

Gárdonyi Géza

Boldog halál szekerén

TARTALOM

ELŐSZÓ

BOLDOG HALÁL SZEKERE

LÁTTA A PÁPÁT

SZERETEM AZ IGAZSÁGOT

A NÁDASDI KUTYA

BORZASZTÓ EMBEREK!

HRRR GENERÁL

A HID

MOST AZ UNOKA MESÉL

I A VILÁGITÓ LELKEK

II SZEMÉREM

III MIRE JÓ A SZENVEDÉS?

IV A BIRKA HÁZASSÁGA

V MESE A HANGYÁRÓL

VI MESE A VAKONDOK-NÉPRŐL

VII A SZIV

VIII HUSZEZER ÉV HATÁRAIN

IX A KISKEREKÜEK

X MESE A SZEKÉRRŐL

SZENVEDNI AKAROK

MEGÉRKEZETT

EGY NEHÉZ KRAJCÁR

TUL A HÁBORUN

ELŐSZÓ.

BOLDOGOK AKIK SIRNAK

BOLDOG HALÁL SZEKERE.

Öregurak beszélgetnek uzsonna után a pöstyéni kávéház terraszán. Hárman. Az orvos a negyedik. Azt se tegnap szólították utólszor ifiúrnak.

- ... csak az a szörnyű vég, - sóhajt fájdalmasan az egyik öregúr, - az nehezíti még most is a szívünket.

Azt beszélte el, hogyan halt meg az unokája Galiciában:

- Épp ahogy indította volna előbbre a katonáit, abban a pillanatban, hogy a kardját megvillantja, rácsapott a tüzes bombadarab, és ketté szakította.

- Iszonyú!...

A zsebkendőjéért nyúlt, és megtörölte a szemét.

Az orvos a fejét rázta:

- Csak önnek iszonyú. Meg a katonáinak lehetett iszonyú. De ha megkérdeznénk őt magát, csodálkozva felelne:

- Hiszen a legboldogabb halállal haltam meg.

S példákat sorol el az orvos, - mivelhogy ő is két évig járt a haddal, - hogy azok akiket keresztül-szúrtak, keresztül-lőttek, vagy akik felocsudtak még egy-egy percre a halálos megsebesülésük után, valamennyien azt vallották, hogy alig érezték a sebesülésüket. Ahol az idegek megszakadnak, ott nincs érzés. Épp úgy mint ahogy a telegráf drótjai, ha megszakadnak, nincs értesülés. Az agyvelő nem értesül a fájdalomról: nincs fájdalom.

A társaság kételkedve hallgatott.

Az orvos persze annál gyökeresebben bizonygatta az igazát:

- A halált megelőzhetik szenvedések, de a hirtelen halál nem jár semmi szenvedéssel. A félelem a szenvedés, a haláltól való félelem, de maga a halál nem. Ha valaki úgy hal meg, hogy nem tudja halálát, annál szerencsésebben nem juthatott volna a másvilágra.

Egy beretvált öregúr a fejét rázta:

- A mindenszentek litániájában nem így van.

Az orvos legyintett:

- Emberek csinálták.

A másik öregúr azonban bólogatott az orvos véleményére:

- Számtalanszor láttam én is a csatatéren. Emlékszem egy őrré, akit holtan találtunk, pedig állt. Állt a puskájára támaszkodva. Hogy megérintették, eldőlt mint a zsák. Emlékszem egy katonára, aki épp levest kanalazott, mikor a fejét általjárta a golyó: a kanál úgy maradt a kezében ahogy a szájához emelte. Ugy merevedett meg abban a pillanatban.

A harmadik öregúr is bólogatott:

- Eszembe jut, - mondta, - hogy Szegeden egyszer egy vén házaspárt ölt meg valaki gonosz. Egy fatelepen. Még a kilencvenes évek elején. A két vén a fatelep bejáratánál lakott egy kis egyszobás hajlékban. Szegények voltak. A fakeskedő azért tartotta ott őket, hogy legyen valaki mindig a telepen. Egy reggel nem jöttek elő. Valaki benyitott, benézett. A szoba csupa

vérföccsenet. Az asztalnál ott ül, könyököl az ember. Balkeze a feje tetején. Merő egy vér. Halott. Az ágyban az asszony szintén vérben. Az még meleg. A kórházba viszik. Megmossák. Felocsudik. Elmondja, hogy éjfél után egykor fölérez az ura és gyertyát gyújt. Káromkodik.

- Hallod-e, - mondja, - csupa vér vagyok.

S leül az asztal mellé. A fejére tapint. Megint káromkodik:

- Valaki összevagdalta a fejemet: ki lehetett az a gazember?

S nem szólt többet.

Az orvosok látták aztán, hogy az embernek a koponyája mintha apró mozaik-lapokból volna összerakva az agyveleje fölött, s azért halt meg, mert mikor a feje tetejére tapintott, az egyik csontlap besülyedt az agyavelejére. Az az ember hát nem érezte a baltasujtást, a koponyája összevagdálását: bizonyára elájult az első ütéstől. Csak arra érzett föl aztán, hogy valami különös hideg nedvességben fekszik.

A beretvált-arcú elgondolkodva nézett maga elé.

- Hát lehet, lehet, - mondta. - Eszembe jut nekem is erről egy történet:

Gyermek voltam még akkor, tán tizenkét éves. De olyan mintha ma történt volna.

Gyöngyösön akkoriban még sok volt a szűrszabó. Ma már talán egy sincs. Pusztuló mesterség, mint a csutorás, gombkötő, zsinórverő, magyar szabó. Az én apám is szűrszabó volt.

Nem tudom áll-e még csak egy kalló-malom is, amelyenekbe a szűrszabók hordták nyaranta a szűrposztóikat. Aligha áll már. Az én gyermekkoromban negyven malom is állt és forgatta a kerekét a Mátra oldalán a két patakon, mindenféle malom. Az 1863-i nagy szárazság óta nincs vize egyik pataknak se.

Az a malom amelyikről beszélek, jó távolacskán dolgozott a városon túl a Mátra oldalában, a patak egy olyan helyén, ahol a víz sebesen rohan le a hegyről. Szünetlenül duhogtak ott a nyolcvan fontos bükfakülyük. Az öreg Józsi bácsi volt benne a kallólegény. Másik nevét nem tudom. Ha emlegették, vagy Kegyes Józsinak mondták, vagy Kalló Józsinak. De ez csak elnevezés volt, nem név. Elég annyi, hogy ő volt a kallólegény. Értő kézzel öntögette a külyük alá a megfehérült megkeményült gyöngyösi híres szűrposztót. Tiszta gyapjuból volt az a szűrposztó, nem tehénszőrből. Azért volt jó és messzehíres.

Csak vasárnaponként meg ünnepeken hallgatott a malom. Olyankor az öreg Józsi bácsi kiviaszkolta a bajuszát, és zsinóros kék dolmányában, fényes-szárú csizmájában beballagott a városba, a barátok miséjére.

Tiszta, becsületes szemű öreg bátyó volt; afféle Kossuth-szakálás jóképű, jó ember, akire csak rá nézni is pihenés a szemnek. Szívesen elbeszélgetett velünk gyerekekkel is. Ebéden is volt nálunk egynehányszor, s olyankor mindig kecskeszagot hozott magával a szobába.

Emlékszem rá, hogy gyakran megcsodáltuk a botját. Megfaragta vörös somfabot volt az. A felső végén gyermekarasznai keresztnek a rajza domborodott, ahogy nefelejcsék fonakodnak reá. S alatta fölülről lefelé ez a rejtelmes szó volt olvasható:

HIVKE.

Igen ájtatos ember volt az öreg. A balkeze csuklóján mindig ott volt ünnepen az olvasó. Mikor borral kínálták is meg, mingyárt imádságos köszöntőt mondott vele, ami azzal kezdődött hogy:

- Adjon Isten...

S végződött:

- ...boldog kimulást az árnyékvilágbul.

- Mentül később! - tette hozzá apám.

- Mindig éppen jókor, - felelte az öreg.

- De basszorkányos: jobb ha mentől később!

- Mindig éppen jókor, - bizonyozott az öreg, - Isten óráját nem szabad igazgatnunk.

Az első hófuvat után nem láttuk aztán az öreget a városban mind kitavaszkodásig. Ott telelt a malomban. Egyedül egymagában.

A szűrszabók nem is csodálkoztak, hogy úgy megvan ottan. Gyakran elmondta, hogy ő azt a helyet megszokta: se nem unatkozik, se nem koplal, - minek költözne be a városba? Az emberi társaságtól ő már különben is elszokott. Bort nem igen iszik. A húst se kívánja. Kenyér nélkül is megvan, ha éppen úgy fordul a sor: süt krumplit, eszik aszalt szilvát, bagolytüdőt, somot, körtét. Gyúr magának galuskát is néha, s megfőzi. Krumplihoz, galuskához, gyümölcs-höz nem kell kenyér. Aztánhát van kecskéje, az megadja a mindennapi tejet. Túró is, tejfel is van abból, ha kell. Két-három tyúkjának a tojását meggyűjti Nagyasszony után. Fára se kell költenie ha kint lakik: összeszedi a malom körül az esedék gallyat, - eltüzelget.

- Ugy elmegy a tél, - mondta, - hogy egyszercsak azt látom: megindul a patak jege és zöldül a fű.

Mikor már nagyobbacska voltam, apám kivitt egynehányszor magával. Nyáron persze, amikor fürödhettem is a patakban, a zsilip fölött.

Később aztán magam is kijártam az erdőbe, gyakran elvetődtem arra is.

Egy vasárnap délután a fák alatt látom az öreget. Kosár van nála: gombászik.

- No gyerek, mivel mulatozol erre?

- Madarászok, Józsi bácsi.

- Ugyan ne bántsд szegényeket. Gyere inkább velem: jó aludttem van: egyél.

Akkor láttam csak a lakását.

A malomhoz volt az építve, és a partoldalon állt. Az alja kő, a felsőrésze, mint a tótoké. Jó tágas szoba volt, - láthatóképpen családos embernek építették a szűrszabók, - de akkor hogy az öreg egyedül lakott benne, bizony csak egy ágy meg egy alacsonyka asztal és két szalma-fonatú szék volt minden bútora. No meg a ládája. A fala meszelt volt belől. A falon az ágy fölött egy vásári Szent Józsefnek a képe függött. Alatta meg egy magafaragta arasznyi kis fakereszt. Másik falon a csizmája, köpenyege, egyéb rossz ruhái. Igen üresnek látszott az a szoba, noha a gerendákon mindenféle zacskók lógtak, és búbos is kereklett a sarokban. Belőlről volt az fűthető, az a búbos. Az öreg ott főzögetett magának tél idején.

Kellemesen lepett meg hogy olyan hűvös volt az a szoba. Az öreg ugyanis pincét is ásott valamikor a partoldalba. A pince a szobába nyílt és egy kis kamara volt az eleje. A kamarában három vagy négy deszkaládát láttam. Nem tudom mit tartott bennök az öreg? Talán lisztet, babot, lencsét. A szűrszabók vittek neki bőven, borsót is. Nyarankint nyitva hagyta a kamarája ajtaját, hogy a pince hűvössége a szobát is járja.

Télen meg tán melegített is az a pince. Ott teleltette az öreg kecskéjét is. Alkalmas kis helyet rekesztett ott neki a szoba mellett. Ablakocskát is csinált neki. Vagyhogy azért csinálta, hogy a romlott almot ki-kihányja ott a patakba.

Tán negyedikes gimnazista voltam mikor aztán az öreggel az a szomorú sor történt.

A történet ott kezdődik, hogy a györki kéményseprő segítőt kért a gyöngyösitől:

- A legényét hogy küldené által. Mert leszakadt alatta egy kémény-hídnak a deszkája, s leesett a házról: kezét lábát törte.

December elején történt ez.

A legény el is indult. Kefével, létrával, vakaróval, ahogy szokták, és a fekete kormos bőrruhában és papucsban. Csak éppen hogy vastag szőrharisnyát is húzott a lábára. Elindult reggel kilenckor. Még délelőtt oda kellett volna érkeznie.

Azonban hát csak este érkezett oda, akkor is csak mezítláb, egyingben, gatyában, hajadonfőtt. Kefe nélkül, létra nélkül, vakaró nélkül. Csupa vér a feje.

Csak beesett a kéményseprő ajtaján, mint valami holt. Reggelig annyit se tudott mondani, hogy:

- Füst.

Reggel aztán végre megmozdult a nyelve. Elnyögdécselte hogy egy darócruhás fiatalembert ért utól az úton. A fiatal ember betegnek látszott, és valami különösen lebegő volt a járása. Megfordult és rátekintett. A fiatal ember elmosolyodott:

- Mégiscsak szerencsés napom lesz ez a máj.

Kéményseprő gyakran hallja ezt a mondást, - még kedves is neki.

Hát ebből kezdődött.

A daróc-ruhás azt kérdezte, hogy van-e a közelben valami hajlék? - hogy kaphatna-e egy darab kenyeret, mert éhes. Elmondta, hogy vándorló legény ő, éshogy pék, éshogy lám kenyertelenség mián kell elpusztulnia.

A kéményseprő-legény zsebében volt egy darab kenyér: neki adta.

Aztán együtt haladtak tovább Vámosgyörknek.

Beszélgetnek.

Kérdi a pék, hogy jó mesterség-e a kéményseprői? Hát az a görbe vas a vállán mirevaló? Lehet-e azzal pénzt is kaparni? És hogy nem nyomja-e a vállát?

Leveszi a koromkapatót a kéményseprő a válláról, s a maga vállára próbálja, hogy nehéz-e.

S közben hátra tekint.

- Amott is jön egy kéményseprő, - mondja.

A kéményseprő-legény megfordult, hogy ki lehet az? De nem lát az úton senkit.

Abban a pillanatban nagy ütést érez a fején. De akkorát, hogy belekábul és elbukik.

Mikorra föleszmélt, már nem volt rajta a kéményseprő-ruha, se a szerszámait nem találta maga körül. S nem is az úton feküdt, hanem egy gödörben az út mellett.

Gyöngyösre még akkor nem szólt a telefon: csak estefelé érkezett híre, hogy a legénnyel mi történt.

Hát ha csak a legény bajáról volt volna szó, még aznap el is felejtették volna a gyöngyösiek. De a gonosztevőt százan is látták a városban. Egynehány úri házban kéményt is tisztított: az orvosnál, a barátoknál, az egyik patikusnál, fiskálisnál, egy boltosnál.

S mindenütt elveszett valami a szobából.

A kéményseprő-legény mindenütt kívül felejtette a kaparóját s kiküldte érte a cselédet. Amíg maga maradt a szobában, zsebrevágott holmi apróságot.

Persze hogy a hír megérkezik, egyszerre tudja mindenki, hogy a gonosztevő a városban van.

Az orvos csak akkor látja, hogy az asztaláról hiányzik a borostyán-szipóka.

A kvárdián csak akkor olvassa meg a fiókjában volt pénzt. Harminc forint hiányzik belőle. Nem mind vitte el a gaz, csak ami alól volt.

A patikusnak a zsebbevaló órája veszett el aznap, - drága arany óra. A hold járását is mutatta az az óra: csillagos kék mezőcskén. Nem volt olyan több a városban, de még tán az országban se.

A boltosnál nem veszett el semmi, mert ott az asszony is bent volt vele a szobában.

És mindenütt emlékeznek, hogy az idegen kéményseprő fel se ment a kéménybe, csak a szobákba nézte meg a kályhacsöveket és kemencéket. Mindenütt azt mondta, hogy nem sok még a korom: nem szükséges a kéményt is takarítania.

Nosza lódulnak a városi hajduk karddal, pisztolylyal mindenfelé. Legelsőbben is a kocsmákba persze.

Az egyik kocsmában mondják is, hogy ott-ebédelt egy idegen kéményseprő és beszélgetett az ott-voltakkal: egy szivarszipókát adott el, borostyánból valót. Károlyi grófnak az egyik botos-ispánja vette meg, a debrői.

Az ispán még a városban van.

Hivatják.

Elő is adja a szipókát készségesen.

Persze nem is álmodta, hogy lopott jószág.

Kérdik tőle:

- Mit beszélt a gaz fickó?

- Azt kérdezte, hogy beállhatna-e inasnak a grófhhoz? Mert nem tetszik neki a kormos mester-ség, éshát ő már szolgált egy bárónál. Bizonyítványa is van róla. De otthon van az írás Rózsa-hegyen, az anyjánál. Éshogy ő mindenhez ért: egy-két heti próbára vegye csak a gróf. Mondtam neki, hogy karácsonra Parádon lesz a gróf: vaddisznóra vadászat így télen. Ajánlkozzék ha tetszik.

- Iszen csak ruhám volna olyan, - mondta.

Egyebet nem beszéltünk.

A szipkát egy forinton vettem tőle. Egye meg a holló a zshiványát!

A városházára ekközben lovas pandur érkezik Egerből, hogy egy rab megszökött az előbbi éjszakán. Egerben nyomozták eddig.

Huszonhárom éves, fekete-szemű ember, nyugtalanul néző. A járása vélhetőleg lebegő, mert ahogy leugrott a falról, egy palack cserepeire ugrott, s a cserepek mind a két sarkát meg

sebesítették. Az éjjel esett hóban látható volt, hogy járás közben mind a két sarka vérzik, s a lábnyomainak az első része mélyebb. A levélben az is el volt mondva, hogy a gonosztevő iskolázatlan ember: írni, olvasni nem tud de az asztalos, órás, lakatos mesterséget egyformán érti; mégis leginkább fűszeres legénynek szokott beállani, persze csak addig szolgál, míg ki nem tapasztalja, hogy a gazda hova szokta este tenni a pénzét.

Mármost világos volt, hogy a keresett kéményseprő a szökevény.

A város kijáratait pandurok állták el. Bent hajduk jártak-keltek marokba szorított karddal. A lakosságot is sűrűn kérdezték:

- Nem láttak-e egy idegen kéményseprő legényt?

Láttak, hát láttak bizony kéményseprőlegényt, de hogy éppen idegen volt-e? hogy lehessen tudni kéményseprőről, hogy éppen idegen-e vagy se? hiszen valamennyinek be van kenve a képe korommal.

Mégishát egyik-másik emlékezett, hogy csakugyan olyan idegen-féle kéményseprőt látott.

- Hol is no?

Egyik a kaszinó előtt, másik a Gruber-ház előtt, harmadik Bölcskövyék táján, megint más, a piac szögletén, megint más mikor bement az Órangyal patikaházába.

- Nincs egy órája, hogy láttam amott a nagy templom előtt, - mondta egy asszony.

Nohát akkor bent kell még lennie a városban!

De már esteledett akkor: a decemberi délutánok legrövidebbek.

A hajduk kézi lámpással álltak a város végein és minden kimenőt megnéztek, hogy fehér-e vagy fekete? Utcai lámpások még akkor csak a város belsejében égtek, azok is csak afféle hitvány kis petróleum-pislancsok.

Utóbb már házról-házra jártak. Még éjjel is lesték, keresték a gonoszt.

No a kéményseprő legény nem ment ki a városból.

De bent se találták.

Sehol nem került elő a nap folyamán se.

Azután se.

- Hát lehet hogy korábban kiment a városból, - vélekedtek némelyek, - korábban kiment, mikor még nem álltak ki a hajdúk.

- Vagy hogy maga az ördög volt, - borzongtak az istenesebbek.

*

Az a tél igen zord tél volt aztán, de korán is tavaszodott.

Bejön a városba úgy februárius végén egy bodonyi ember. Megállítja a kocsiját a szolgabírói hivatal előtt. És szól az ajtonálló hajdunak:

- Győjjék csak ide.

Hátranyúl a széna aljába és elővesz egy rongyos csizmát.

- Ihol-e, - mondja, - ez a csizma. Láb is van benne, vagyishogy csak szárcsont. Én tettem bele, mer az is ott hevert. Az útfélen ötlött a szemembe, a Bagolytető alatt. Várják csak. Ezt a botot is tanáltam, meg ezt a posztózsebet, óra is van benne aranybul való. Keresgéltem még, de nem tanáltam egyebet. Ha majd a hó eltakarodik, csak előkerül tán a másik csizma is.

No az óráról az első pillantásra megismerte a szolgabíró, hogy a patikusé.

De hogy került az paraszti kék posztó ruhának a zsebébe?

Nézik a botot: somfából való régi szer. A bunkóján egy kereszt domborodik. S alatta a bot hosszában ügyetlen kézzel faragott betük:

HIVKE.

Az órát mingyárt átküldték a patikusnak. Semmi hiba nem volt benne.

A botról, csizmáról csakhamar kitudódott, hogy az öreg József kallólegényé. Kié is volna másé? Ő maga faragta rá a HIVKE szót. Annak az ó mondásnak a rövidítése, hogy:

Ha Isten velünk, ki ellenünk?

No szegény Józsi bátyánkat megették a farkasok!

Persze: kecskeszaga is volt.

De hogy került a zsebébe a patikus órája?

Voltak olyanok, akik arra vélekedtek, hogy Józsi öltözött kéményseprőnek és ő járt a patikusnál is. Maga a patikusné is azt mondta, hogy a kéményseprő arca igen kormos volt, ő bizony nem tudná megmondani: fiatal ember volt-e vagy öreg? A cselédje azonban némi piruldozással, de határozottan emlékezett reá, hogy bizony fiatal ember volt az, pajkos.

A szűrszabók is azt mondták, hogy az öreg Kegyes József semmiképpen nem juthatott hamis úton az órához: annak az órának az aránya se lehet tisztább mint Józsi bácsinak a becsülete.

Ki is mentek a Bagolytető alá: összekeresték a csontjait, - bizony még abból is csak a nagyobbfélék maradtak meg.

A ruhája foszlányait mind megtalálták.

A fejét is megtalálták, vagyishát a koponyáját, - azt bizony letisztították a farkasok és a varjak.

Mégishát azon a kevés maradványon is meg lehetett ismerni, hogy bizony szegény Kegyes Józsinak bajos úgy lesz a feltámadás.

A csizmadia is aki a csizmáját csinálta, megismerte, hogy az ő keze munkája. Azt hát ugyan elrongyolták a farkasok.

A szűrszabók aztán eltemették a jó öreg kallólegényt, meg is könnyezték tisztességesen. Valaki egy szép nagy koszorút is küldött a koporsójára, amelyet csak uraknak szoktak a koporsójára tenni.

Senkise tudta ki küldte azt a koszorút?

A rekviemen is ott volt aztán a tisztos szűrszabó cég.

A kőkeresztet is megrendelték a kőfaragónál. Rávészték a nevét, halála dátumát. S alája a szokott jókivánságot:

Adjon az Ur neki csendes nyugalmat.

- - - - -

Bezzeg volt aztán csodálkozás mikor az új kallólegény gyümölcsoltó után való hétfőn azzal a hírrel tért vissza a városba, hogy a malomban ott fekszik Józsi bácsi az ágyán.

- Lehetetlen.

- Láttam: ott fekszik. Alszik mint a bunda.

No nagy képedezés. Mégiscsak furcsa, hogy valakit olyan szépen eltemetnek, aztán mégis hazajár hálni.

- Nem jól láttad te azt!

- Bizony jól láttam én.

- Nohát valami ördögség történt akkor itten.

Kimennek.

Hát ott találják az öreg Kegyes Józsit az ágyán, holtan. Jobb keze a feje alatt, balkeze a takarón. De csakúgy feketélt a hangyától a feje is, keze is. Mégishát megismerték a hajáról, bajuszáról, hogy ő az. Még a balkeze csuklóján is ott volt a szentolvasó, ahogy viselni szokta valahányszor a templomban járt.

Kiment persze aztán a hatóság is, orvos is. Addig nem volt szabad nyúlni semmihez ottan, míg azok meg nem szemlélték.

Leverik a hangyákat egy ronggyal az ember fejéről, hát akkor látják, hogy mély seb van a fején, keresztül-által a halántékán, félfülén.

A balta is ott hevert a sarokban.

- No, - azt mondja az orvos, - ez se ébredt fel csak a másvilágon. Mert ha csak egy pillanatra is érezte volna az ütést, a balkeze nem nyugodna a tomporán. De még csak az olvasó se esett ki belőle.

Mármost hát ki lehetett a gyilkosa?

Megnéztek minden zeget-zugot, hogy ha valami bünjelet találhatnának. Még a hamut is megkotorták a kemencében. Hát ott találtak is nyolc vagy tíz vasgombot. Látszott, hogy a gyilkos a ruháját beledobta a tűzbe. De a hamut széjjelkaparták már akkorra a tyúkok, és belől a sarokban két csoport tojást is találtak.

Egyéb bünjelre nem akadtak még akkor.

Sok mindenféle tünődés és találgatás keletkezett aztán azokból a gombokból. Dehát ott mingyárt nem világosodott ki semmi. A hatóság összeszedett mindent, ami érdemes volt az elvitelre, hogy az örököseinek odaadják, vagy ha nincs örököse kótyára bocsássák, szegényeknek osszák.

Megtalálták az öreg kecskéjét is, a szoba mellett a kis ólban. Azon bizony fölösleges volt a kötél, mert már nem élt. A gerendán meg egy csomó írást találtak, jó nagy csomót.

Naplóféle füzetek voltak azok az íráskok: iskolai irkák, diósgyőri papirosból fonállal összevarrt könyvek. Tele volt az írva valamennyi magafőzte jó gubacstintával, szép öreges írással. Az s-ek hosszúak és az l-ek a volt, bolt, holt szavakban hiányoznak. A poca se ritka, de sehol sincs elnyalva, csak beporozva. Ma is ott vannak a gyöngyösi levéltárban, haugyan ki nem selejtezték Gyöngyös története érdemes írójának, Ethei Sebőknek a sürgetése szerint.

Hát évek elmúltával azokból az íráskokból tudódott ki, hogy hogyan került az aranyóra az öregnek a bekecse zsebébe? És miféle vasgombok maradtak ott a kemence hamujában?

Én már szolgabíró voltam mikor egyszer én is elolvastam.

Elmondom azt a részt, ahogyan emlékszek rá. S gondolom, hogy jól emlékezek, mert másoknak is elolvastam egynehányszor, el is mondtam, ha nem volt az írás a kezem ügyében. Hát az a része az írásnak, amelyik kapcsolatos a bűnügygyel, így szólt:

Szent Miklós napja

Ma délután kimentem, hogy még egy tere harasztot hozzak a kecskémnek. Mert nagy tél következhetik reánk: szegény állatnak is elkél a meleg.

Találtam is a sziklahajlat alatt, ahogy gondoltam. Csak éppen hogy megereszkedett. Megszárad hamarost.

Bizony jól beestéledett mikorra hazafordulhattam.

Ahogy a vadkörtefát elhagyom, egy különös formájú valakit látok a homályban ahogy bandúkol az úton, mint aki részeg.

Közelebb érek, hát ahogy megint feltekintek, csak elhökölök, hogy azt hittem maga az ördög.

De ő is megáll és szól fájdalmasan:

- Hé atyafi! messze-e még ide a falu?

- Melyik falu? - mondok.

Már akkor láttam, hogy kéményseprő.

- Parád, - azt mondja.

- Parád? Bizony jó messze még, kivált így este. És hogy látom fáradt is maga.

- Hát bizony, - sóhajtja, - fáradt is vagyok el is tévelyedtem. Mert idegen vagyok én ezen a vidéken.

- Hálistennek, - mondok.

- A lábam is fáj, - aszongya.

- Hálistennek, - mondok.

Aztán hogy csak néz rám, mondok neki:

- Ne menjen maga tovább, hanem jöjjön hozzám. Háljon meg nálam. Ágyam ugyan nincs még egy, de van szénám, harasztom. Holnap reggel aztán tovább mehet.

- Hát hun lakik maga?

- Itt a malomban, nem messze.

- Malomban? - tűnődik, - malomban nagy a zörgés. Sokan is járnak. Nagy a zörgés.

- Nálam ugyan nincsen se zörgés, se járás, legfeljebb ha a kecském mekeg. Csak jöjjön felebarátom: meghálhat énnálam nyugton.

Hát gyün velem, utánam.

Beérünk.

Mécsest gyujtok. Gyertyát is.

Akkor látom: csak úgy reszket a lába.

- Beteg maga, - mondok, - hogy hívják?

- Rúgott Amborus az én becsületes nevem, - feleli szomorún. - Bizony beteg vagyok. De csak a lábam. Hát ha megengedi bátyám, hogy itt megháljak, megáldja érte az Isten. Van itt padlás is: meghálok én akármi kutya-vackon, csak egy kis szalma legyen benne. Ámbátor hát csak kívül vagyok én kormos.

- Elférünk itt is, - mondok.

Meleg vizet kért, hogy a képét megmoshassa.

Hát mikor megmosdott, akkor látom, hogy jóképű fiatal legény, csak épp hogy keserves ábrázatú.

Aztán dézsában is adtam neki vizet.

Nézem a lábát én is, hát rútul daganatos, és két seb a két sarkán, nagy seb mind a kettő.

- Hát ilyen lábbal is lehet járni?

Beszéli, hogy kéménytisztítás közben lecsúszott a tetőről. Ócska zsindeyekre esett, de talpra. Két szeg éppen a két sarkát sebezte meg.

- No nem jó mesterség. Maradjon csak ültön öcsém. Köhög is maga. Forralok egy kis bort.

Forraltam neki. Tettem belé hársvirágot is.

- De, - mondok, - ennie mit adjak, öcsém? Szalonnám csak vóna, de kenyérem bizony nincsen. Nem látok én kenyeret Mindenszentek után, mindvégig a télen, kitavaszkodásig soha.

- Hogy lehet az? - mondja, - kenyér nélkül hogy lehet?

- Gyöngyen öcsém, - mondok, - gyöngyen. Nem is érzem hogy hiányzik. Hússal nem élek, krumplihoz, tésztahoz meg minek a kenyér? Egy zacskó liszt elég nekem. A többi eledelemet megadja az erdő.

Mutatok neki a sok aszalt gombát, vadkörte, mogyorót, mézet, tojást, kecskémét is.

- Hát mondok, - egyen azt amit én: krumplit sütök és van jó vajam is rá. Kecse-vaj, de jó. Egyen rá mogyorót ha akar, vagy diót.

Hát igen köszönte. Elég neki a bor is.

Beszélgettünk valamelyest, míg a bor meg nem forrt. Mondta hogy új legénye a kéményseprőnek. Pestről jött. Parádra küldték vóna, a kastélyba.

De nem sokat beszélt: a fejét is alig bírta, úgy el vót csigázva.

Jó ágyat vettem neki száraz harasztból. Takarónak odaadtam a rossz palástomat. Még annak a tetejébe is nyomtam három nyaláb szénát.

Csak éppen hogy megitta a bort, köszönte, bebújt az ágyába, és csak éppen hogy letette a fejét, nyomban elaludt.

*

Szent Ambrus napja

A tél igen megszigorodott.

Az éjjel farkas-üvöltést hallottam. Tíz éve hogy nem jártak erre. Tán a kecském szavára vagy szagára jöttek. Vártam hogy odábbmennek. Végre is kihajítottam közéjük egy lángoló faágat, attól aztán elkotródtak. No nagy télnek jele. Ha útra kel a vendégem, megmondom neki, hogy forduljon vissza Gyöngyösre.

Délig aludt.

Nem is zavartam, pedig már virradatkor megforraltam neki a kecsketejet. Meg aztán, gondoltam, gyúrok neki egynéhány pogácsát, ha más kenyeret nem adhatok neki. Meg is gyúrtam, tőpörtőt is tettem bele, bort is, tejet is, sót is bőven. Meg is sült a kemencében szép pirosra.

Megébred végre délben és bámulja a gerendát, a falat.

Aztán engem.

- Dicsérjük Jézust! - köszöntöm vígan, - adjon Isten jóreggelt! vagyishogy jónapot! mert már délnek is utána vagyunk tán.

De még akkor is csak a fejit fogta a két kezibe, úgy gondózkodott.

Megissza aztán a tejet.

Köszöni.

Megeszi a pogácsát is, jó tizenegyet, mert mondok másegyebem nincsen.

De közben egyre a lábára pillog. Meg is nézzük ebédnek utána, hát a ballába csak megvóna valahogy, de a jobb mégdagadtabb, szörnyű inségesen daganatos.

- No, - mondok hát, - evvel a lábbal nem indulhat útnak, kedves öcsém. Fel se keljen, csak heverjen tovább.

Még örültem is rajta, hogy mondok lesz kivel beszélgetnem több napokon által is, de mingyárt rajta is kaptam magamat, hogy vétkezek.

- Hát, - mondok, - sajnálatos az ügy, de inkább a lábunk dolgozzon, hogysen a fejünk.

- De, - aszongya, - nem vagyok-e terhére? Látom maga is szegény ember.

- Én-e? Ezt is most hallom először.

- Hát nem szegény?

- A beteg a szegény, öcsém, meg akinek nincs mit ennie, meg akinek nincs hajléka. De legesleginkább: akinek nincs bizodalma az Égben. Rajtam ne aggódják kedves öcsém, csak magán. Maradhat nálam bizvást ameddig meg nem javul. Aztán ha éppen kell, hát bemehetek én holnap délben a városba, - ha alkalmas lesz az idő, - megjelenthetem a gazdájának.

- Dehogysis, - mongya rá mingyárt, - örülök hogy pihenhetek. A gazdám úgy bocsátott el, hogy járjam be a környékbéli falvakat is. Hetekre nyúló munka. Ide is szoktak jönni ugye néha a kéményseprők?

- Ide? Nem jár ide öcsém télen által a veréb se. Az én kéményem különben se kőből rakott. Magam fontam, magam tapasztgatom: sohse látott e kéményseprőt.

- Annál jobb, - feleli vígan, - legalább pihenhetek.

Elmondta aztán, hogy nem is marad ő már kéményseprő. Meghalt a nagynénje: Házat hagyott reá Esztergomban. Csak épp hogy az írást várja.

Kérdi aztán: mért mondtam hálistennek arra, hogy ő eltévedt, meg arra is, hogy a lába fáj.

- Hát, - mondok, - ha el nem tévedt vóna kedves öcsém, nem cselekedhettem vóna jót tán mind a télen által senkivel. A lába fájására meg azért mondtam, mert akkor még többet is szolgálhatok az én üdvözítő Jézus uramnak.

- No, - aszongya, - még ilyen jó emberrel se találkoztam mióta a világot járom. De mindenkit így fogad-e?

- Nem tudom, - mondok, - mert nem próbáltam. Sohse nyitott be még télen énhozzám senki.

- De, - aszongya, - ha benyitna?

- Akárki benyitna, azt mondanám: Isten hozott.

- De hátha rossz ember nyitna be?

- Rossz ember? Mit keresne énnálam rossz ember? Az egér oda megyen, ahol szagot érez. A rossz ember is szagra megyen: pénznek a szagára.

- Hát, - azt mondja, - igaz. De mégis idetévedhet.

- Hát ha idetéved, azt is csak avval köszöntöm, amivel a becsületeset. Mert ha rossz, én rajtam nem rosszabbíthat. Én azonban talán javíthatok rajta. Olyan rossz nadrág nincs a világon, hogy foltozni ne lehetne.

- No, - aszongya, - ilyen jó embert se láttam még én. Vóna-e még egy pípája?

- Éppen arra gondoltam én is, - mondok, - hogy gyujtson rá, ha szokta. Van még egy pipám. Arravaló gondolatbul vettem, hogy ha ez eltörne, legyen.

- De hátha, - aszongya, - ez is eltörik?

- Hát, - mondok, - én azon se zavarodok meg: van itt bodzafa a kertben.

- Bodzafa?

- Az, - mondok, - bodzafa. Vágok a vastagjából. Mellette hagyom az egyik vékonyát. Kész pípa az is, csak a belét szedem ki dróttal.

- No, - aszongya, - maga bátyám igazán gazdag ember.

Nézi közben a dohányomat:

- Beh tarka. De azért jó.

- Hát, - mondok, - azért tarka ez, mert nem dohány, hanem diófa levele, nyirfa levele, meg más füvek is vagynak benne, pípába alkalmasak. Tavasszal mindig szedek fél zsákra valót. Összefőzöm egy-két pakli igazi dohánynyal. Hoznak nekem néha.

- No, - aszongya, - ennyi észszel se találkoztam még, mióta két lábon járok.

- Hát, - mondok, - minden féregnek van magához való esze.

- Aztán hát, - aszongya, - csak úgy egyedül egymagában él itt bátyám? Özvegy talán?

- Nem vagyok özvegy, - mondok. - A házasság szentségéből bizony kimaradtam. Gondoltam pedig rá míg fiatal voltam, gondoltam én is. De se én nem szaladgáltam a lányok után, se azok énutánam. Kimaradtam.

- Kár, - aszongya, - mert asszony nélkül hiányos az élet.

- Hát kinek hogy, - mondok, - láttam én már olyat is, akinek éppen azért volt hiányos, mert felesége volt. Ahol nincs békesség, ott legnagyobb a hiányosság.

- Hát, - aszongya, - ez is igaz. Maga bátyám mindig eltalálja. De mégis csak különös, hogy valaki így maradhat.

- Nincs ebbe semmi különös, - mondok, - mert akinek a jó Isten asszonyt szánt, akkor is a nyakába veti, ha nem jár utána. Akinek meg nem szánt, akkor se lesz neki, ha térdig eljárja a lábát. Én ezt már akkor is így vallottam.

- No, - aszongya, - sokat tanulnék én itt, ha soká maradhatnék.

- Tanulni mindenkitől lehet, még az oktalan állattól is. Az ökör csak igen oktalan, mégis türelmességet példáz. A hangya meg a méh igen apró bogár, mégis gyakorta csodálom én vén fejjel is.

Igen szívesen hallgatott.

Kért aztán hogy főzzek még neki bort, ha van. De mézet ne tegyek bele, vagy hogy meg se főzzem, úgy is megissza.

Hát mondok maradt még a palackban, de annál több aztán nincsen. Csak egy palacknyi marad, azt karácson szent estéjére tartogatom. Mert nem veszem én a bort, hanem egyik-másik szűrszabó jó emberem hoz úgy nyáron, mikor bokros a munka. Elteszem én azt mindig télre.

Igy elbeszélgettünk mind lefekvésig. Meg is köszöntöttem hogy nevenapja vót. Igen szívére hullott. Hogy aszongya ezt se hitte vóna tegnap.

Csak úgy elmúlt a nap, mint a gondolat.

*

Boldog asszony fogantatásának szent ünnepe

Kérem tőle délben, hogy milyen hitű? Merthogy nem vetett keresztet magára se ebéd előtt, se ebéd után.

Mondja, hogy:

- Magyar katolikus.

- Magyar?

- Az, - azt mondja.

- No, - mondok, - még ezt se hallottam. Hun laknak olyanok?

- Mindenfelé.

- Például.

- Például Gyöngyösön is, Egerben is, mindenfelé az országban.

- Gyöngyösön is? Hallottam vóna hírét. Hát aztán milyen az a hit?

- Csakolyan mint a római. Csakhogy a magyar katolikus se nem imádkozik, se nem böjtöl, Istent azonban gyakorta emlegeti, mikor káromkodik.

- No, - mondok, - hát énnálam pedig ne igen gyakorolja a hitét öcsém, mert én a káromkodást nem hallgathatom.

Kért, hogy ne haragudjak, mert ő csak tréfált.

Hát aztán a szívére beszéltem, hogy Istennel és szent dolgaival nem jó figurázni. Inkább mondjuk együtt majd este a szent olvasót: öröm az, ha ketten imádkozzák.

Hát mondtuk is félig-meddig, de aztán hogy sűrűn ásított, láttam, hogy álmos.

- Hát, - mondok, - csak aludjon Isten szent oltalmában, mert az áhítat nélkül való imádkozás annyira se halad felfelé, mint a kémény füstje.

Éjjel már igen nyugtalankodik a lába miatt. Egyre dagadtabb.

*

Szent Mekiádes pápa napja

Amborus öcsém ma már fel se birt kelni. A daganat feljebb is halad és igen fájlalja. Csak üldögélt napestig és pípázott, szomorkodott.

Ráadtam a nyári viseltes ruhámat, hogy ne abban a kormos bőrruhában szennyeskedjen itten. Éppen jó neki.

Pipázott, szomorkodott.

Főztem egy fazék babot délre. Tejfelt is tettem belé, galuskát is, mint az asszonyok szokták.

- Beh igen jó, - aszongya, - ez a leves is. De mért hogy ez az asztal ilyen alacsony?

- Hát, mondok neki, - azért ilyen alacsony, mert magam alkottam, aztán már össze is szegeztem, mikor láttam, hogy az egyik lába rövid. Hát addig-addig rövidítettem hozzá a többi lábát is, hogy végtére ilyen alacsony lett. De éppen így jó ez. Mert karácson szent estéjén beeresztem ide a kecskémet is, és ide az asztalra adom neki is az ennivalóját, a babszarat.

Kérdi, hogy mit írtam az este olyan sokat?

- Hát, - mondok, - ha valakivel beszélgetek, fölirom néha. Aztán télen mikor egyedül vagyok, elolvasgatom esténként: kivel mit beszélgettünk. Harminc éve, hogy kezdtem. Ha olvasom, olyan, mintha megint beszélgetnénk.

- No, - aszongya, - ezt is csak ráérő ember teheti. Hát az az óra mér áll ott a falon?

- Azért, - mondok, - mert megállott ezelőtt tizenegy esztendővel. Azóta nem tudom elindítani.

- Hát aszongya másik órája nincsen?

- Bizony nincs, - mondok. - De így télen nem is igen kell. Nyáron meg mégúgyse.

- Vegye csak le: adja ide.

Szemlélgeti. Kiveszi az egyik kerekét a bicskájával. Keféli, fujkálja. Olajat is kér. Addig kukucsálgatja, próbálgatja, egyszer csak megindul az óra gyönyörűen, még ki is zengeti az időt, mint szokta, gyönyörűséges szép akkurátusan.

- No, - mondok, - magát Amborus öcsém a jó Isten küldte ide, hogy örömet hozzon nekem.

- Vótam én, - aszongya, - órásinas is. Sokminden mesterséget kipróbáltam én. De egyik se ér semmit.

- Mán hogyne, - mondok, - lám ez is sokat ér.

Legyint rá:

- Mit szerezhet ezzel a munkás? Ennél még a lakatosság is jobb. Azt ki is tanultam vóna teljesen, de olyan gazdám vót, hogy mindig a fülemre járt a keze. Nem, azt nem szerettem... Van-e rossz lakatja? Megcsinálom azt is.

- Nincs énnékem Amborus öcsém. Mit zárnék vele? Az ajtómat is csak nyáron zárom be, mikor misére megyek a városba. Mert olyankor gyerekek is bóklásznak erre. Eprésznek vagy virágot szednek. A gyerekekre mindig kíváncsi és mindenhez hozzányúl. Hát az rossz ember lehetett az a lakatos.

- Vót énnékem jó gazdám is, - aszongya. - Az botos vót, víg ember. Az nagyokat nevetett, mikor kisasszonynak szólítottam a mezítlábas cselédeket, aztán amíg szemérmesen tekergették a nyakukat, kevesebbre mértem a portékát, mint amennyit fizettettem érte. Olyankor a gazdám mindig nevetve csóválta a fejét, és megdicsért: - No aszongya, náladnál nagyobb gazember nem termett a föld hátán! De nekem az a mesterség se tetszett. Amelyik mesterség vékonyan fordít pénzt a zsebbe, nem ér semmit. Csak a gazda szerzi a pénzt. Nem ér semmit.

*

Szent Luca napja

Az éjjel is alig alhattam valamelyest.

Amborus nyöszörgött, jajgatott.

Már három napja, hogy az ágyamban fekszik, én meg az ő vackán. De mondok csak türelem: most már kifakad, ha Isten is úgy akarja, aztán egyszerre megkezdődik a javulás.

Adjon Isten jóegészséget neki és mindenkinek, és boldog kimulást annak idején mindnyájunknak a siralom völgyéből.

*

Szent Nemezius vértanu napja

Vizet tettem fel, hogy az ünnepekre tisztám legyen. Mondom neki, hogy van még egy rend tisztám, vegye magára, az övét meg megmosom a többivel.

Hát fel is vette. De nem engedte, hogy én mossam, hanem segített az enyéimben is. Mind estig mostunk. Mióta kijött a lábából az a kis üveg-szilánk, víg mint a madár. Füttyül, danol. Annyiféle nótát tud, hogy csuda.

Csak ma is azt emlegette este, hogy a néniéhez szeretne eljutni Esztergomba, de kéményseprő ruhában hogy utazhasson?

Már a nyelvemen volt, hogy adok a Szent József pénzéből kölcsön. De mégis tuggy az Isten, halasztottam az órát. Mert azt mondta, hogy ha még egyszer születne, pap lenne: senkise élheti úgy a világát, mint a papok.

- Hát, - mondok, - a papok is emberek, öcsém. Isten szolgálói, de azért emberek, a legbecsületesebb emberek.

- Deiszen, - aszongya, - huncut az valamennyi.

- Hát, - mondok, - a legszebb almák közt is találkozik kivetni való. Az apostolok közt is vót, pedig azok hát színről-szinre láthatták az Urat, maguk fülével hallották élő-eleven emberi szavait. Mégishát... Nem a mi ügyünk a papok megítélése.

- Igaz, - aszongya, - igaz.

- Nagy úrnak sok a szolgája. Mentül nagyobb az úr, antul több. Ahol pedig sok a szolga, találkozhatik köztük rosszféle is. A legtisztább búzában is találkozik konkoly. Isten kinek-kinek megfizet érdeme szerint.

Hát aztán elhallgatott.

Én meg azt gondoltam magamban, hogy aki se a papokat nem szereti, se az imádságot, az olyan ember nem adja vissza a kölcsönt.

*

Szent Karácson

Álmos vagyok már, utána is a szent éjfélnak. Ezt az estvét mégis leírom, mert szép volt és reggelre egyet-mást elfelejtenék. Pedig kár lenne, mert ilyen szép karácsonom még sohse vót ideki.

Amborus öcsém már tegnap el akart menni nagy hálálkodással, de mondok szent karácson estéjét töltsük már együtt. Az idő is rútul havas, szeles. A lábának is jó, ha mentül pihentebben indul útnak. És akkor is előbb a gyöngyösi kocsiútra. Télen nem jó ha magányosan járunk: elcsúszhatunk, lábunk törhet. El is tévedhetünk. A gyöngyösi kocsiúton vagy emberrel vagy szekérral találkozhatik: jobb ha azzal megy Parádra.

Hát maradt.

Segített egyben-másban szorgalmasan. Lisztet szitált. Kitakarította a kecske ólját. Diót tisztított. Fát aprogatott egy hétre valót is. Meg három nagy tuskót gallyazott le, hogy ne kelljen minduntalan raknunk a kemencébe.

Végre hát beestéledett.

Megsütöttük a diós pogácsát. Sütöttem gombát, tojást is rá bőven, főztem szilvát, mézes-mákos csíkot is. A bort is előkapartuk a pincelyukból. Jó kétpintes palackkal, akit János mester uram hozott Szent István király előtt való csütörtökön. No igen finom óbor, csak most tudom.

Felöltözködtem aztán az ünnepi ruhámba. A bajuszunkat is kiviaszkoltuk. Megterítettük az asztalt, ahogy ünnepeken szoktam. Hét szál gyertyát a közepire. Hármat a Szent Háromság Eggyistennek, egyet a Boldogságos Szűz Máriának, egyet Szent József patrónusomnak, egyet a szent angyaloknak, egyet a napkeleti három bölcs királyoknak, meg a boldog pásztoroknak, kik immáron fölülről néznek a csillagokra.

No vót is nálam olyan fényesség, hogy kastélyban se különb.

A kecskét is behoztam és az asztal végére tettem a szénáját, a szent jászol állatainak emlékezetére.

Nohát nagy szép vidám esténk volt. Elénekeltek a csordapásztorok énekét, aztán nekiültünk a terített asztalnak. Én hogy mind estig bőjtöltem, különösen nagy kedvvel falogattam, de Amborus öcsém is jól nekilátott.

Vacsora után elénekeltek a másik szent éneket: Mennyből az angyalt, meg azt hogy Szűz Mária e világra nekünk Szent Fiát hozá. Aztán pipára gyujtottunk és bor mellett vidáman elbeszélgettünk.

- No, - aszongya, - ilyen jó karácsonom nem vót gyerekkorom óta.

- Hát, - mondok, - jójjön ki hozzám Amborus öcsém jövő karácsonra is, ha megérjük.

- Hát hogyne érnénk, - aszongya, - maga is java erejében van még Józsi bátyám. Itt a jó erdei levegőben még ötven karácsont is megérhet, - engedje Isten.

- Annyit nem, - mondok, - mert már hatvan éves vagyok. Száz éves ember is ritkább a fehér hollónál. A Jó Isten nem szab olyan hosszúra emberi életet.

- A jó Isten messze van ide, - feleli, - meg nem is szabogat az semmit.

- Vagy igen, - mondom reá. - Hát a Nap országútját az égen nem ő szabja-e meg? A fáknak levelét nem ő szabja-e meg, hogy minden fának meglegyen a maga egyforma levele! Még a hajunk szálát is megszabja, hogy mindennap mennyit hosszabbodjon.

A fejét rázta, nevetett.

- Az más csak úgy van, magátul.

- Magátul-e? - mondok, - nem lehet az csak úgy magátul. Mert lám ihol-e ez a kis asztal. Mennyit fűrészeltettem én ennek a négy lábát, hogy egyforma legyen a hossza, aztán lám mégis biceg, ha nem teszek alája tódást. De nézze meg öcsém ezt a kecskét, ennek is négy a lába. Ennek ám maga a jó Isten szabta meg. Nem fűrészeltettem ő rajta, mégis olyan akkurátos, hogy már akkurátusabb nem lehet. És minden négylábu állaté.

Még kecském is mekegett rá, mintha nevette volna.

- Hát mondok ha az oktalan állattal is így gondol a jó Isten, hogyne gondolna a lelkős emberrel? Bizony megszabja ő az életünk hosszát is. Mindent megszab ő, mindent magad. Nem is kérek én tőle egyebet, csak amit a miatyánkban kérek, meg boldog kimúlást az árnyékvilágból.

Megint a fejét rázta:

- Nem egészséges az, Józsi bátyám, sehogy se. Ha már meg köll halni, én bizony azt szeretném, hogy fehér ágyon haljak meg, jóllakottan, részegen, még a pápa is a szájamban. Ötven szép lány danolja körülöttem a cirकुmderumot és én csak nevessek rajta, - úgy is haljak meg: nevettemben.

Erre már én ráztam a fejemet:

- Nem ilyesmire való gondolnunk akkor, öcsém, hanem az üdvösség útjára. Nem is a mi dógunk. Bizzuk rá a jó Istenre.

Közben-közben ivogattunk is, nagy szép jókedvvel. Danoltunk is. A kecskémet aztán a helyére bocsátottam, mert igen mekegett rám, hogy szeretne már nyugodni. Hát csak elődtam: bement magátul az óljába.

Mink aztán tovább beszélgettünk.

- No, - azt mondja, - jövő karácsonra ha kijövök, én hozom a bort, ne is gondoskodjon maga arról Józsi bátyám, meg kolbászt is hozok: megsütjük. Meg egy pakli kártyát is hozok. Ha feleségem lesz, őt is kihozom. Kártyázunk dióra, meg danolgatunk is közbe. Bizony sajnálni fogja maga is, hogy meg nem házasodott.

- Nem rajtam múlt, - mondok, - hanem hogy gazdag vót a lány. Szólani se mertem vóna a szüleinek.

- Hát a leány hozzá ment vóna bátyámhoz?

- Azt gondolnám, hogy hozzám jött vóna.

- Hát nem kérdezte?

- Nem én. Nem beszéltem én ővele se egy szót se.

- Szép vót?

- Igen szép vót, igen gyönyörűséges szép tekintetű leányzó vót. Még most se csunya az, pedig már ráncos mint az aszalt körte.

- Hát itt él Gyöngyösön?

- Itt. Találkozok is vele néha. Köszönök is neki. Fogadja is.

- Hát most már mégis beszél vele?

- Nem én, most se. Csak épp hogy köszönök neki. De azért ahogy rám tekint, látom, hogy tudja: ki vagyok.

Csak csóváltgatta a fejét.

- Ejnye, ejnye, - aszongya, - ebbizony szomorú sor. Dehát azért Isten éltesse azt az öreg-asszonyt, amiért még most is rá-rátekint kedves bátyámra. És magát is éltesse az Isten, kedves Józsi bátyám, életem megmentője. De engedje meg, hogy édesapámnak szólíthassam. Mert én ilyen jó embert világeletemben nem láttam. Aztánhát lássa: én nem ösmertem az édesapámat. Anyámat se igen. Mikor a bótostul is megszöktem, attulfogva nem is láttam. Isten éltesse kedves édesapám.

Még meg is csókolt nagy ellágyulásában.

Magam is könyveztem.

- Hát, - mondok, - legalább nekem is van már mostan fiam. Isten élteszen Amborus fiam. Adjon Isten neked is olyan boldog életet, mint az enyém. Mer azért meg vagyok én elégedve így is a sorommal.

- Köszönöm, - aszongya, - meg is lesz talán. Mert nekem is van, akinek értem dobog a szíve. Julikának hívják. Szép derék leány, fekete-szemű. Egykicsit harcsaszájú, de igen illik neki. Éppen azért is szerettem meg, hogy olyan kedvesen vonogatja. Hej Juliskám, Juliskám!... Nem itt lakik: Pesten. Nagy úrnál szolgál. De hogy menjek én oda ebbe a kéményseprő-ruhában?

- Hát nincs más? - mondok.

- Van, - aszongya, - de már az is viseltes. Ha énnekem egy öltözet szép fekete ruhám vóna, meg száz forint a zsebemben, enyém vóna a világ.

- Hogyhogy!

- Hát beállhatnék én is inasnak oda, vagy más valami nagy úrhoz, a közeletibe. Hej Juliskám, Juliskám!...

Nagyot sóhajtott.

- Hát, - mondok, - az is meglesz. Csak takarítsd meg a pénzedet: ne költs semmire. A pénz hamar nevelődik, ha nem költjük. Látod fiam, én mióta itt vagyok harmincegy esztendeje, mindösszvesen se költöttem el negyven forintot.

- Hát, - aszongya, - hova a kismacskába tette édesapám?

- A zsidónak hordtam fiam, a zsidónak. Mind az utolsó garasig.

- A zsidónak?

- No ne szörnyülködj no. Nem ittam én pálinkát sohse. Mert a pálinkát az ördög főzi: nekem italom nem lehet.

- Hát akkor mire?

- Aranyra váltogattam be. Kisebb helyen megfér. Jó pénz marad minden időközön által.

- Hisz akkor már sok lehet.

- Háromszázhárom. Az idén Szent Mihálykor lett háromszázhárom. Több is lehetne. De eleinte a szegényeknek adtam. Aztán egyszer csak látom, hogy akinek adtam, egyenesen a pálinkás boltba megyen. Attul fogva csak krajcárt adok a szegénynek. Ha minden ember annyit ad, akkor is ihatik pálinkát. Krisztus urunk idejében még nem főztek a zsidók.

- Hát akkor mire gyűjti az aranyat édesapám?

- A pátrónusomnak, fiam, Szent Józsefnek.

- Szent Józsefnek, - szörnyülködik, hogy majd hanyatt esik a széken, - hát aztán minek az Szent Józsefnek?

- Hát annak fiam, hogy itt Gyöngyösön nincsen Szent Józsefnek se képe, se oltárja, se kápolnája. Amikor kezdtem a gyűjtést, csak a képére gondoltam, hogy festetek egy tekintetes szép Szent Józsefet. Kérdeztem mennyiért pingálják az effélét? Hát mondták hogy száz forintért már igen szépet lehet. Mikor száz forintomnál is többem vót már, gondoltam, hogy oltárt is állíttatok a kép alá. Kérdeztem a plébános úrtól: mennyibe kerül? Mondta, hogy ki micsodás: vörös márványból háromszáz forint, fehérből ötszáz. Mikor már az is megvót, arra gondoltam, egy szép kis kápolnát építtetek Szent Józsefnek.

Amborus megint elszörnyülködik, hogy aszongya:

- Nem kell az annak!

- Nem kell, nem kell. Lehet hogy nem kell de megérdemli. Mert ha a jó Isten rábizta az ő Szent Fiát, hogy nevelje, bizonyosan meg is választotta, hogy kire bizza.

Csak bámult, hogy majd kiesett a szeme a fejből.

- No, - aszongya, - nem lesz abbul se kép, se oltár, se kápolna, édesapám, mert mihelyt valaki megtudja, hogy annyi pénzt rejteget itten, úgy ellopják, hogy csak helye marad.

- Gondoltam én fiam arra is, - feleltem neki, - mert én mindent meggondolok. Ide ugyan nem jár afféle ember, de mégis jöhet. Száz évig nem jön, egyszer mégis jöhet. Idebotlik valahogy. Megtörténhetik, hogy éppen abban az órában, amikor én bent-időzők a szent-miséen. Hát gondoltam rá: bádog-szelencébe tettem, elrejtettem.

Nevetett, legyintett.

- Megtalálja a tolvaj, megtalálja.

- Azt ugyan meg nem találja öcsém! Ha szétszedi ezt a malmot olyan apróra, mint amilyen apróra a szent-jános-kenyeret szétrágja a gyerek, akkor se találja meg.

- Dehiszen a tolvajnak nagyon van esze az ilyesmire.

- Nekem is van, fiam. Mert igen meghánytam-vettem én ezt a kérdést. Alulról, felülről, oldalvást, mindenképpen megforgattam, meghánytam, megfontolgattam, hogy ha tolvaj jönne ide hogyan keresne? Hát legelőször is a ládába keresne, igaz-e?

- Igaz, - aszongya.

- Nohát a ládába nem teszem. A ládámban talál fehér ruhát, ócska ruhát, kalendáriumokat, keresztlevelemet, más-efféle papirosokat. Nem kell az neki se. Mert az ünnepi ruhám rajtam

van, a köznapinak meg gombja se jó már. Hát aztán hol keresi? A szalma-zsákban. Mert az öregek az ágyukba rejtik a pénzt. Rajta hálnak. Én oda se teszem. Keresi aztán a padló alatt gerenda-zugban, kemence hamuja alatt. Sehol se találja. Ráakad aztán a kecske-ólra. Ott nem igen keres, mert látja, hogy pince is van beljebb. Bemegy hát a pincébe: vizsgálódik, tapogat, keresztül gázol a krumplin. A pince végén aztán talál egy üveg bort vagy kettőt. Husvét után már található. No azt mondja nagyfáradtan: Hálistennek csakhogy mégis találtam valamit. Attólfogva a boron az esze. Hóna alá csapja, elinal. Pedig éppen ott lapul a pénz. Csak egy ásónyomás kellene és ott van. De az már akkor nem jut eszibe neki.

Csak bámult, nevetett.

- No, - aszongya, - hát ilyen okos emberrel se találkoztam még világéletemben. Isten éltesse kedves édesapám uram, és hogy mind a ketten ott lehessünk annak a szép kápolnának a megszentelésén.

Mán az az utolsó pohár bor vót. Álmosak is vótunk mind a ketten. Ő le is feküdt mingyárt, hogy reggel továbbmegyen.

Én meg azon gondolkodtam, hogy mégse kellett vóna megmondani neki se azt a rejteket. De mingyárt is ez lükkent eszembe amint kimondtam. A jó Ég tudja hogyan csuszott ki a nyelvemen. Sohse életemben nem mondtam senkinek. Még a papnak is csak annyit, hogy ez meg ez vóna a szándékom.

No nem is tudtam vóna aludni ezen a szent éjszakán, ha eszembe nem jut, mikor a kecskét kötöm, hogy iszen igazis: kivettem én azt onnan az ősszel még a fagy előtt, palackba tettem, és a vízbe rejtettem el, ahova gyerek se férközhetik. No lám hogy vénülök! Évekig ott vót, hát gondótam: most is ott van.

No úgy megkönnyebbültem egyszerre, mint aki terhet tesz le a hátáról.

Amborus fiam már alszik. Neki se vót ilyen szép estéje, ahogy mondta, gyerekkora óta. Össze-csinálok még neki egy kis útravalót: a diós pogácsát adom neki, ami maradt, meg egy forintot melléje. Ide készítem az asztalra, hogyha korán indulna, csak felvehesse.

Aztán most már én is lefekszek.

Adjon Isten békességes szép karácsont mindenkinek. A szent angyalok énekének boldog zengését hallom ma éjjel, hogy álomra hajtom a fejemet. Ámen.

LÁTTA A PÁPÁT.

Búcsúsok város végén, a domboldalon, az akácfák árnyékán, - vagy húszan.

Ebédelnek. Görögdinnyét kenyérrel a férfiak. Hazulról hozott bogácsát az asszonyok. A búcsus-kereszt meg a képes két lobogó le van tűzve a földbe.

Négy férfi van köztük, a többi asszony, s leginkább vén asszony. Egy anyóka köztük oly igen vén, hogy a százéves kalendáriumot juttatja eszembe. Fekete fejkendője alól fehérén kandikál elő egy fürt haja. Imádságos könyv az ölében, s a könyvön nagyszemű olvasó.

Ő csak kenyérbelet falatoz.

A vénség mindig megható. A vénség meg a gyermekség. A zuzmarás fa meg a virágzó bokor.

A gyermektől azt kérdezem:

- Honnan jöttél.

Az aggtól azt kérdezem:

- Hova mégy?

Milyen különös, hogy a kérdésen tűnődőnek a szeme a magasság felé fordul!

Megálllok előttük:

- Hova valók lelkem?

Tudom, hogy a búcsús nép szívesen fogadja az érdeklődést, - kivált ha a falu keresztjét illendő kalapemeléssel tiszteltük meg a kérdés előtt.

Valami ismeretlen nevű borsodi községet mondanak hogy onnan jöttek.

- Messze van-e?

- Hát bizony gyalog... - mondja az egyik ember.

- Reggel hatkor indultunk szentmise után, - mondja a másik. (Bizonyára vezérénekes, mert a hangja olyan reszelős, mint hadgyakorlat után a kápláré.)

Az asszonyok csak néznek barátságosan.

- Aztán ez az öreganyám is gyalog jött?

Elmosolyodnak.

- Megjárta az mán uram Rómát is, - mondja a reszelős hang. Harmadéve...

- Rómát?

- Azt. Láttá a pápát is. Igaz-e Terka néni?

Biccent az öregasszony. S mosolyog szemérmesen.

- Iszen csakazért mentem, hogy azt lássam.

- Dehát, - mondom, - csak nem gyalog járta tán meg azt az utat?

- Gyalog biz én lelkem, gyalog. Oda is, vissza is.

- Lehetetlen.

Mosolyogva biceget:

- Biz úgy. Annyit se ültem én gőzösön, mint amennyit itt ülök.
- Dehiszen maga öreganyám nem ért se horvátul, se németül, se taljánul. Hát hogy kért szállást? vagy vizet? vagy élelmet?
- Oh lelkem, semmi az. Isten szent nevével el lehet menni akár a világ végére is.
- Jójó, dehát hogy tudakolta az utat Isten szent nevével, idegen népek közt?
- Csakúgy, mint itthon, lelkem.
- Aztán megértették?
- Meg, lelkem, meg. Én, igaz, nem értettem egy szavukat se, de ők ám megértettek engem. Meg, mindenütt. Csak bementem a paphó, vagy tanítóhó, osztég mondtam:
- Szegény zarándok vagyok: adhatnának tán helyet itt egy éccakára az udvaron?

Mingyán körül is tekintettem: rámutattam a félszerre vagy istálóra, vagy szalmakazalra, hogy mondok:

- Meghállok én ott is az udvar sarkába. Semmit éntülem ne féltsenek, lelkem: Isten útján járó lélek vagyok én, nem afféle...

Megértettek lelkem, mindenütt. Ennem is adtak, innom is. Reggel aztán megköszöntem a szives jóságukat, imádkoztam is érettük egyet az udvar közepén, hogy az Isten áldása szálljon a házukra. Aztán szépen elköszöntem, tovább-haladtam.

- Dehát hogy tudta: merre.
- Megkérdeztem, lelkem, a papot. Pap meg templom mindenütt van lelkem, csak a pokolba nincs.
- Meg Látrányba, - veti közbe egy fiatal búcsus.

Nevetnek.

Az anyóka csak mosolyog. Kedvvel beszél tovább.

- Ha nem tudtam melyik házban lakik a pap, megvártam a sekrestye ajtajában, a szentmise után. Osztég hát megkérdeztem, hogy mondok:
- Ugyan kérem alásan, kedves jó tisztelendő uram, jól haladok-e Róma felé?

A magyar földön magyarul igazítottak, hogy csak arrafelé tartsak, amerre délután három óra tájban áll a nap. Idegen országban mán kérdeztek vóna egyet-mást, de én arra csak aszontam:

- Róma, Róma, lelkem, ahova mennék.

Megértettek lelkem, el is igazítottak. Mindenki értett, lelkem, mert aki a jó Isten útján jár, még a madarak is megértik a szavát. Hát megmutatták:

- Csak erre haladjon kend.

Nem evvel a szólással mondták, de azért én megértettem. Meg is köszöntem szépen illendőven.

Osztég csak mentem, haladoztam. Énekelgettem az úton szent énekeket. Minden szent körösztnél letérbetyöltem, akár az útfélen találtam, akár a piacon, oszt elmondtam a szent olvasót. Ha virágot láttam az útfélen, azt is odatettem, kivált ahol a boldogságos Szüz is ki volt föstve, vagy fāragva. Megint tovább haladtam szent énekléssel egymagamban. Néha szép,

nagy városba jutottam. Ott csak a templom pitvara vót a szállásom. Csak úgy ülve gunnyasztottam, bizony. De az emberek ott is szivesek vótak. Három is akadt, aki pénzt dobott az ölembe. Idegen pénz volt, de adtak érte kenyeret. Narancsot is vettem egyszer, hogy mondok megkóstolom. Jó, savanyú vót.

Egyszer meg ahogy ott imádkozok egy lovas szent előtt, - nem tudom mi szent lehetett, szép nagy vastag bajusza vót, - hát egy katona forma úr szólított meg.

- Róma, - mondom, - Róma, ahova mennék.

Megfogta a karomat: igen barátságosan elvezetett valami szent apácákhoz. Azok is szépen megvendégeltek, tiszta szép ágyat adtak. Csak bicegettek, mosolyogtak. Kalácsot adtak útravalónak. Valamennyinek kezet csókoltam, úgy indultam tovább. Osztéghát eccercsak odaérkeztem.

Egy csipet kenyérbelet tesz a szájába és nyájasan néz rám.

- Sok szép templomot láttam, aranyom. Olyanokat... Álmodni se lehet szebbeket. Nem tudom mi vót a neve annak a városnak, de mikor beléptem a templomba, hát mondok:

- Itt tán nem is emberek miséznek, hanem szent angyalok.

Predikációt is hallgattam egyet. Sokan hallgatták azt a papot. Igen derék, kerekképű pap vót. Nem nagy, csak kis zömök ember, mint a leleszi tisztelendő úr, csakhogy fekete hajú, ámbátor már öszes. De az ám úgy beszélt, olyan lelkösen... Krisztiánó, Krisztiáni, - mondogatta gyakorta. Hát hogyne értettem vóna. Máriát is emlegette, jaj de milyen lelkösen. Ameddig csak szólott, mindig könyvezett a szemem. Mer úgy járt annak a keze, hol le, hol föl, hol széjjel mind a két keze, elnéztem vóna egy hétig is, lelkem.

Egy helyen meg ördögöt is láttam. Olyan élő eleven ördög vót kiföstve a templom ódalába, hogy azt hittem mozog a szeme. Még három napig is futkosott tüle a hideg a hátamon.

A búcsusok nevettek.

Bizonyára sokszor hallották már a történetet, dehát hogy elmosolyodtam, ők is megnevették.

Maga az öregasszony is mosolyogta.

- Minek is föstenek olyat, - mondta röstelkedve. - Igaz hogy rá vót föstve Szent György is, ahogy a talpa alá szegte, de a fene azt az ördögöt, akármerre mentem a templomba, mindig rámnézett. Ki is gyöttem onnan hamar.

- Dehát a pápához hogy jutott be?

- Könnyen, lelkem. Ahogy ott térbetyölök, imádkozok a római öreg templomba, megszólít egy pap, hogy aszongya:

- Kend néni magyar?

Jaj, akárcsak angyali szózatot hallottam vóna, úgy megörvendettem.

Az is csodálkozott, hogy el mertem indulni.

Aztán aszongya, hogy szeretném-e látni a pápát?

- Jaj, ha lehetne, - mondok, - iszen azér gyöttem. Csak nem tudtam eddig rátalálni, hogy hol lakik?

Hát aszongya:

- Hónap érkeznek ide német búcsusok. Álljon ide reggel kilenckor, majd közibük eresztem kendet is.

Igen megörültem.

De csodálkoztam is, hogy mondok: németek. Azokról nem hallottam én jót. De mondok, ha a papom bizik bennök, talán nem affajták...

Hát lelkem ott álltam mán én hajnalba, hogy valamiképpen le ne maradjak. Még ki se vót nyitva a templom. Be is bocsátottak a többivel, a németekkel. Bevettek magok közé szivesen, ámbátor bámultak rám. Különösen egy nagy magos jószagú asszonyság. Kérdezett is valamit igen barátságosan, de mondok:

- Nem értek zsidóul, tekintetes asszony.

No aztánhát megindultunk: sok garádicson fel, sok gyönyörű tornáczon által, nagy festett szobákon köröszkül. Jaj, csuda gyönyörű, tündökletes ékességű, nagy képes szobába. A pap mindenütt a hátam mögött, - áldja meg az Isten.

Eccer csak látom, hogy ereszkednek befele mindenféle papok, fehérek is, piros reverendások is, hogy még a cipőjük is piros, - igen nagy méltóságú szent papok. Még a lélekzet is csupa imádság vót ottan, lelkem.

Eccercsak kinyilik szembe velünk a nagy szárnyasajtó, belép egy beretvált képű úr, mond valamit hangosan jobbra, balra.

- No, - aszongya a papom, - térbetyöljön le kend is: gyön...

Hát aztán gyött is.

....

Szinte elfulladt hangon mondta az utolsó két szót. Vén két szeme elnedvesült. Ösztövére kezét fölemelte, és kitörülte a két könnycseppet.

- Gyött.

A búcsusok is tisztelettel pillogtak, pedighát ki tudja hányszor hallották már ezt a történetet.

- Gyött, megállt az ajtóban, fölemelte a szentséges két kezit: megáldott bennünket, megáldott. A szent olvasómat mind szétosztogattam itthon szemenkint: pápaáldotta olvasó. Nekem csak három szem maradt: egy miatyánk, egy üdvözet, meg egy hiszekegy. Azt belefűztem ebbe az olvasóba. Ez a három. No meg ez a keresztecske. A koporsómban ez lesz a kezemen.

És mosolyogva nézett az olvasójára.

Lent a völgyben minden haranggal harangoztak a szerviták templomában, és hangzott a búcsus ének:

Angyaloknak szent asszonya...

Bizonyára új búcsús csapat érkezett. Így ősszel, Mária vasárnapjára mindenfelől jönnek ide búcsusok: mintha a Boldogságos Anya is itt lakna valahol, az egri felhők felett.

- Hát aztán mondja csak kedves öreganyám: milyen vót az a pápa?

- Szép fehér reverendás, lelkem, akárcsak Krisztus urunk, fehér.

- Hát az arca milyen volt?

- Az arca?

- Az arca. Már úgy testi formára kérdelem.

Az anyóka csodálkozva pillog rám. Összesöpri a morzsát a kötényében.

- Hát lelkem... arról nem sokat mondhatok... Mert lássa, még be se lépett, csak mán arra a szóra is hogy gyön, nékem úgy megeredt a könyvem... A szentséges orcáját biz én nem szemléltem.

SZERETEM AZ IGAZSÁGOT.

Egy leány lépeget könnyes szemmel be a faluba. A bal arca piros, a jobb halovány. A hóna alatt lepedőbe kötött motyó.

Csinos leány, noha kissé görbe a lába, mint a korán dolgos paraszt-leányoké szokott lenni. A ruhája fehér-virágos eperszinű szoknya, és egérszinű rojtos télikendő. A lábán csizma. A kezében egypár nagysarku cipőt lógat.

Nem is a házak előtt halad, hanem a havas-sáros kocsiút közepén. Bizonyára azért megyen ott, hogy ne szólítsák meg.

A bolt előtt mégis rákiált egy asszony:

- Mi bajod Etel? Elkúttak?

A leány nem felel, csak a könnye szaporodik meg válaszul.

Sietve halad a templom felé. A templom közelében befordul egy kis nádfödeles parasztházba.

A falu negyedóra múlva tudja, hogy Etelt elküldték a kastélyból.

A szomszédos házakból átkíváncsiskodnak az asszonyok.

A leány sír odabent. Az ágyfejre borul, úgy sír.

Sem az anyjának nem felel, se másoknak. Unja is a faggatást: fölkel és beül a kamarába.

- Majd elmondom! Ne fartassanak mostan!

S be is támasztja az ajtót.

Az asszonyok ijedt tyukokként csodálkoznak egymásra.

Mi történhetett?

Etel a kastélyban szolgált a nyár óta. Az új uraságnál.

Az új nagyságos asszony német. Bécsből való. Egyszer hogy az urával sétált a mezőn, Etel arrafelé vitte az ebédet az apjának.

- Milyen csinos figura ezen a zöld réten, - mondotta az asszony.

S valóban azon a száznegyven holdas zöld szőnyegen az a rózsaszínruhás leány... képrámába illő látvány volt.

Az uraság akkor kezdte tanítani a feleségét magyar szóra.

- Mondd neki: Hova mégy lelkem?

S hogy a leány hozzájok érkezett, a nagyságos asszony csakugyan megszólította:

- Hofa méty lelkem?

Etel már piros volt mikor közeledett is. A váratlan megszólításra megrebbent a szíve. Az asszonyra emelte a szemét, s válaszolt boldogan:

- Apámhoz gyönyörűm!

Nem illett ez a szó. De a finom-szép arcú, csipkeruhás nagyságos asszony annyira elbájolta, hogy öröm-ijedtében csak a lelke szavával felelhetett.

Az asszony nem értette a választ. De tetszett neki a piruló arcu tiszta parasztleány. S tetszett a leány hangjának a melegsége is. Aztán az ételre fordult az érdeklődése.

Az ura tolmácsolta a szavát.

Etel válaszolta, hogy bablevest visz. S le is vette a fedőt.

A nagyságos asszony nevette, hogy egyes ember annyi bablevest megeszik.

Csak mikor már Etel tovább haladt, akkor kérdezte meg az urát, hogy mit jelent:

- Gyönyörűm?

Még azon este megjelent Pócsiéknál a paradés-kocsis, hogy menjen fel Etel délelőtt tizkor a kastélyba.

- No beütött az áldás a házba! - szólt vígan Pócsi gazda.

Kisgazda volt, afféle négyláncos földü. Máshova ugyan nem bocsátotta volna szolgálatba a leányát, de a kastélyba... A kastély a szerencsének a fészke.

Csak még az a kérdés volt hátra, mit szól rá Lukács?

Lukács a lánynak a vőlegénye. Ujborra lenne az esküvőjük.

Lukács csakhamar nyitja is a fakilincset. Tatársüvegü vasszeg-bajszú legény. A ködmen úgy áll rajta, mint a harang. Dehát úgy áll a ködmen az első télen, és úgy szép. Feszít is benne Lukács.

Különben is büszke legény. De becsületes szemü. Hogy egyszer ült másfél esztendőt, nem számos. Kocsma erányában történt, és hát egy újjnyival beljebb csuszott a kés, mint ahogy szándékolta. Minden évben történt övele efféle, s nem került az ügy a törvény elé. Mindenki tudja, hogy ha kissé hörsök is Lukács, nem rossz-csont. Sőt éppen azért voltak azok a kis véres kellemetlenségei is, mert nem türte el, ha valaki rendetlenkedett.

- Szeretem az igazságot! - mondta olyankor.

És felgyürte a karján az inget. Fogta a botját, vagy nyúlt a fanyelü késért a csizmaszárba.

És a falu az ő pártján volt mindig. Rendetlenség történt: Lukács rendet szabott. Nem kellett volna annyira, dehát ami igaz, igaz!

Mikor elítélték is, nem föllebezett.

- Tudom én, hogy ez az igazság, - mondta megnyugvással.

S mivelhogy csakugyan jobb is elevenen ülni a kopár börtönben, hogysen feküdni holtan bármily szép virágos halom alatt, Lukács leülte a rovást keserűség nélkül.

Lukács benyitja az ajtót. Jóestét köszön és ül a tatársüvegben, harang-ködmenben az asztal mellé. Pípázik.

Pócsi gazda is pípázik.

- Hát az Etelt szógálatra kérik, - kezdi Pócsi gazda. - Itt járt Soódy nagyságos uraságnak a kocsisa. Az ám. Hát azér hivattalak, Lukács, hogy hát izé, mit szólsz? Odaadjuk-e? vagy hogy ne adjuk?

Etel áll a búbos homályban, és fénylő szemmel nézi Lukácsot.

*

No mesébe illő gyöngyélete következett a kastélyban Etelkának! Nem kellett dolgoznia semmit. Csak amit az asszony kívánt: tedd ide, tedd oda, egykis söprés, egykis porolás, - csupa gyermeknek való munka.

Vasárnap délutánonkint, mikor Etel hazalátogatott, nem győzte elbeszélni a sok csudát, hogy hogyan élnek a kastélyban?

Hogy az asszonynak mennyi a gyűrűje, selyme, bársonya! Hogy fehérítővel porozza a képét, azért olyan szép. Hogy nem dolgozik semmit, csak hol olvas, hol öltözködik, hol a körmöcskáját fényesíti, hol az ongorát veri. És minden este fürdik. Az ura reggel fürdik hidegben, ő meg este melegben. Délutánonkint meg lovagol, de csak féloldalt ül a lovon. Néha meg vadászik is az urával, és úgy elsüti a puskát, hogy a szeme pillája se rebben meg tőle. Aztán mindenféle csudás ételeket esznek: sületlen húst, káposzta-virágot, penészes sajtot. A csigát is megeszik, mint a cigányok. Reggel meg kávé helyett herbatét isznak, pedig nem betegek.

A Soódy nagyságos úr meg még furcsább ember. Reggel mikor fölkel, fölkap egy gyermekfej-nagyságú nehéz vasgombócot, de nem is egyet, hanem kettőt, minden kezébe kettőt, aztán azt emelgeti, meg leeresztgeti sarkig, hogy az a kopasz feje csaknem a földet éri. Hol meg a levegőbe lökdösi, mintha valakit el akarna lökdösní vele. Esténkint meg ahelyett, hogy lefeküdjne, átsétál vacsora után az ó-toronyba. Ott nézegeti egy nagy csövön a holdat. Olyankor be kell fűteni már előre. A bécsi inasnak nincs rá kedve. Csak aszongya hogy:

- Ké!

Ké annyit tesz, annyit tesz magyarul, hogy:

- Eridj te!

És Etel megyen is. De csak a zúgó felett ne kellene átmenni! Azt mondják meg se lehet mérni, olyan mély. Etel mindig megszédül ottan. De inkább meg is kerüli a tavat. Csakhogy mikor nagy a hó, bajos benne járni.

Az úr egyébiránt olyan ember, aki a világnak mind a négy szegletét látta. Tengeri hajón élt tizenöt esztendő és kapitány volt vagy ezredes. Persze tengeri kapitány, vagy tengeri ezredes. De jó ember. Csak kevés beszédű és sokat alvó. Délig is horkol néha. Az igaz, hogy későn is fekszik le, - a holdassága miatt.

Mindezt bő csacsogással mondta el Etel vasárnaponkint, s a hallgatóság ámuldozott.

Irigyelték is Etelt a faluban. Legjobban persze a bérét irigyelték. Huszonöt korona minden hónapra. Karácsonkor meg még külön: egy igazi aranygyűrűt kapott a nagyságos asszonytól, pirosköveset. Az úrtól meg egy husz koronás uj aranyat.

De hát még amit ígértek! Ha legalább is két évet szolgál, a kastélyból adják a móríngot.

Mennyit?

Nem mondták. De zsákkal áll ott a bankó.

Mi történt hogy Etel így egyszerre kicsöppent a mennyországból? Mi történt?

???

Pócsi gazda maga indul nagybúsan Lukácshoz. Lukácsnak talán megnyilatkozik a leány.

A legény már jön is. Az utcán találkoznak. Lukács szemöldöke össze van ráncolva.

- Megverték? - kérdezi sötéten.

- Nem, azt nem gondolom. Ámbátor hogy... Semmit se tudunk, - feleli az apa.

A legény megkocogtatja a kamara-ajtót:

- Etel! Én vagyok itt.

A kamara-ajtó kinyílik. Tártan is marad. Etel ott ül a korpás zsákon, és sirdogál. Nem felel a legénynek se.

- Csak azt mondd meg legalább, hogy megverték-e?

- Nem. Csak pofon ütöttek.

- Kicsoda?

- Az úr.

- A teremtésit neki! Hát mér ütött pofon?

A leány hallgat.

A legény bevonja a kamara-ajtót. Leül a másik korpás zsákra. Pípál komoran és nagy szivatokkal.

Végre megszólal:

- Loptál?

- Nem.

- Kárt tettél.

- Nem.

A legény gondolkodik egy percet.

- Feleseltél az asszonynyal?

- Nem.

És újra sír a leány keservesen.

- Vége mindennek! - sírja. - Vége minden szép reménységünknek.

Lukács ráordít:

- Dehát miért? Mi rosszat cselekedtél.

- Semmit.

Bajos is azt egyszerre elmondani, hogy mi történt?

Hát az történt, hogy a báró a feleségével behintózott tegnap estefelé a városba. Etelt is magukkal akarták vinni. Mert komédia van a városban, és a báróné szereti a komédiát. Etel sohse látott affélét, csak cseprürágót látott egyszer tiz éves korában a kocsma udvarán. Aztán az utolsó pillanatban mégis meggondolta az asszony, hogy jobb lesz ha Etel otthon marad: elkészíti a teát, és befűt a hálószobába.

Hát Etel otthon is maradt.

Tizenegy órára kellett megterítenie az asztalt és odakészíteni a teát meg a piritusz-főzöt, meg a sonkát, tojást az asztalra. És akkorára melegnek kellett lennie a hálószobának is.

Etel mindezt el is végezte gondosan.

De a nagyságos urék késtek. Talán bent maradtak vacsorára is a városban.

Etel megnézte a kályhát. Megrakta újra. Megrakta bőven.

Aztán megbontotta az ágyakat.

Ahogy az asszonya ágycsontját bontja, kellemes ibolya-illatot érez. Máskor is érezte azt. Tudta is, hogy az asszonya be szokta locsolni valami illatvizzel a párnáját. De aznap este erősebb volt az illat és édesebb.

Milyen jó lehet ilyen szép fehér párnán aludni! - gondolta Etel elandalodva.

S leült a székre az ágy mellé. Odahajtotta a fejét a párnára.

De nem aludt el. Egyre fülelt. Hallgatta negyedóránként az óra verését.

Szép nagy falóra függött a hálószobában. Hosszukás mint a hegedű. És halk zengéssel verte az időt.

Elverte már a tizenkettőt is.

Etelnek egyre nehezült a szemepillája.

Az óra az egyet is elütötte.

Az uraságok még mindig odavannak.

A kettő is elzendül.

A negyedórák is.

Már nem jönnek haza, - gondolja Etel kábultan. Bent maradtak, ott is hálnak.

S az álmoságtól, kályha-melegtől, ibolya-illattól bódultan kissé beljebb feküdt. Csak fél-oldalt. Aztán olyan volt neki, mintha a saját ágyában nyugodna, de rosszul feküdné. Bágyadt kézzel gombolta ki a réklíjét, s oldta le a szoknyáját. Beljebb feküdt az ágyba, - a saját ágyának érzett ágyba.

S nem hallotta többé mennyit ver az óra.

Egyszercsak az óra leereszkedik a falról. Két hosszú lába nő neki. Odalép az ágyhoz, s kiált nagy mérgesen:

- No lám a szemtelen.

S Etel kirántja az ágyból. Csattantja pofon úgy, hogy Etel az ajtónak hanyatlik.

Az óra már akkor átváltozott nagyságos úrrá.

Lukács dühösre kerekedett szemmel hallgatja a szaggatottan elmondott történetet.

A végén fölkel. Zihál mint a bika. A tatársüveget feljebb csapja a fején. A ködmenét összegombolja.

- Hogy elküldtek, azért nem szólok, - monda szinte lángot fújva az orrán. - Megfogadhattak, el is küldhettek. Azért nem szólok. De hogy pofon ütöttek...

S megrázta az öklét.

Elment.

*

A földesúr éjfél felé belefáradt a csillagok szemlélésébe.

De hogy igen tiszta volt az ég, nem hagyta abba. Csak azért kelt föl a helyéről, hogy néhány percre pihentesse a szemét.

A parkra nyíló ablakhoz lépett s keresztbe fonta a karját.

A park fehér volt a dértől. Délelőtt borult volt az idő és olvadás. Este felé kitisztult az ég. A fák vizesek voltak, mintha verejtékeznének. S íme este a holdfény egy fehér parkot világít meg. Minden fa fehér, mint a virágzó szilvaskert. A tó tojásdad kékfekete tükörlap, s benne is mélyen ragyognak az ég csillagai. A híd is fehér az ablak alatt, mintha alabastrommá változott volna.

- Az ördög azt a hidat! - mormogja Soódy, - mindig elfelejtem, hogy karfát kell rá csináltatnom. Ilyen deres időben megcsúszok egyszer rajta...

E pillanatban egy ember-árnyék jelenik meg a híd tulsó végén. Hegyes tatársüveg van a fején. A ködmene, - akárcsak egy harang. Hosszu bot van a kezében.

A következő pillanatban lassan belesülyed, beleolvad az ember a híd alatt sötétlő árnyékba.

- Bizonyosan pisztrángra merít a gazkópé! - gondolta Soódy.

A zúgóban szapora a pisztráng. A falubeliek rájárnak, ha nem örködik a kertész. Persze ilyenkor kinek is jutna eszébe, hogy örködjön?!

Visszaült a teleszkóphoz, és ráirányította az Uránuszra. Nézte vagy tíz percen át.

Aztán fölkel.

Bezárta a teleszkóp felső és alsó végét. Cigaretára gyújtott. Fölvette a bundáját. Kilépett az obszervatóriumból.

Csak egy kampós turista bot volt nála.

Gondolatokba mélyedten andalgott a kastély felé.

A park csöndes volt, csak a zúgó mormogása hallatszott. Közelebb már hallani lehetett hogyan zúzódnak halk zizegéssel a víz jéglemezei amint leesnek négy méternyi mélységbe, a tóba.

Mikor a hídhöz ér a zúgó partjának árnyékából előjelenik az ember. Fölhág a sziklára. S ahogy egy szökellő mozdulattal a hídon teremne nagy lóbőrcsizmája megcsúszik. Csak kétfelé üt a levegőben, s visszatünik az árnyékba.

Nagy toccsanás...

Soódy elhőköl, lebámul.

Az ember üvölt odalenn:

- Á-á-ó!

Hátborzasztó hangok. Mintha nem is emberi szájból törnének elő, hanem valami vadállatnak a torkából.

Soódy lefut a sziklák közt kanyargó úton. Talán ha odanyújtja a botját...

De már az ember nem látszik. Csak a víz tajtékszik, bugyog, és örvénylik szilaján.

A következő pillanatban fellökken a víztajtékból a tatársüveg. S újra hangzik az üvöltés:

- Á-á-ó!

Soódy ledobja a bundáját. Beugrik.

A jeges víz szétesap.

Soódy úszik, mint a czápa. Elkapja az embernek a jobb kezét. A ballal már az ember maga fogódzana Soódyba, de Soódy félreüti. A két felső karján ragadja meg a fuldoklót. Az egyik a süveges, a másik a Soódy kopasz feje. A két szempár egymásra mered.

És a víz lassan forgatja őket, mintha valcert táncolnának. Az arcukhoz olykor jéglemez surlódik.

- Taposd a vizet! - rikoltja Soódy.

Végre kint vannak a forгатagból.

Soódy követ érez a lába alatt. Rálép. Kivonja az embert.

Az ember hákog, krádog, liheg. Ahogy ott ül a földön, fölemeli a bal lábát, aztán a másikat. A víz kiömlik a csizmaszárból. A vízzel együtt kihull egy fényes vasu kés is.

Az ember fölveszi a kést.

Mormog valamit.

Visszadugja a csizmaszárba.

Fölkel.

Üveges szemmel mered Soódyra.

A tekintete mint a kitömött farkasé.

Soódy hogy nagyjából leverte magáról a vizet, a bundájába bujt. A parasztra nézett, hogy mért mereszti úgy rá a szemét? Várta is, hogy leveszi a süvegét az ember, és köszönetet mond.

De az csak nézett mint a kitömött farkas.

Aztán megfordult szótlánul, és lomha lépésekkel cammogott el a fák közt a falu felé.

A deres úton nagy fekete foltok maradtak a nyomában.

Soódy csodálkozva nézett utána:

- Micsoda hálátlan fajzat!

A NÁDASDI KUTYA.

Nyári délután.

Sétálunk a sörház felé: egy postatiszt barátom, meg egy professzor barátom.

A főutcán egy nagy bérház előtt csoportosulást látunk. Elképedt arcok, tolakodó inasgyerekek, büszke-komoly rendőr:

- Félre az útból!

- Már hozzák! - szól a kapu alatt egy kárörvendő gyerekhang.

De nem hoznak senkit.

- Mi történt?

- Elástak valami gyereket. A pincébe.

- Micsoda gyereket?

- Kisszülöttet. Elásta valaki. Hogy az Isten...

A kapun belől is sokadoznak.

A ház a Széchenyi-útca egyik nagy sárga háza. Hasonlatos a fővárosi nagy emberfészkekhez, amelyekben egymás fölött, egymás alatt laknak a családok.

A rendőrkapitány gólya-lépésekkel közeledett az útca tulsó feléről.

A rendőr szalutált neki. És rákiáltott a csoportra:

- Utat!

Mink is beléptünk az udvarra.

Hát ott még nagyobb sokaság. Az emeleti folyosókon lefelé könyöklő lakók, cselédek, szörnyülködő szemű úri gyermekek. Lenn az udvar sarkán kifelé mozgó komoly rendőrök.

Az egyik rendőr egy boglyas cselédleányt fog a karjánál, és szállítja át a sokaságon.

- Én nem... - kiabálja rémülten a leány. - Én csak kövér vagyok.

- Hiába tagadod! - rikolt rá mögötte egy vén szakácsné féle.

A leány valóban kövérnek látszott, de csak testre. Arcul alacsony-homlokú sváb típus, halál-szín sápadt leány. Duzzadt nagy keblére tapasztotta a tenyerét, és elkéült ajkkal ismételte:

- Nem az enyém!!! Nem! Majd kitudódik...

A másik rendőr egy szennyes ujságpapírosba pólyált valamit vitt mögöttük. Bizonyára az volt az elásott gyermek. Ahogy a körülünk hangzó beszédből értettük, egy savanyu-vizes üres láda alatt találták meg a gyermeket. Még nyöszörgött, mikor rátalált egy másik cseléd.

No borzasztó ügy!

Megvártuk míg a kapu alól szétoszlott az utcai nép, aztán mink is kísérteltünk.

A sörházban hozzánk ült egy járásbíró, meg egy tanító barátom, aki nemrég került a városunkba. Azelőtt falun élt, valami borsodmegyei faluban.

A beszélgetés persze a bűnügyön forgott. Tanakodás indult, hogy gyilkosságért ítélik-e el a leányt? vagy csak gyilkosság szándékáért?

- Meglehet, el sem ítélik, - vélekedett a járásbíró, egy ötvenéves forma, szőkéből őszült ember, - meglehet el sem ítélik: szinte bizonyos, hogy az esküdtszék fölmenti majd.

Az ő szavára minden más vélemény elhallgatott. Ő érti az ilyet legjobban.

És ő a virzsiniája hamvát a tányérjába pöccentve folytatta:

- Ki is ítélné el igaz lélekkel? A nyomorult teremtés maga is áldozat, valami legénynek az áldozata. Minden este látjuk, hogyan strázsálja a kapufélfát egy-egy iparoslegény, egy-egy katona, vagy másefféle. Szerelem a kapufélfában. Mi a szerelem? Természet törvénye. Tehát a szerelem törvénye a kapufélfában. No most jön a leány. Mi hozza? A természet törvénye. Mihelyt a házbeliak lefeküdtek, megindítja a természet törvénye: kisurran. No és aztán megtörténik aminek meg nem kellene történnie a katekizmus szerint, de meg kell történnie a világrend szerint. Az idő néhány hónapot ballag utána. Igazítások kellenének a katekizmus szerint is meg a természet rendje szerint is egyértelemben most már. De a legénynek nincs keresete. Vagy lehet berántják katonának. A leány magára marad. Haza nem térhet, - a katekizmus szerint. Ha világra jön a gyermek, nem dajkálhatja, nem nevelheti, - természet törvénye szerint.

Belemelegedett a beszédbe. A szivarját a tányérra tette, és ügyvédi gesztusokkal folytatta:

- Hibás? Melyik a hibás? A leány? A legény? Mind a kettőben a természet törvénye gyullasztott lángot. Tehát a természet a hibás. A természetet kell elítélni!

Diadalmasan pillantott széjjel, s megállt a szeme a falusi tanítón, aki a fejét rázta.

- Jójó, Szilvássy barátom, - szólt, mintha olvasná a gondolatát, - de vajjon tudja-e ön bizonyítani, hogy amikor a gyermeket a gödörbe rejtette, józan megfontolással cselekedett? A törvény csak a józan megfontolással elkövetett bűnt büntetheti. Szült ön valaha gyermeket? Tudja ön, hogy micsoda zavarodást idéz elő az elmében egy gyermek-szülés?

A nagykomoly kérdés általános nevetést keltett. Csak Szilvássy maradt komolynak.

A kocsmáros megjelent és összeszedte az üres poharakat. Megtöltötte rakta vissza az asztalra.

A leány ügye el volt végezve.

Gondolatban valamennyien fölmentették.

- - - - -

Szilvássy tanító, - hunyorgó szemű kis ősz palóc maga elé gondolkodva ült az asztalnál, s megszólalt:

- Beszéljünk hát másról. Egy nádasdi ember jut az eszembe meg a kutyája. A minap hallottam: Bejön a nádasdi ember Egerbe, a fagyos szentek vásárjára. Korán indult persze, mingyárt virradatkor. Tudják önök, hogy Nádasd mennyire van Egerhez? Huszonhat kilométernyire. Nem mértem meg, de van annyira.

A kocsin ült az embernek a felesége meg a menyé, - szép pirosképü teremtés a menyé: Teveli Boriska.

Egyszercsak hátrapillant a menyecske:

- Nézzék már azt a bolond kutyát!

A kutya, - vizsla és komondor keverék, - a nyelvét lógatva lohogott a kocsi után. Dombos a két oldala, de igen dombos!

- Takarodj haza! - rikolt rá az öregasszony.

- Takarodj Ponci! - kiáltja a menyecske is.

Ponci meghökken, megáll.

Néz a haladó kocsira.

Leül.

Néz.

A kocsi elhagyja vagy száz méternyire.

Ponci megint csak nekilódul, s fut a kocsi után.

Nem törődtek többé vele. A vásár foglalkoztatta a gondolataikat.

A kocsmá udvarán a vámház mellett leszerszámoz a gazda, és szénát vet a lovaknak. Kimennek a vásárba. Vesznek összevissza mindenfélét.

A két asszony meg ebéd után is járja a sátorokat. Csak úgy négyóra tájban térnek meg. A gazda ott lógatja a lábát a kocsija rúdján. Szalonnázik. Előtte Ponci ül és csurgatja a nyálát, nyalogatja a bajuszát. De már az oldala nem dombos.

- A fene ezt a kutyát...

- Megjárta! - mondja mosolyogva a gazda. - Négy kölyket vetett.

S a fanyelű bicskával az udvarnak a sarkába int.

Csakugyan ott mászkált egymáson a négy kis fereg az udvar sarkában. Mind a négy rőt-fehértarka, mint az anyjok, s nem nagyobbak a vakondoknál.

A két asszony megnézte őket, s otthagyták. Elvégre otthon is csak vízbe hányták volna a Ponci kölykeit.

Elindul a kocsi és zörgedezik vigan vissza Nádasd felé. Meg van rakva elől hátul méhkassal, sajtárral, fazekakkal, uj kaszával s máseffélével. A gazda pélpázik. Az asszonyok beszélgetnek:

- Mi milyen szerencsével vevődött?

A menyecske egyszer megint visszapillant, és szól meglepődve:

- Nézzék már azt a bolond kutyát!

Hát a Ponci kutya ott lohol megint a kocsi után. A szájában lóg az egyik kölyke.

- No igazán bolond-eszü kutya!

S halad a kocsi Felnémeten, Szarvaskőn át a jóféle parasztlovak egyenletes poroszkálásával.

A monosbéli pataknál megállnak, hogy megitassák a két lovat. A kutya leül vagy ötven lépésnyire tőlök az út mellé, és leteszi kölykét a fűbe. Nyalogatja. Lefekszik melléje. Nyalogatja.

- No gyere Ponci, - biztatja a menyecske, - fölvevesszük a kölykedet a kocsira.

- Vesszük a fenét, - szól rá az após, - iszen úgyis el köll pusztítani.

- Nem ezt az egyet meghagyjuk. Ugye anyám meghagyjuk, ha már eddig elcipelte. Gyere no Ponci!

A kutya örvendezve csóválta a farkát, de nem mozdult.

S indult a kocsi tovább.

Ponci is fölvette szép ovatosan a foga közé a kölykét, és loholt fáradt lógó testtel ismét a kocsi után.

Jól beestéledik mikor hazaérkeznek.

A kutya beviszi a kölykét az istálló mellé az udvar-szögletbe, ahol némi alomszalmán heverni szokott. A menyecske még meg is nézte, hogy vajjon él-e a kis kölyök? Él az vígan. Nem látszott a nyakán semmi sérülés. Csak épp hogy vizes volt a kutya nyálától.

Éjfél felé fölkel a gazda, s kinéz az istállóba. A holdvilág az udvarra süt. Akaratlanul is feltűnik neki, hogy a kutyája nem szaladgál, se nem csahitol az udvaron. No bizonyosan elfáradt, elfeküdt. Odapillant a kutya vaczkára, hát két kölyket lát ottan.

- A teremtsit ennek a kutyának.

Körülpillant: Ponci nincs sehol.

Reggelre mikor fölkeltek, ott látták a vaczokban mind a négy kölyket. Ponci is ott hevert mellettök, - élettelenül.

BORZASZTÓ EMBEREK!

Halál egy légycsipéstől. Minden nyáron olvassuk a lapokban. Mégis mikor köztünk történik, borzadózva bámuljuk.

Kint uzsonnáztak a kertben, s a fiatal asszonyka divatos félkarú blúzban ült az asztalnál. Egy légy rászállt a karjára. Az asszonyka ellegyintette. A csipés helyén akkora fehér keléske maradt, mint egy mákszem. Az asszonyka szórakozottan vakargatta. A daganatka éjfélre megnőtt tenyéryire. Csakhamar megdagadt a karja is.

Mikorra az orvost előkerítették, az asszonykán nem lehetett segíteni.

A temetés után két hétre találkoztam a körorvossal. Kocsin ült. Holmi bevásárlásokért járt a városunkban. Tudtam, hogy azon a szomorú tanyán át kell hazatérnie. Arra gondoltam, hogy a gyászoló embernek mindenütt fekete a világ, de legfeketébb tanyahelyen.

- Hallod-e, - mondom az orvosnak, - ha nem hajt a dolog, látogassuk meg azt az embert. Hiszen ilyenkor jótétemény a látogatás. Egy óra oda, egy órát-kettőt ott töltünk, és teli-beszéljük a fejét vidámsággal.

- Jó, - felelte az orvos, - akár az estét is nála tölthetjük.

Ritka tudományú derék ember az a körorvos. Nem is tudom mi szél fujhatta a fővárosból a nép közé? Már el is parasztosodott köztünk. Csak a mozgása maradt úri, meghogy monoklit visel, s a ropogós cseresznye helyett a vopogós csevesznyét szeveti.

Máskülönben jó magyarosan beszél már, szalonnát is eszik bizonyosan a reggeli teájához. Jókedvű, eleven szemű, sovány ember, s fekete szakálu mint az arabusok.

- Helyesen gondold, - mondotta aztán, mikor a kocsink megindult, - hogy a gyászoló ember agyát vidám képzetekkel kell foglalkoztatni. De még a vidám képzeteknél is jobb, ha valami motost adunk be neki valami érdekeset. Te ujságíró voltál... Mondjuk például neki, hogy az angolok most divatba kapták a magyar juhászskutyát. Száz forintjával veszik. Ez nem is hazugság. Vagy mondjuk, hogy jó lenne, ha halastavat ásatna a patakja mellé. A földmivelési miniszter ingyen halikrát ad, tenyésztési utbaigazítást. Ez se hazugság. S óriás jövedelem!

Azzal az orvos elmagyarázta, hogy a búslakodás voltaképpen egyoldalú agyizgalom. Azért is betegítő. Ha a búslakodó embernek más képzeteket vethetünk az agyába, az agynak pihent részei veszik át a munkát, a gyötrött rész pedig felszabadul.

- Dehát mondd doktorkám, hogyan halhatott meg az a szegény asszony egy semmiske légycsipéstől?

Az orvos mosolyogva vont a vállát:

- Semmisem érthetőbb. Az emberi test gép. A zsebóránál is finomabb. A zsebórát megronthatja egy beléje hullott porszem; az emberi testet megronthatja egy porszemnél is kisebb ptomatin.

- Mi a csuda az a ptomatin?

- Rothadási mérge. A légy azért van világon, hogy takarítson mindent ami rothad, ami mérgezi a levegőt. Tehát a nyelvén mindig van valami a rothadási mérgekből. Tehát van a nyelvén kadaverin, putreszein, neurin, kolin, gadinin, muszkarin, tirotokszin, mitilotokszin, tifo-tokszin, metilgvadinin, tetanin, tetanotokszin, szpamotokszin, antracin...

- Ugyan hagyd abba! Leszédülök a kocsidról!

Az orvos mosolygott:

- Hja barátom az orvosi tudomány... Hátha neked is olyan apróra kellett volna tanulnod, mint nekem! Bizony én is szédültem belé! Dehát az emberi test nagy világ. Ti azt gondoljátok, hogy aki az öt világrészt bejárta, csak az látott sokat. Az emberi test rejtelmesebb és megjárhatóbb világ az öt világrésznél. Több benne a fölfedezetlen!

E beszélgetés közben kiértünk a városból. A országút elsárgult tarlók között kanyargott be a dombok közé. Gyöngye szeptemberi szél tépegette a jegenyefák sárgulni kezdő leveleit.

Az úton egy parasztkocsival találkoztunk. A kocsin egy ember ült meg egy asszony. Elöl az ember, hátul az asszony.

Szinte a szemünk előtt történt, hogy a szél egy újságpapírost fujt az utszélről a parasztnak a lovai elé. A lovak megijedtek, s befordították a kocsit az árokba, hogy a négy kerék pörgött a levegőben.

Az asszony jajgatva kelt föl a fűből, noha nem történt semmi baja. Az urát azonban aki nem jajgatott, alig bírtuk felszedni. Eltörött a lába-szára, de még egy-két bordája is.

Az orvos megtapogatta, elrendezte a fekvésében: szénát gyürt a törött tagok alá, s az asszonyt a kórházba igazította. Az asszony hajtotta aztán tovább a lovakat.

Engem elkedvetlenített ez a szerencsétlenség.

- Szegény ördög, - mondom, - ki tudja mikor állhat megint lábra?

Az orvos legyintett:

- Egy hónap múlva kutya baja sincsen.

- De hátha agyrázkódás is érte?

- Nem éri a parasztot agyrázkódás.

A kocsink csendesen haladt tovább a jegenyefasoros úton. Az orvos elmagyarázta, hogy a törött csont hogyan ömleszt a törött részen kocsonya-forma pótlékot, s hogy keményül meg az a kocsonya, hogyan válik csonttá. Az orvosnak mindössze annyi a dolga a csonttöréseknél, hogy bepólyázza a törött tagot deszkába vagy gipszbe. A gyógyítást maga a természet cselekszi.

Igazán áldott szép tudomány az orvosi!

Dombtetőre értünk. A szél már akkor ellanyhult. Lenn a völgyben házak fehérlettek elő a fák közül. Azon a falun kell áthaladnunk a gyászoló barátunkhoz.

- No volt itt dolgom Nagyboldogasszonykor, - mondotta az orvos.

- Bucusu volt.

- Az. Meg verekedés.

- Dehiszen ez nem a te kerületed.

- Nem. De a fiatal kolléga éppen valami egészségoktatási tanfolyamon járt Pesten, hát engem híttak. Lovaspósta jött értem délután, hogy menjek azonnal, mert a fél falu agyon van verve.

No ha már értem küldenek, csakugyan nagy lehet a baj! Búcsukor ugyan mindig vérben nyugszik le a nap, dehát elintézik ők maguk a gyógyítást is, ki a vályunál, ki a vénasszonyok kezében a tál fölött. Orvost nem szokott hívni a paraszt, csak akkor, mikor már a pap is kell.

Összekapkodtam a kötőszereket és kocsira!

Hát mondhatom, dolgoztam aznap! Még az volt a szerencsém, hogy a sebesültek fele elszökött előlem, jobban mondván az orvosi díjazás elől, ami itt egy rongyos korona. Akik maradtak, azokat különféle csonttörés és késszurás érte. A cigányok persze lehangosabban óbégattak, noha nekik nem annyira a koponyájuk tört, mint inkább a hegedűjük. Hanem a többi!

Egy szép szálás fiatal legényt különösen megsajnáltam köztük. Az már alig lélegzett mikor odaértem.

Ott feküdt hanyatt a kocsmán udvarán. A feje alatt egy összegöngyölt szűr. A melléből négy-öt helyen is bugyogott a vér, és pirosra festette lobogós ingét és gatyáját. Körülötte nagy embercsoport állott, és bámult rá. Az anyja mellette térdelve siratta.

- Jaj egyetlen fiam! - azt mondja, - nem hiába, hogy a lakodalmadról álmodtam az éjjel! Jaj, sohse mondja nekem senki többé: Édesanyám, hallja kend?

A legény apja egy szakálas paraszt, nagy furkós botot rázogatva bömbölt az udvaron:

- Ki vót az a gyilkos gazember?! Még ma meglátja az Istent a kutya!

És a kútnál mosakodó legényeket vallatta egyenkint:

- Ki vót az a gazember?

- Fene tudja Estók bácsi, - felelte egy bevert fejű legény. (Ott állt az is a vályunál, és ahogy az ember felé fordult, csurgott a véres víz a hajából.) A Pesta énvelem küzdött ellenük. De úgy szurkáltak azok... Nekem is végighasították a lajbimat.

S mutatta a pitykés lajbiját, amelyet bélésig kiszabott valamelyik félrecsúszott éles kés. A zsebében levő pakfon órába törött bele a hegye.

Az apa a fiához fordult:

- Ki vót az a gazember? - mondd meg fiam, ha az lesz is az utolsó szavad!

A legény azonban nem felelt. Sápadt volt, mint a fehér viasz. A szeme pillája már remegett is.

Lehajoltam hozzá és kérdeztem:

- Tudsz-e szólni?

- Tudok, - lehegte.

Az apa újra rákiáltott:

- Ki szúrta meg? az istenfáját!

A legény behunyta a szemét. Csak egy perc múlva felelt, de alig hallhatón:

- A tajtékpípámat... ott van a söntés lécekre akasztva... fölül... el ne lopják a cigányok.

De már akkor hályogzott a szeme.

Gondoltam, nem kell már teneked pípa!

Lehuzattam róla mégis az inget, és megmosattam. Hát volt a fiún szép tizennégy szúrás. A mellén a legtöbb, a vállán karján is három. Valami hosszú késsel is kapott, mert a kés hegye a hátán jött ki. Láttam, hogy nem lehet rajta segíteni. Csak úgy nagyjából tettem rá kötést, hogy éppen érintse orvosi kéz.

- Meggyógyul-e doktor úr? - kérdezte fulladozó sírással egy ékesen pántlikás leány.

- Meg hát - feleltem - csak vigyék szépen haza ponyván vagy jó erős lepedőben.

A leány megérezte a hangomban, hogy a vigasztalásom fapénz. Keservesen zokogásra fakadt és a legény anyjára borult:

- Temessenek el engem velem együtt.

Megrázkódtam barátom, megrázkódtam!

Azonban nem foglalkozhattam velük tovább: a többi sebesültnek a bekötéséhez láttam. Legtöbbnek a fejét kellett bekötnöm, vagy a jobb karját. Kartörés is volt valami hat.

Nem végeztem volna estére se el, de megérkezett a csendőrség, s attól még az is elfutott, akinek a karja volt eltörve.

Csak a sopánkodó asszonyok maradtak ottan, meg a cigányok.

A cigányokat beterelték a csendőrök az ivóba és vallatásra fogták őket:

- Kik voltak a szurkálók?

Valamennyi cigány lármázott, óbégatott. Csattogott rajtuk a pofon. De nem hiszem, hogy csak egy legényt is megneveztek volna.

Körülöttem csupán a falu előljárói s a jajongó sopánkodó öregasszonyok maradtak. Meghagytam nekik, hogy ha valamelyik legénynek az állapota rosszabbodna, azonnal jelentsék. A bírónak is megmondtam erősen.

A plébános aközben hozzám izent, hogy vendégül lát vacsorára. Ahogy beléptem mingyárt azt kérdezte:

- Halálos-e valamelyiknek a sebe?

- Csak az egyik legényé, - feleltem, - az holnapra bizonyosan elvérzik.

A plébános tudta már, hogy melyik az. Csak a homlokára csapta a tenyerét és úgy lógálta a fejét a szavamra.

- Eggyetlen fia volt annak a gazdának. Jegyben is járt már. Micsoda szerencsétlenség!

Egy perc múlva kérték, hogy menjen az utolsó kenettel.

Mikor visszatért, szomorúan legyintett:

- Már nem tudott gyónni.

Én aztán úgy éjfél felé otthagytam őket. Már akkor csendes volt a falu. Csak a csendőrök szuronya csillant itt-ott a holdvilágnál.

Az orvosnak ez az elbeszélése elszomorított. Szent István király vallása, íme: karácsonkor kártyázást jelent. Templom-szentelés ünnepén meg vérfürdőt.

Alusznak a mi főpapjaink?

A kocsi beérkezett a faluba.

Hallgattunk.

Itt ott kutya csaholt ránk.

Itt ott istálló-illat nehezítette a levegőt.

Itt ott zökkent a kocsi a köveztelen úton.

A falu mindenütt egyforma.

A kútnál a falu közepén megállt a kocsi. A kocsis leszállt, és vizet merített a lovaknak.

A szél már akkor elállt. Enyhe őszi nap sugárzott a házfalakra.

A falun látszott a jómód. A velünk szemben levő ház is cseréppel volt tetőzve. Az ablak alatt zöldrácscos kis virágos kert, s belőle vén szőlőfa emelkedett ki és futotta be a ház elejét meg az udvari részt. Szőlőfának kell mondanom, mert embercombnyi volt a vastagsága, s magasra felnyúlott.

Az udvar belseje tiszta. Bent egy fiatal paraszt ül az istáló előtt a földön a subáján és pipázik a verőfényben.

Mily nyugalmas élet!

Az orvos cigarettát sodort.

- No ugye, - mondotta, - ki gondolná, hogy itt olyan csata volt! De nézd ahol jön az én szakálás parasztom.

A szőlővel befuttatott házból egy magas paraszt ember lépett ki. Bot volt nála. Biró vagy esküdt. A méltóságos járásából is kitetszik.

- Szólj neki, - mondtam, - egy-két vigasztaló szót.

A paraszt épp köszönt.

Meg is állt, mintha tünődne, kik vagyunk?

Az orvos intett neki, hogy jöjjön hozzánk.

Az ember hozzánk ballagott. Komoly, értelmes arcú ember. Gatyában jár, de posztódolmányt visel hozzá.

- No, - mondja neki jószívü hangon az orvos, - hát eltemették szegényt?

A paraszt pislant és csodálkozva néz. Végre megszólal:

- Nem temették biz azt.

- Nem-e? - mondja megrökönyödve az orvos.

- Nem. Hogy temették vóna el? Iszen él.

- Él? Még mindig él?

- Él hát. Ahun pélpázik a napon az istáló ódalába.

Az orvos bebámult az udvarra, aztán a fejét rázta:

- Borzasztó emberek maguk barátom, borzasztók!

A paraszt nyugodt szemmel nézett az orvosra. Nem értette, hogy mi van azon borzasztó, ha az ember életben marad?

HRRR GENERÁL.

- Gyermekkori emlékeimből. -

Az útcán egy szakálás papot láttam, görög papot, - nem ismerem a különbségüket. Állt az órásbolt előtt: várt valakire, aki tán bent időzött a boltban.

Harmincöt éves lehetett, szakálás és hosszúhaju és komoly, mint a bizánci képek szentjei.

Különös: milyen egyformák ezek az ókatolikus papok! - gondoltam, - minthacsak valami gyárban készülnének. Így szőrkalaposan, százgombu reverendában, kerekszakálasan, vállig érő fekete hajjal. Mind szép ember, mind hidegarcú. Mintha nem is vér folyna az ereikben, hanem a templomok kriptaköveinek hűvös verejtéke.

Tovább sétáltam.

És nem értem, hogyan és miért, egy gyermekkori pajtásom jutott az eszembe. Meg egy kutya. Meg egy tehén. Meg egy rézgomb. Meg megint egy kutya.

Negyven éve is van tán, hogy soha elő nem vetődött az a gyerek az emlékezésem ködeiből. Se az a kutya, se az a tehén, se az a rézgomb.

*

Gyermekkorom egy nyarát Hejő-Csabán töltöttem, Borsodban. A tizedik évemben voltam akkor.

Merőben más falu, mint amilyenből odakerültem. Nem olyan szalmafedeles, sövénykerítéses, kazlas-boglyás, gémes-kútas magyar falu, hanem inkább mintha külső városrésze volna Miskolcnak, - két kilométernyire elcsúszott kis külső városrésze.

Csupa nadrágos gyerek a falu utcáin. És sok zsidó. Már hát nem annyi, mint némelyik beregi faluban, de az én szememnek mégis sok. Sok ahhoz képest, amennyi Sályban van.

Ott legfeljebb ha három család lakott. Csabán sok. De nem boltos zsidók, nem is kaftánosok, csak épp hogy zsidók. Egyebet nem tudtam rólok.

A falut országút választja ketté, - nem igen forgalmas országút. Keresztben meg egy patak folydogál, - barna vizű, széles, nagy patak. A falu közepén kőhíd íveli átal.

Hát merőben más világ a gyermeki szemnek. Ég és föld, házak és emberek, kutyák, kakasok, minden más.

Még a játék is más: gombozás.

Hiréből se ismertem ezt a fordultatos, ügyes-okos játékot, és röstelkedve vallom meg, hogy nem is sokra haladtam benne. A magamkorú csabai gyerekek olyan virtuózok voltak hozzám képest, hogy mingyárt az első órában elnyerték a varróasztalunk minden gombgyűjteményét.

Fejemet csóváltam.

A földi szerencsék iránt már akkor sem éreztem valami nagy bizalmat. Hát jobban csak szemléllőképp ácsorogtam azután a játszók mellett, - ha különb időtöltésem nem találkozott.

Volt azonban a gyerekek közt egy, - nem tudom már Micsoda, - Tódor nevű pajtásom, - egy nálamnál egy évvel idősebb, félfejjel magasabb, szösze, fehérbőrű fiú, - az olyan hévvel-szorgolódással játszott, - mintha a Nap is csak azért kelne fel mindennap a csabai égen, hogy a gombozásnak világítson: reggeltől-estig vetetegette és araszolta a gombokat.

Ha ugyan volt gombja estig.

Mondhatom, hogy olyan hazardőrt nem is látott még a magyar haza! De akármilyen hosszú fűzér gombbal jelent is meg reggelenként Répás boltja mellett, - a főversenyek helyén, - délután már alig öt-hat gomb lógott a madzagján. Olyankor már gondba borult arccal játszott.

- Nincs szerencsém ma, - mormogta.

A keze mozdulatai megfontoltak voltak. De a gomb, - a manó vigye el! - éppen akkor forgott el az élén, mikor meg kellett volna állapotodnia, vagy éppen akkor állapotodott meg, mikor csak egy ujjnyit kellett volna odább esnie. Búsan szakított végre egy-egy gombot a nadrágjáról is.

Ha volt rajta.

Mert máig is úgy látom magam előtt egyingben, hajadonfőtt, mezítláb, hogy a kopott és félszárig érő kis szürke nadrágot csak két gomb tartja rajta, - már hát az a két gomb, amelybe a hózentrágerul alkalmazott szatyíngot gombolja a félvállán át, - hátul is keresztül-áttal, elől is. A nadrág persze mindig ferdén állt Tódoron, mintha egyik lába hosszabb volna a másiknál.

A játékból csak akkor tekintett fel, ha valamelyik gyerek madárra vagy kutyára dobott és úton átfutó macskára.

- Ne bánts! - kiáltott reá szigorún.

De emberre is rá mert ő szólni:

Valami nagy, ócska kazánt vitt arra egyszer egy fuvaros. A kocsi rozoga volt és csak egy világot únt vén gebe vonszolta. Közeledett szembe egy másik szekér is. A gebe félretért, s a kocsi tengelye beleütközött egy kerekvető cölöpbe. Az ember megfordítja az ostort, nekihuzakodik a nyelével: püföli a gebét.

- Ne bánts már! - kiáltott rá Tódor.

- Ne bántsam? Hát ki lova e, hé? Az irgalmát, hát ki vagy te, hogy így ordítózol reám?

És Tódor ugyancsak szelelt onnan a ferde nadrágban.

De azért messziről is visszakiabált:

- Lelketlen gonosz! Maga érdemelné az ostort! Gonosz!

- - - -

A mézárszék eresze alatt gyakorta ott hevert egy szelindek, - egy mindig véres szemű, lomha, nagy szürke kutya. Emlékszem rá, hogy egyszer valami másfaluba való asszony haladt el a kutya mellett. Putton volt a hátán s egy új ciroksöprű a kezében. Valahogy rálépett a lábára vagy a farkára.

A kutya megnyikkant és fölkel. Keservesen forgatta a félszemét az égnek.

- Ne bánts azt a kutyát! - kiáltott rá Tódor.

Volt is annak eszében, hogy bánts: olyan rémulten állt ott, hogy még a söprűjét is elejtette és nem merte fölvenni.

Magam is csodáltam, hogy az a véresszemű, nagy fenevad meg nem rohanta az asszonyt. Csak nyöszörgött és hozzánk vánszorgott.

Mink sohse játszottunk azzal a kutyával. Barátságatlan állat volt. A nézése mintha nem is mézsáros kutyája volna, hanem tragikus színészé s ő is szerepelne sötét szerepekben a színpadon. Nem szerettük. Tán féltünk is tőle. Csak Tódor nem félt. Még rá is ült néha, mint valami székre. A kutya túrta. Szinte nevetve ingadozott alatta.

Hát akkor is vigasztalón veregette meg a fejét.

- Jójó, hrrr Generál.

Nem tudom, hol vette ezt a szót s miért adta a kutyára? A kutyának Tatár volt a neve és Tódor csakúgy nem tudott németül, ahogy mink. Lehet, hogy egyszer Miskolcon jártában hallotta.

- Jójó hrrr Generál.

A kutya ottmaradt még kasideig és komoly érdeklődéssel nézte, hogyan veti Tódor a gombot a lyukba, és hogyan ugrik, hogy araszoljon.

Egyszer meg a mézsáros fia, a kedves kis Bártfay Béla, követte el azt a pajkosságot, hogy lekapta egy cigányleánykának a haja végéről a csokrot, - kis nefelejcs-szín csokor volt, - s rákötötte Tatárnak a legyezőjére.

A leányka elkámpicsorodott és félve nézett a véres szemű bestiára.

Mink persze nevettünk.

Csak Tódor nem nevetett. Az talán sohse nevetett az a gyerek. Levette a kutyáról a csokrot és visszaadta a leánynak.

- Minek bántjátok azt a kislányt!

- - - -

Egyszer meg én ijedtem meg, hogy a lélek majd belémfagyott:

A híd túlján beszélgettünk vagy hárman egy ház előtt, - fürödni voltunk feljebb a patak malma mellett s Tódor is velünk, - ahogy szokott: hajadonfőtt, egyingben, a ferde nadrágban, mezít-láb, - búcsúztunk ott egy pajtásunktól, akinek már haza kellett térnie.

Hát beszélgetünk.

De kolomp hallatszik: jönnek a tehenek.

Engem már egyszer, kisebb koromban, majdnem a szarvára tűzött egy efféle hasznos állat, hát úgy féloldalt rajtuk volt a szemem.

Jönnek a tehenek nyugodt ballagvást. Egy kis por is szállong a nyomukban, - nem akkora, mint Sályban, mert az út kövezett. És a tehén se annyi. Bika sincs közte, - hálistennek.

Egy tehén letér az útca túlsó során. Megáll egy kapu előtt. Fölemeli a fejét és bög.

De megáll az útcán egy másik tehén is, feketés-tarka, természetes tehén. Megáll és ránk bámul. Bámul, mintha cövekké változott volna mind a négy lába. Egyszer csak mozdul és jön egyenesen nekem.

- Jaj!

Ugrok a falhoz, hogy majdnem rátapadok.

Tódor megfordul. Nyájasan kiált:

- Virág! Virág!

Hozzászökelt. Simogatta.

- Virág! Virág!

Megölelte. Az arcát a tehén pofájához szorította.

- Ettől ijedtél meg? Nem bánt ez, ha eléje fekszel se.

S kedveskedően vakarászta az üstökét, állát.

- Gyere, megvakarhatod. Nem bánt.

- Vakarja a fekete ördög!

Tódor ráugrott egy kerékvető cölöpre. A cölöpről a tehenre, mint valami lóra. S megpaskolta hátul:

- Gyű, Virág! Haza!

Az ő tehenük volt. Arrafelé laktak ők a patak közelében.

- - - -

Tán egy hétre rá történt:

Megint gomboznak a pajtásaim. Mingyárt az ebéd után való órában.

Az inasunk, egy Harsányi nevű jó fiú, szintén megállt és műértő érdeklődéssel néz. Megérinti a karomat és valamit nyom a markomba:

- Szerencse-gomb, - súgja titkosan.

Nézem a gombot: nagy sárgarézgomb. Ékesen domborodik rajta a 27 szám. Szép füles gomb.

Minden gyerek örül, ha van valami ritka gombja. Legalól díszleg az a fűzérben. Mikor már odáig veszt, azzal visszanyerhet mindent.

A fiuk legott rám esnek:

- Adok érte hatot.

- Én tizet adok.

Fejemet rázom.

A gombra megvan már a gondolatom: a kalamárisom dugóját fogom megfejelni vele. Senkinek olyan szép kalamárisa nem lesz az iskolában.

Tódor azonban tovább zaklat a gombért:

- Add nekem: én hozok érte húszat. Holnap. Holnap reggel elhozom.

Mert már csak két gombja volt aznap s az a kettő is csak ordinaré.

A fejemet ráztam.

Tódor elvesztette a két gombot is.

Kedvetlenül vakart a fején.

- Ma nincs szerencsém.

Levonta a válláról a nadrágtartó szatytinget és körülkötötte a derekán.

Bicskát kért.

S a felszabadult két gombot lemetszette a nadrággjáról.

Nyert vele vagy hármat, aztán veszett négyet.

A maradék gombbal megint nyert hármat.

Aztán elvesztette egyenkint valamennyit.

Félreállt nagybúsan, mintha egy házat veszett volna el és gondolkodva nézte, hogyan lógnak a gombjai a szerencséseknek a füzéréen.

Egyszer csak hozzám fordul:

- Adok harmincat holnap. Oda ne add másnak. Adok negyvenet, ha velem játszol. Még nyerhetsz is hozzá. Olyan füzéred lesz, hogy...

A fejemet ráztam:

- Csak visszanyernéd.

Megint nézi a játékot.

Gondolkodik.

Megint megszólal:

- Adok érte könyvet.

- Milyen könyvet?

- Amilyent akarsz. Nekünk van sok. Sok.

- Sok?

- Száz is. Tán ezer is. Nem tudom hány. Sok. Ha nekem adod a gombot, választhatsz belőle.

- Mikor?

- Mingyárt. Gyere.

No a könyvnek én úgy megörültem, hogy alig elindultunk, odaadtam neki a gombot, nehogy útközben mást gondoljon.

- Fussunk, Tódor!

S futottunk a hídig. Ő azonban, hogy mezítláb is volt, jobban bírta.

A hídnál egy nagylábú zsidó fiú jön az úton, szintén futva. Nálunknál két évvel is idősebb lurkó. Egy kis füzér gomb a kezében.

Tódor megállítja:

- Dolfi.

Értő szemmel tekinti meg a füzérét: lehet vagy huszonöt. S mutatja neki a rézgombot.

- Hányba játszol érte?

Zsidó fiúk nem játszottak mivelünk. Az se. De valahol mégis szokott játszani, hogy gomb volt nála.

- Hányba játszol?

Dolfi megsunyorgatja a gombot elől-hátul. Meg is dörzsöli a kabátja ujján. A 27 legott megfényesedik.

- Ötbe.

- Ötbe?

S úgy nézett rá, mintha mingyárt bele akarná lökni a patakba.

- Mozog a füle, - terjegette a tenyerét Dolfi, - nem teljes érték, ha mozog a füle. Mondjuk: hatba.

- Huszba. Szerencsegomb ez: láthatod, hogy alsónak való.

- Szerencsegomb? Az én szerencsegombom különb. Mondjuk nyolcba.

- Húszba!

- Mondjuk: tizbe. Feljebb nem mehetek.

- Megegyeznek végre tizenötbe.

Mingyárt lyukat is kaparnak. Meglépik a távolságot, s megkezdődik a verseny.

Egy óra múlva vígan lohajt a nagylábú Dolfi tovább. Mink ketten szótlánul ballagunk a megkezdett irányban. Nekem ugyan nem igen sajtott a veszteség, - a gomb már nem volt az enyém. De hátha most már valami hitványka nyomtatványt lök nekem nagy kedvetlenségében?

Megyünk. Hallgatunk.

Iparosféle háznak az ajtaján nyitunk be. Nem iparos hajlék, de nem is úri. Az udvarban két házikó néz egymással szemben. Hátralátó látszik.

- Várj egy kicsit.

Bement.

Asszonyhangot hallottam bent. Aztán Tódor kijött egy rozsdás kulccsal. A másik kis hajléknak a tulsó ajtajához hívott. Megnyitotta kulccsal az ajtót.

Kamara-féle helyiség volt az. Az egyik fala mellett sok könyv, csak úgy egymáson a földtől fel csaknem a gerendáig. Mind fekete könyv, mind kötött és poros. De nekem olyan volt, mintha a mesebeli kincses barlangba léptem volna. Szinte reszkettem örömben.

Könyvem nekem nem volt addig, csak Vas Gerebennek a Nemzet napszámásai könyvéből egynehány ív, Sárosy Gyula verseinek fél kötete s valami kis emlékkönyv, amelyben velin papiroson érthetetlen versek voltak olvashatók s a versek közt Jókainak az első elbeszélése is. No meg egy gyermekkönyv, amelynek Körut az állatkertben volt a címe, de azt már inkább rongynak lehetett volna nevezni, mint könyvnek. Kölcsönben csak Rontó Pál néhány ívét olvastam, meg egy ponyvahistóriát, amelytől éveig borzongtam. Dehát a ponyvahistória nem könyv.

Most végre itt a könyv! a kincs! az igazi könyv!

- Válassz, - mondta unalommal Tódor.

- Akármelyiket?

- Akármelyiket.

- De szabad neked?...

- Az enyim. Mind az enyim. Csak válassz.

S az ajtófélnék támaszkodott: nem érdeklődött a választásom iránt.

Mohón kapok egy nagy könyvre.

Belenyitok.

Nem magyar könyv. A betük magyar forma betük, bár idegen betük is sűrűn éktelenkednek közte, de mingyárt az első tekintetre látom, hogy nem magyar.

Nyitom a második, harmadik könyvet. Azok is olyanok.

Huzok ki középről, alólról, oldalról.

Csakolyanok.

Görög vagy orosz könyvek, bizonyára valami óhitű papnak a hagyatéka.

Egyre nehezebb szívvel rángatom elő a többit. Aztán már csak kívülről a sarkuk nyomtatását nézem.

Mind, mind idegen!

Elkeseredett szívvel fordultam végre Tódorhoz:

- Minek hívtál ide? hiszen ez egy se magyar könyv!

- Az ördög tudta, - felelte röstelkedve. - Nézd meg: talán van közte...

A kapura tekintett és megrándult:

- Jönnek a tehénért.

Az utcai ajtón a mészáros lépett be meg a legénye, - egy hosszúlábú és hosszúnyakú kamasz. A legénynél kötél volt és a csizmája szárában pálca. Az különben mindig ott volt a csizmája szárában s ma se tudom, miért. A Tatár kutya is befutott az ajtón és feltartott orral kanyarodott egyet az udvaron.

A mészáros beszél a szobába. A legénye kinyitotta és széjjeltárta a nagykapu két szárnyát.

Én mégegyszer visszatekintettem a kamarába. Akármi könyv volna is már, csak magyar volna!

Egynéhány szétdőlt nagy könyvet látok, hogy hever az ajtó közelében: hátha azok közt... Le se fujtam róluk a port, csak kapkodtam föl-föleledő, meg elhaló reménységgel.

Idegen könyvek.

Néhány fűzött könyvet is megnéztem még.

Mind-mind idegen! Rútul idegen!

Mikorra kiléptem, a mészáros már az istálló előtt vonakodott a tehénnel. Egyik szarvát ő fogta, másikat a legénye.

A Tatár kutya izgatottan tiprongott előttük és sárgán égő szemmel leste a gazdája arcát.

Egy szomorú asszony is állt az udvar közepén.

- Virág, Virág, - jámborította nyájasan a tehenet.

Azonban hát Virágnak nem tetszett az ügy. Haragosan kancsalgott a szeme a két idegenre: visszaforgott volna az istállója felé.

- Virág, no, Virág!...

Virág megvetette a négy lábát, mintha négy vas-cövek volna, és a fejét rázta. A két ember csak úgy lógott a szarván, mint a horgon a hal.

A mészáros se volt nagy ember, még csak nem is tagos.

- Menjetek az útból, Tódor, - szólt ránk az asszony, - talán tőletek fél.

Egy percre se hittem, hogy tőlem fél az a nagy barom. Más oka lehetett annak, hogy nem engedelmeskedett.

Megintcsak megvonakodott s a két embert emelgette. Ha csak az egyik lógott volna a szarván, bizonyosan átlódította volna a ház tetején.

A mészáros a kutyájára tekintett:

- Hajtsd!

Dühös morranással lódult a tehén hátulsó lábának s odabuffantott, mintha megharapná.

A tehén rúgott.

Tatár elkapta a fejét s a másik lábára kapott. S így faldosta dühös böffögéssel hol az egyik lábát a tehénnek, hol a másikat. Közben-közben ölesek szökellt és a fejét felhányva buhho-gott.

Sohse hittem, hogy abban a kutyában olyan erő van és olyan hang és elevenség!

A tehén végre is előrelódult. Bizony majd kiszakadt a két ember kezéből. De aztán hát mégis haladtak már ki, amerre a verejtékes két ember akarta.

Mink bámulva kísértük.

- Levágják?

A fiu vállat vont:

- Ha a vágóhídra viszik, akkor levágják.

Virág még egynéhányszor megcsökönyösült az úton is, de a Tatár kutya haragos hörrenéssel kapott legott a hátulsó lábára, mintha teljes vad valója egy óriás maró szerszám volna, amely nagy lódukatokkal dolgozik.

A tehén aztán már csak a vágóhíd előtt feszítkezett meg mégegyszer. Ki akart rántakozni mindenképpen az emberi kezekből. Pedig már fáradt volt. A hátulsó két lába véres is.

A vágóhíd a szék kertje végén állt, vastag tölgypallókból összerótt hidlás-féle.

Ott lihegett már a nyomorult nagy barom a közepén.

A lábai reszkettek.

A szeme aggodalommal forgott körül, mintha keresné:

Merre szabadulhatna?

A kerítés csak rozzant deszkapalánk: attól lehetne. De egy markos napszámosféle is volt már ott, - paraszt ember, - az tartotta szarvánál. S a tehén egyszercsak mintha megbízna abban a napszámos emberben s csak azon gondolkodna, hogy mi történt vele?

A mészáros levetette a kabátját. S verejtékes arcát megtörölte az ingeujjával. A legénye lehajolt és kötelet hurkolt a tehennek az első lábára, a csülke felé. Gyors kézzel vetette át a többi lábán is. Végül a másik első lábán. Aztán átdobta a kötél többi részét tehen hasa alatt a mészárosnak. A mészáros elkapta. A következő percben eldőlt a nagy állat s rázuhant a pallókra.

Akkor látom, hogy a vágóhíd mellett egy szakálas, kaftános fekete zsidó is térdel. Vörös bársonnyal bélelt bőrtokból nagy lapos kést vesz elő, oly fényes kést, mintha ezüstből volna.

Ő maga is bámulgatta.

Felgyűrte a kabátja ujját. A kés élét végigsimította a hüvelykujjával s megbámulta. A karja meztelenjén is megvonta s megint megbámulta.

De én jobban csak a tehenet néztem, ahogy ott hevert fújó nyögésekkel, tehetetlenül. A szeme rémülten fordult a körülötte serénykedő emberekre. Rövid bődülés is hangzott egyszer a torkából.

A mészáros megfogta az egyik szarvát és alája feszítette a fejének. A tehen feje így a szarva két hegyére peckelődött. A nyaka elnyulladt. A mészároslegény nyomta az állánál: a tehen nem bírta többé elfordítani a fejét.

No most jön a sakter a nagy zsidókéssel.

Féltérdre ereszkedik és összemarkolja a bőrt az állat nyakán.

A következő percben mély piros árok nyílik ottan. A vér vastagon buggyan és buzog elő s vörösre festi a pallót.

Az állat hörög és bágyadtan rángatózik.

A szeme héja reszketve hunyódik be.

A levegőben vérszag terjeng.

Legyek táncolnak a kivégzett fölött.

A mészáros-kutya ott állt a hidlás mögött és komoly figyelemmel nézte a műveleteket. Mikor aztán a vér lecsordult a deszkán, odaszökkent és mohón habzsolta.

*

Másnap vagy harmadnap történt:

Megint ott gombozunk Répásnak a boltja előtt. A jó ég tudja, hol szerzett megint gombokat. Még a nadrágján is rajta volt a szokott kettő. Veteget, ugrál, mér, hajadonfőtt, egyingben, mezítláb, a ferde nadrágban, ahogy szokott.

Egyszer csak látom, hogy a Tatór kutya is köztünk áll és nézi lomhán és álmosan a játékot. Még leül. S lógatja a nyelvét másfél arasznyi hosszan.

Kánikulai hőség volt aznap.

Tódor éppen araszol: megnyerte a gombot.

S fölkel, hogy újra vessen. Rátekint a kutyára.

- Mars innen! - szól rá szigorún.

S vadul mered reá.

A kutya berántja a nyelvét. Fölkel. De nyájasan néz és a farkát csóválja - mintha mondaná:

- Én vagyok Tódor pajtás.

S megint kiejti a nyelvét.

Tódor azonban még szigorubban néz.

- Mars! - toppan reá.

A kutya berántja a nyelvét. Elkomolyodva fordul meg és lomhán indul.

De visszatekint, mintha vélné, hogy Tódor csak tréfál: mingyárt visszahívja.

Tódor azonban gyűlölettel nézett utána.

- Hrrr Generál, - morogta haragosan a fogán át.

S felkapott egy rőget.

- Hrrr Generál!...

Ugy sujtotta a kutyát tomporon, hogy fájdalmas sikkánással szökkent ölelet is. És három lábon sivákolva inalt haza, a mészárszék felé.

A HID.

Huszárnak illő szép barna ember volt. Egy szobrász meg is kérte egyszer, hogy hadd formálja róla Simonyi óbestert.

Pedighát mérnök volt, észre is kiváló, s különösen a vasuti hidak építésében új meg új ötleteivel keltett mingyárt az első évében feltűnést.

- Iszen csak volna pénzem, - mondogatta, - ha felcsaphatnék vállalkozónak: tíz év alatt milliomos lennék.

Hallotta ezt egy vagyonos ember s hozzáadta a leányát.

Vállalkozó lett.

Mingyárt rá is biztak egy nagy hidat.

- No a teringésit, - mondotta akkor, - kutya inséges fiatalságot éltem át, most már szóljon a banda!

És szólt banda:

Mulatott nagyokat, napokig tartó dorbézolással.

Kártyázott is.

Asszonyokat is kocsikáztatott.

Eszébe jutott olykor, hogy meg kellene már a nagyszabású eszméket valósítani, de az ügy megint borba múlt.

- Majd!

Egyszer hogy egy józan napján összeszámolta a vagyoni állapotát, a fejét rázta rá:

- Dolgoznom kell. Node se baj: a vashídon nyerek harmincezer forintot. A többi aztán magától hull. Ideje is most már hogy megvalósítsam az új híd-eszméket.

Már az utolsó bordáit rakták a vashídnak, mikor egy este nagy dördüléssel összeomlott.

- Koldus vagyok! - nyögte az ember a feleségének, - még a kauciónk is elvész.

Egész éjjel föl és alá járt a szobájában. Reggel fogta a pisztolyát, beleült a karosszékébe és fejbe-lőtte magát.

Csak a durranást hallotta, lángvillanást látta. A gondolat elszűnt az elméjében, mint aki mélyen elalszik.

Kinos jajgatásra ocsudott fel.

- Ki jajgat?

Bámulva látta, hogy a felesége.

- Mi lelte?

Bámulva látta, hogy egy véresfejű ember ül a karosszékében. A felesége arra boruldoz. A kisleány is ott bámul. A cseléd is befut: s áll megkövülten.

Aztán két férfi-cseléd is belép. Fogják a véresfejű embert. Lefektetik a diványra. S akkor látja, hogy ő az.

Dehát hogyan lehet mégis ő? Hiszen az a test halott, ő meg él, mozog.

A feleségéhez lép:

- Ne sírj! Gonosz álmom ez.

Öleli, vonná félre.

De az asszony nem látja őt, nem hallja őt.

Hiába erőlködik, hiába szól bárkihez. Nem látják, nem hallják.

Végignézi magán. Maga se látja magát jóformán, csak mintha valami finom pára volna, üvegeként átlátszó finom pára.

S gyötrelmes érzéssel nézi végig: hogyan terítik ki a testét, hogyan veszi fel a gyászruhát az asszony meg a fia: hogyan temetik, hogyan búcsúztatják, hogyan hintenek földet a koporsójára, mikor ő ott áll köztük elevenen.

Azazhogy nem is áll. Nincs szüksége arra hogy járjon. Amerre menni akar, mehet lépés nélkül, mint a szellő.

Még egy hetet ott kinlódik a felesége mellett. Látja azalatt a megomlott hídát is. Konstatálja, hogy nem az ő hibájából történt a baj, hanem hogy egy ismeretlen víz-fakadék tört át az egyik pillér alatt a földrétegen. Ha nem lőtte volna föbe magát, vígan és veszteség nélkül fejezhetné be a munkáját, s hozzáláthatna a nagyszabású újítások megvalósításához.

Ez az értesülés nagyobb gyötrelme volt neki a temetése látásánál is.

Már akkor más lelkek is lengedeztek mellette:

- Jer! - mondták, - jer! Semmi dolgod tovább a Földön.

- Adjátok vissza a testemet! - sírta az ember.

- A tested már el van temetve, bolond! Jer!

- Hát hogy valamiképpen szólhassak a feleségemnek. Hiszen látjátok szegényt...

- Majd szólhatsz, ha az is közénk tér.

S ragadták őt a magasság felé.

De ő ki-kiszabadította magát a karjaiból, vissza-visszatért a feleségéhez, a hídjához.

- Csak még egyszer élhetnék lenni! csak még egyszer! Oh mily esztelenül éltem! Mennyi hiábavalóságra pazaroltam az erőmet, az időmet, az elmémet! Adjatok új testet! Új testet!

- Majd odafenn beszélj róla. Odafenn!

S beszélt is róla odafenn, a Bíró előtt.

- Testet adj Uram, testet!

- Adtam már egyszer. Minek romboltad el?

- Könyörülj rajtam: testet adj!

- Ám keress magadnak. Ha jut...

S visszazállt a Földre. Keresett, keresett.

Haj milyen égő vágygyal állt meg egy kastélynak az asszony-szobájában!... De minden születendő test ki volt már osztva, le volt már foglalva. Érdemesebb lelkek kapták.

- Mit akarsz? - ezzel tolták mindig félre, - hiszen te nem becsülöd meg a testedet!

S keresett éveig, keresett gyötrelmes buzgósággal.

Keresett, keresett.

- Akármilyen testet, csak testet nekem! Uj és nagy alkotásokkal ajándékozom meg a világot!

Végre egy nádfödeles, nyirkos kalyibában, egy rosszvérű parasztnál egy sántának, rút arcúnak, véznának születő testecske mutatkozott. Az új földi életet kesergő lelkek csoportban álltak ott is. Vizsgálódtak, nézgelődtek a szobában, a két szülő testén. A fejöket rázták.

- Inséges sors. Ebből csak koldus lehet.

S egyenkint szállingóztak el a szobából.

A mérnök-lélek maradt ott egymaga. Aggódva, töprengve nézett a születő testre.

- Borzalom, borzalom!

S körülebegett a hitvány vályogházás faluban. Figyelemmel vizsgálta a szomszédokat, a papot, az iskolát, a földesurat.

Megint visszatért a kalyibába.

Tünődött:

- Ez a test krumplin fog felnőni, mezítláb jár télen is. És utálni fogja mindenki. De iskolába küldik. Ha én ölténém fel, hamarosan kiütöközne belőlem a számok és arányok iránt való fogékonyság. A földesúr ellátogat vizsgálatokra az iskolába... De micsoda rongyok, micsoda ételek várnak addig erre a testre! Micsoda inségek, micsoda szenvedések!... A szülők telenkint koldulni is elküldik...

S végre is kifordult nagyszomorún a kalyibából. Visszalebegett a lelkek közé.

- Adjatok jobb testet, csak valamivel jobbat!

- Neked? aki elrontottad még a szobrásznak-valót is!

A lélek egy percig gyötrelmes-kínos gondolkodással bámult maga elé. Aztán megrándult: visszatért nagy sebtén a Földre.

S élete lett a nyomorék testnek.

MOST AZ UNOKA MESÉL.

I. A VILÁGITÓ LELKEK.

Olvasta a bűvár, hogy a Szent Anna-tó mélyén tündérek laknak, akik becsalják az embert a vízbe és a lelkét befőttes üvegbe fogva, elteszik.

A bűvár ellátta magát törrel, revolverrel és leereszkedett a vízi-király palotájába.

Ott ül az öreg nagyszakálú, zöld világosságban az üvegfalu terem közepén. Nagy magányosság. Az öreg éppen a délutáni álmát szunyókálja. A bűvár belépésére fölemeli a fejét.

- Uram, - mondja a bűvár, - azt olvastam, hogy nálad emberi lelkek vannak elrakva.

És a szemét dörzsölte, mert nem szokta még meg a vízben való nézést.

- Vannak, - feleli a király bólogatva, - vannak. Nézz körül. E palota fala föl a mennyezetig emberi lelkek gyűjteménye.

A bűváron végig libabőrözött a borzalom.

- Mért gyűjtötted őket? - kérdezte utálattal.

A király vállat von:

- Hogy világítsanak.

- Hogy világítsanak? - kiáltotta égnek borzadó hajjal a bűvár.

- Hogy világítsanak! - felelte nyugodtan az öreg. - Semmi sem érdekesebb, mint az emberi lélek. Mikor a lélek már el van válva a testtől, az olyan, mint mikor a gyémánt elválik a sártól. Aztán hát én meg is válogattam...

A bűvár idegesen kiáltott közbe:

- Mindenkit idezártál, aki csak a kezembe juthatott!

- Oh nem. Sok nyomorult vékony frátert kidobtam innen. Itt előkelő társaság van, csupa gazdag lélek, csupa világító lélek.

- Királyok?

- Király nincs egy se. Itt csak olyan lelkek vannak, akik világítanak, mint a szentjánosbogár, akikkel beszélni érdemes. Amelyikre szükségem van, csak előveszem. Világít nekem és társalog vele naphosszat. Ma egyikkel, holnap másikkal: néha egygyel két hétig is, néha kettővel egynapon. Sirok és nevetek velök, napokon át s amikor már elfáradok, szavuk zenéjében hajtom álomra a fejemet.

- Tehát ezért gyűjtöd.

- Ezért. Magányos ember vagyok, s az állatokban már nem igen gyönyörködöm.

- Tehát emberi lelkek kellene, - szölt a bűvár a fogát csikorgatva.

És elővette a revolverét.

- Szabadon kell bocsátanod valamennyit!

- Nem értelek, - felelte a vizikirály.

- Meg van írva, hogy ha ezeket a befőttesüvegeket fölfordítják, a lelkek kiszabadulnak. Azonnal bocsásd el őket, vagy meghalsz!

A király elmosolyodva felelte:

- Mit beszélsz te a befőttes-üvegekről. Lám, mennyire más itt a mese! Menj csak közelebb a falhoz fiam. Nem befőttes-üvegek azok, hanem könyvek.

II. SZEMÉREM.

Egy angyalnak le kellett szállania a földre, s majomtestbe kellett öltözködnie.

Iparkodott is takarni magát, amennyire lehetett. Szeretett fehér köntösbe burkolózni. Lebegve jární, virágok között élni, mint odafönn volt az égben; s elrejtette a kezét, lábát is, cipőbe, keztyűbe.

Egyszer rányitottak, mikor öltözködött, s ő igen szégyelte magát: szégyelte, hogy majomi testében látják.

A neve volt Szemérem.

Azóta erről a névről ismerjük a szégyenkezést, amely akkor támad bennünk, mikor állatiaságunkat nem tudjuk eléggé leplezni.

III. MIRE JÓ A SZENVEDÉS?

A tudós házasodni készült, de megbetegedett.

- Én Uram Teremtőm, - mondta nyögdécselve, - miért zártad az embert ily érzékeny husba? Ha más anyagból volnék, nem fájna semmim.

Elaludt és azt álmodta, hogy valami port adott neki egy lélek, s attól a teste érzéketlenné vált.

Fölkel és megyen örömmel a menyasszonyához. A menyasszonyka megöleli, megcsókolja, s így szól:

- Miért nézel rám ilyen furcsán?

- Oh, - szól a tudós, - mintha kútágas ölelt volna meg, mintha kapufélfa csókolt volna meg engem.

- Még mindig beteg vagy, - szólt a menyasszony. - Nesze itt a tokaji, itt a jó csirkepecsenye. Egyél, igyál.

A tudós evett egy falatot.

- Hogy izlik, lelkem? - kérdezte a menyasszony.

- Akárcsak taplót ennék.

- Hát igyál. Ez meghozza az étvágyadat.

A tudós ivott.

- Hogy izlik?

- Akárcsak homokot ittam volna.

A menyasszony ekkor a tudós kezére pillantott és fölsikoltott.

- Elvágta a kezedet!

A tudós akkor vette észre, hogy a csirkecombhoz hozzáfáragta az egyik ujját.

Bekötötték és a kandallóhoz ültették. Itt nagyszomorúan szunyókált. Arra ébredt föl, hogy nagy a kiabálás körülötte.

Hát az történt, hogy alvás közben kinyújtotta a lábát, mégpedig bele a kandallóba. Elégett a lába tövig.

IV. A BIRKA HÁZASSÁGA.

Legénykorba lépett a birka, s megállt a szeme egy szép kis bundás állaton. Ettől fogva nem volt se étvágya, se nyugodalma: sóhajtozott és találgákra járt. Végre elárulta a szive terhét otthon s kijelentette, hogy ő házasodik.

A szülők elszörnyedtek.

- A Farkas-családból akarsz házasodni, te örült.

- Nem olyan ez, - felelte a legény. - Jámbor, mint a bárány, és úgy szeretjük egymást, hogy no!

Hát meglett a házasság.

A menyecske szép volt és ártatlan: jámborabb a birkánál is. Éltek békekességben.

Hanem egyszer összezördültek valamin. Az asszony rávicsorodott az urára.

A férj csak eldermedt az asszony arcától, szemének vad tüzetől, fogának dühös csattanásától. Szegény birka! A lélek is reszketett benne.

Elmegy a paphoz:

- Uram válassz el engem a feleségemtől.

- Fiam, a házasság felbonthatatlan.

- De uram, nem ez volt, akit én megszerettem, nem ez volt, akit én feleségül vettem. Az bárány volt. Ez farkas.

A pap nem választotta el őket. Az asszony minél inkább öregedett, annál szörnyűbb lett. Utoljára teljesen átvadult farkassá.

V. MESE A HANGYÁRÓL.

A hangya nem lát, csak egy emberarasznira.

*

Tavaszi volt Rómában. A nap megmelegítette a falak déli oldalát. A kertekben piroslott a mandulafa virága. A bogarak előjöttek a föld alól.

Szent Péter temploma alján hangyanép nyüzsgött ki egy földalatti repedésből: apró fekete hangyák, amilyen legtöbb van a világon.

Egyik csoport, a másik után jött. Ásítottak, nyújtózkodtak. Némelyek megálltak a napfényben és melegítették a hátukat. Mások vidáman beszélgetve haladtak tovább a verőfényben.

- Uj korszak virradt reánk, - mondotta az egyik. - Itt telepedjünk meg e meleg kősziklák között. Itt a mi nemzetségünknek a legalkalmasabb ország.

Az öregek bágyadtak voltak a téli nagy alvástól. Szemük még nem szokta meg az erős napfényt. Azonban a fiatalok vígan mászkáltak ide-oda.

- Gyerünk fel a magasba! - mondotta egy fiatal hangya, akit az életerő legjobban mozgatott.

És megindult fölfelé az alapkövön.

Mikor a nagy márványnak a felső széléhez érkezett, elcsodálkozott az egyenes vonalon.

- Lelkemre mondom, - kiáltott a társainak, - ezt a kősziklát nem a természet alkotta!

Azok is odaérkeztek és bámulva vizsgálták a nagy márványkocka egyenes vonalát, s a másik márványt, amely ezen feküdt.

- Valóban, - mondták, - a véletlenség nem alkot kőben ily hosszú egyenes vonalat.

A tudás vágya további vizsgálódásra indította őket. Ismét új meg új négyszögletű követ találtak.

- Ez a végtelen magasság rakva van! - mondotta az egyik. - De ki rakhatta? Mért rakhatta? Micsoda örült gondolat ekkora köveket egymásra rakni, holott a természet maga nyit repedéseket, amelyekben mindenki meghúzódhatik.

- Céltalan alkotás, - mondotta a másik a fejét rázva.

- De csak láthatnánk, hogy hol a vége!

- Végtelen ez, - mondotta ismét a másik.

Uj hangyák jöttek és résztvettek a vitában.

- Az igaz, hogy csodálatos kőhalmazat, - szólott egy fiatal, - de hogyan keletkezhetett volna másképpen, mint a természet játékából!

- De hátha van nálunknál nagyobb hangya is, - vélte egy gondolkodó. - Hátha van akkora, hogy milliószorosa nagyobb, erősebb és eszesebb, mint mink vagyunk!

A hangyák kinevették.

*

A hangya nem lát, csak egy emberarasznira.

Az ember nem lát, csak egy istenarasznira.

VI. MESE A VAKONDOK-NÉPRŐL.

Egy téli napon összeültek a vakondok és beszélgettek.

Arról beszélgettek főképpen, hogy mi lesz a halál után? Mert mióta föld van a világon bizonyos, hogy mindig voltak vakondok is, de lám, még egy vakond se mondhatta magáról, hogy: száz esztendő vagyok.

Egy öreg vakondok szól vele ekképpen:

- Hát az bizonyos, hogy meghalunk. És azt hiszem, hogy ha meghalunk, lelkünk új testbe költözik. Én azt hiszem, emberek leszünk, a mi új körünk lesz a mennyország.

- Mi az az ember? - kérdezték egyszerre mindnyájan a vakondok.

- Nem tudom én se, - felelte az öreg, - csak annyit hallottam, hogy a legtökéletesebb teremtés a világon. A földnek minden java az emberé.

A vakondok-nép áhitattal néz az öregre.

Az egyik fölkiáltott:

- Mily bölcs vagy, öreg! Mennyivel följebb tud emelkedni a te értelmed, mint a miénk!

Aztán fölvidámultak.

- Ejnye de jó lesz, - szólt az egyik vakondok. - Ha ember leszek, aranypercet csináltatok az orromra, ekeformát; oszt olyan hosszú lyukat fúrok, hogy az a szembántó cudar napfény soha el nem ér.

- Én meg vaslapátot csináltatok a lábamra, - szólt a másik, - és akkora túrásokat csinállok, hogy az eget is elsötétíti.

- Én egyebet se teszek, ha a mennyországba jutok, - szólt a harmadik, - csak belefekszem egy giliszta-halomba és reggeltől-estig azt zabálom.

Az öreg újból megszólalt:

- Hátha emberkorunkban nem vájunk földet, nem túrunk halmokat és nem eszünk gilisztát? Hátha semmi se lesz úgy, mint ti gondoljátok?

A vakondok összedugták a fejüket és csöndesen suttozták:

- Vén számár!

VII. A SZIV.

Mikor Ádám életére ébredt, s látta az Ur munkáit, a szive megtelt gyönyörűséggel.

És szólott:

- Teremtő Uram, adj nekem még egy szivet.

- Meglásd, - felelte az Ur, - hogy néha az az egy is sok.

VIII. HUSZEZER ÉV HATÁRAIN.

Szent Gellért püspök az erdei remeteségében egyszer arra kérte az Istent, hogy hadd lássa ha csak öt percre is azt az emberfajt, amelyik ezelőtt tizezer esztendővel élt a földön.

Alig hogy elvégzi az imádságát, látja, hogy vele szemben egy sűrű szakálú, borzas hajú aggastyán ül. Parázs van előtte. A parázs fölött az aggastyán egy nyársra húzott emberi lábat forgat.

- Szerencsétlen! - kiált rá elsörnyülködve Szent Gellért, - mit mivelsz? Embert eszel-e, te nyomorult!

A látomány akkor eltűnt.

Szent Gellért bámulva nézett a parázsra. Azt hitte, álmódott. Mert a tüzet ő rakta volt. Fácánt fogott tegnap az erdőben. Azt készült megsütni.

Hát nyársra is tűzte és forgatta.

Ekközben arra gondolt, hogy hátha az ő látománya az Ur akaratából történt és igaz volt.

- Ha igaz volt, - így könyörgött a szemét az égnek emelve, - engedd Uram, hogy lássam azt az embert is, aki tizezer év múlva él.

Abban a pillanatban eltűnt az erdő, s a Szent megdöbbenve látja, hogy ő egy nagy városnak a piacán ül. Köröskörül épületek, s idegen ruházatu, beretvált arcu emberek.

S ő ezek között ott süti a fécánt.

Az emberek hozzá sietnek és elképedő arccal állják őt körül. Végre az egyik fölkiált:

- Szerencsétlen! Mit mivelsz! Állatot eszel-e, te nyomorult!

IX. A KISKEREKÜEK.

Egy boltban az órák beszélgettek.

Azt mondja a zsebóra a faliórának:

- Én csak nemrégem vagyok a világon, hát nem is tudhatom, mi hogyan van, de te már régen megvagy, te sokat tudsz. Nem mondanád-e meg nekem, hogy honnan indultam én el, hogyan kerekedtem a világra?

- Azt én se tudom, - felelte az öreg, - mert nem gondolkoztam előbb, csak mikor már jártam. De azóta sokat gondolkozom én is ezen a kérdésen.

- Az mégis bizonyos talán, hogy nem fán termettünk, mint a körte. Ime itt ez az üvegtoku óra. Látni lehet benne, micsoda bámulatos alkotás a mi szerkezetünk. Nincs egy szög, egy kerék-fogacska, amely hiábavaló volna. A mi szerkezetünk nagy elméből eredhetett.

- A körte épp olyan csudálatos alkotás, mint mi vagyunk, - felelte a kerti óra. - Annak is van szerkezete, ha nem is olyan feltűnő, mint a miénk, de még csodálatosabb.

Az üvegtoku óra szólalt meg:

- Nem tudjátok-e, hogy az órás csinálja az órát?

- Igen ám, - szólt egy bronzóra, - de az első órát ki csinálta? Azt nem csinálhatta órás, mert mikor még óra nem volt, órás sem lehetett és így az első órát órás nem csinálhatta.

Az órák mind belepöndültek most a beszélgetésbe, ki így, ki úgy magyarázta az eredetét, mignem egy élesszavu szalonóra így dongott:

- Én már szolgáltam egy tudós embernél. Az ember, tudhatjátok: legértelmesebb állat a világon. Az filozofus volt. Attól tanultam, hogy minden magától állott elő az idők kezdetén. Eszerint nyugodjatok meg abban, hogy az első óra is magától állott elő.

Az órák elhallgattak. Csak az öreg óra mormogott csöndesen.

X. MESE A SZEKÉRRŐL.

A kor szekere új lovakat kapott. Mindenki örült ennek, mert századokon át nem haladt semmire se az emberiség.

Csak még az elhelyezkedés kérdése volt hátra.

- Én vagyok az első ember, - szólt a király.

És beült a főülésbe.

- Enyém a legfontosabb munka, - szólt az orvos.

És melléje akart ülni a királynak.

A pap azonban megakadályozta:

- Én Jézust képviselem: nem ültettek talán a bakra!

- Az igazság oszlopát én tartom a földön, - szólt a vitába elegyedve a bíró.

- Nálam nélkül állat marad az ember! - fakadt ki a tanító.

- Nálam nélkül meg szétesik az állam, - szólt a politikus.

- Hátrább mindnyájan, - riadt föl a paraszt, - ha én nem dolgozom, nem esztek kenyeret.

- Deiszen akkor én is odaülök! - rikoltotta a fazekas. Ha én nem csinállok fazekat, nem főzhet se a király, se a paraszt!

Sokáig veszekedtek, míg el birtak helyezkedni a szekéren. A gyeplőt végre is a politikus vette a kezébe, s az ostorral szólt bele a vitába.

Csak egy ember hallgatott, s nem kapaszkodott sehova: az író.

Mikor a szekér a sok lárma után megindulhatott, ő is megindult gyalog a lovak előtt. Vitte a lámpást, vizen, sáron, jó úton, rossz úton egyaránt: világított valamennyinek.

SZENVEDNI AKAROK.

Mindenre elkészültem:

Járok rossz úton, vízben, sárban, fagyban. Tűzben, szélben, vérben. S gyalog is olykor a kocsi mellett.

Nem hálok mindennap paplanos ágyban, sőt olykor ágyban se.

Dél csak lesz mindennap, de az ebédem nem találkozik vele mindennap.

A kofferem lesz olykor a konyhám, íróasztalom, vánkösöm, székem, csak éppen néha külön úton jár.

Nyájaskodnom kell harapós kutyákkal, életúnt lovakkal, káromkodó fuvarosokkal, barátság-talan póstahivatalnokokkal. De leginkább siket örökkel, akik messziről mutogatják nekem, hogy a puszkájuknak a vége likas.

Sajnálni fogom, hogy kádat, lavort és kályhát nem rakhattam a kofferembe.

Szállítani engem nem akar olykor senki: se autó, se szekér, se sárkány, se gebe, én azonban csakhamar szállítója leszek különféle emberszerető apróságnak.

S mikor nagy fáradtan kérem az Eget, hogy engedjen végre föld alá jutnom, úgy jutok föld alá, hogy rámkiáltják:

- Kém ez!

A kóbor golyókról nem is beszélek. Mért kimélnék éppen a mi cilinderünket? Legyenek meg a hadvezetőségnek is a maga külön apró örömei.

No, meg is történt minden, amit így előre elgondoltam.

Még több is.

Dehát vállaltam, viselem.

Valami hajtott rá, hogy vállaljam.

Nem tudom mi.

Talán az, hogy én bizony renyhe szobai életet éltem mind a háborúig, és hát azokra a balkáni szörnyűségekre nem megmozdult-e nálunk a föld köve is?! Lehet különben, hogy valami jó gyümölcsöt is vártam a vállalkozásomnak. Nem gondolkodtam rajta. Csak mozdultam, indultam, - nem rettentem vissza semmi szenvedéstől.

Pedighát ez a munka nem nekemvaló. Az én látásom kétfelé szolgál, mint a madaraké. Jobbra ha nézek, látok balra is. Előre ha nézek, látok hátra is. S ha fölfelé nézek, mikor a gépsárkány száll valamely város fölé, én bizony nemcsak a sárkányt látom, hanem lent azt a házat is, amelyikben talán épp akkor nők, gyermekek, aggok imádkoznak, mikor a bomba átrobban a háztetőn a szobájokba.

Éshát mikor a halmokra nézek, amelyek kis gallykeresztel vagy földbeszúrt puszkával vannak megjelölve, egyszerre látok egy falucskát is, s a falu utcáján, a nagytarisznyás levélhordozót, a kapukban már távol is künnálló asszonyokat, - fiatal asszonyokat, éltes asszonyokat, - amint a szemükhöz ernyőzik a kezüket. S már messziről kiáltják:

- Van-e nekünk is János bácsi?

Azt gondoltam ezek a legnehezebb látványaim.

Akadtt nehezebb is.

*

Egy erdővidéki belga falucskába szállottunk meg egy délután. A faluból már akkor egymás hátán igyekezett kifele mindenki. Kocsik, talyigák, gyalogosok. Batyus és kosaras asszonyok, kézikocsit húzó aggok és fiuk, kézen futó síró gyermekek. Mindenki szemében rémület, mindenki arcán sápadtság.

Egy lovas tisztünk utánok nyargalt:

- Térjenek vissza! A generális becsületszava a biztosíték! Senkinek egy tojásnyi kára nem esik! Védtelenek ellen nem harcolunk.

Sok kocsit megállított és sokszor elmondta ezeket a szavakat.

Vissza is fordultak sokan. Lassan, tétován, de visszafordultak.

A falu persze nem olyan volt, mint a magyar falvak. Pozsonyon túl, nyugatnak, sehohsem láthatók már zsuptetős, vagy nádtetős házak, se mezitlábás emberek. Az a falu éppenséggel olyan volt, mintha valami nyaraló városnak a közepéből szakította volna ki valami mesebeli óriás, és tréfából eresztette volna le a kötényéből abba a völgyecskebe. Mint az asszony a tyúktojást a kotló elé. Csupa olyan ház, amilyenről a nyugalomba készülő tisztviselők álmodnak, - fekete kávé után: elől is kertecske, hátul is kertecske; az udvar közepén hársfa vagy diófa, széles ámbitus, zöld-salus ablakok. Csak a falu közepén áll néhány emeletes ház a szép kis gótos templom körül.

A falu azonban nyugaton se volna falu, ha a szegénysor hiányzana belőle: a felvégen alázatoskodik néhány apróablaku házacska. De azok is kertesek, csinosak. Az alvégen egy egyemeletes kastélyka is magaslik. A parkja vasrácsa fehérre van festve, s távolról olyan, mintha fehér csipkeszegélye volna a kertnek. Belől szökőkút látható: sziklán ülő bronz Neptunusz amint vizet csorgat egy triton-héjből a medencébe, s mosolyogva nézi. Mintha azon mosolyogna, hogy a csigából nem fogy ki a víz.

- Bányatelep volt ez valamikor, - magyarázta a tisztünk, - aztán a bánya megszűnt, a telepről falu lett. Most a lakosok jobbára ezüstművesek. Apró disztárgyakat készítenek: zsuzsukat, inggombokat, aranyozott ezüst hamutartókat, ezüst tálakat, nippeket. Nomeg vadorzó lakik itt jócskán. Gefährliche Leute!

Egy koros amerikai ujságíró is ült az autónkban, egy immáron hatvanéves, papképű emberke, vagy mondjuk: amerikai képű, - noha a neve német: Heller. Az ismerte ezt a vidéket, s a vadorzóit.

- Nem tanácsos találkozni velők, erdőben, éj idején, - mondotta a fejét rázva.

Heller gyakorta rázta a fejét. S ritkán pillantó szürke szeme mindenre rosszalóan szegződött.

Épp ott haladtunk el az alacsony házacsák előtt. Facipős asszonyok és facipős gyerekek álltak minden kapuban, és hideg csodálkozással bámultak reánk.

Minket a kastélyban szállásoltak el, a tisztekkel együtt persze. A katonaság csak a szabadban hált. Szeptember elején járt még akkor az idő.

A kastély gazdája nem volt otthon.

A kulcsár olyan arccal hordta szét az ágyneműt a szobákba, mintha bizonyos volna, hogy valamelyik ágyat petróleummal öntik le, s őt ráfektetik, és:

- Szent Lőrinc oltalmaz!

A szobákban a tisztiszolgák segítettek neki az ágyalásban. Az ujságírókat a kastély kápolnácskájában helyezték el. Nekünk már csak az összehajtogatott szőnyegek jutottak ágyul. De lepedő is volt rajtok, vánkos is, paplan is.

Az egyik ujságíró beírta a naplójába:

Ma ágyban hálok.

Ahogy feküdni térünk, egy körültekintéssel látom, hogy a kápolnát nem a mostani gazdája csináltatta a kastélynak. Csupa elfeketült kép, koszlott aranyozások, porszeny a tabernakulum aranyozott angyalain, s az örökmécsnek csak a lánc lóg a plafonról.

Az ágyammal szemben is egy nagy kép borítja a falat, valami németalföldi mesternek a képe. Krisztust ábrázolja életnyi nagyságban. Nem foglalkoztam volna többet a képpel se abban a fáradt állapotomban, de szembeötlött, hogy Krisztust soványnak és barna arcúnak festette a festő, - vértelen arcúnak. Én is gondoltam már arra, hogy Krisztus nem lehetett olyan jól táplált testű és olyan irodai arcú, amilyenek festik, különösen a reneszánsz festői. De még a Thorvaldsen híres Krisztus szobra is testesebb, mint egy csupa-gondolat embernek a teste lehetett.

A kép egyébiránt azt a jelenetet ábrázolta, amint egy fiatal vak zsidó áll Krisztus előtt s a tanítványok rámutatnak:

- Mester, mondd meg, ez vétkezett-e, hogy vakon kellett születnie? Vagy hogy a szülői vétkeztek?

Sohse láttam még képben ezt a bibliai jelenetet. De azonnal megértettem: a fölemelt arcú vak, s a tanítványok arcán és szemén a kérdő vonások, s ahogy a vakra terjeng a kezük.

Mutattam Hellernek is:

- Maguk bibliás emberek. Érti-e mit ábrázol ez a kép?

Heller rátekintett a képre. Ásitott:

- Rá van írva.

S a zsebbeli villamos lámpásánál az ujságja olvasásába kezdett.

Akkor láttam én is, hogy a képnek a ráamájába van vésvé a különös kérdés, latinul:

- Rabbi, quis peccavit?...

Akaratlanul is hangosan olvastam.

A rabbi szóra az egyik göndörszakálú kolléga rámtekintett meg a képre.

- Nem Rembrandt festette, - mondotta műértőn.

S elfordult, tovább-vetkeződött:

Fektemben mégegyszer fölnyitottam a szememet, s a képre pillantottam.

Különös! Minden festő azt a részt választja a bibliából, amelyik legjobban foglalkoztatja. A szívet vagy az elméjét. Ki lehetett ennek a képnek a festője? Festő, aki nemcsak a formákon és a színeken gondolkodik! - igaz-e Lyka Károly, hogy ritkaság? De hát mért éppen ezen a részen állott meg annak a festőnek a szeme?

S egész éjjel a tanítványok kérdése gomolygott a fejemben:

- Ez vétkezett-e?

Dörgésre ébredtünk. Az álom-múlásban még zivatarnak véltem. Hát zivatar is, csak hogy a halál zivatarja.

Húsz kilométernyire lehetett a csata. Meg is várhattuk volna végét, de a hadvezetőség kiváltságosképpen ügyel arra, hogy a haditudósító ujságírók orrát el ne lőjjék.

- Kocsira, urak, kocsira! Bitte Platz zu nehmen!

- A csataterre megyünk?

- Nem, csak a szomszéd városkába, amely már német kézen van.

Hát mentünk.

Az ágyudörgés még oda is elhallatszott, de aztán délután elhalkult, elszűnt. Zaklattuk a tisztünket:

- A csataterre!

Autókra ültünk.

Hatszor is leirtam az ujságokban, hogy milyen a csatater? Milyen azon melegében, ahogy a halál orkánja átvonult rajta, s amerre csak ellátunk szétszórt gabonakeresztekként hevernek a harcosok. Már csendes a táj. Csak a piros-keresztesek járnak szerteszét: keresik kiben van még élet?

Autónk lassan haladt.

A társaim jegyezgettek.

Mi ketten Hellerrel, vén ujságírók, csak szomorún szemlélődtünk.

Különös, hogy ahány halottat láttam, mindig az a bibliai kérdés vetődött fel az elmémbe:

- Ez vétkezett-e?

Mondtam az öregnek is:

- Emlékszik a tegnapi képre, ott a kápolnában?

- Bizony, csak éppen hogy rápillantottam.

- De arra emlékszik, amit ábrázolt?

- Emlékszem.

- Micsoda badarság az a bibliában: Ez vétkezett-e?

Heller a fejét rázta, és hideg szürke szeme szigorúan villant reám:

- A bibliában nincs badarság.

- Ugyan kolléga!

- Már ugyanis az evangéliumokban. Nekem csak az a biblia.

- Hát az nem badarság, hogy...

- Nem. Ha valamit nem értünk, nem a bibliában a hiba.

Estefelé visszaérkeztünk abba a falucskába, amelyikben háltunk. Vagy hogy igazabban irjam: abba a csoportos falmaradékba, amely reggel még az a falvacská volt. Füstölgő falmaradékok.

A házak farészei, a gerendák, padlók, festékszaggal füstöltek. Itt-ott egy-egy ablakszárny is, amely kiszakadt a felében állton maradt falból, s lógott, mint az ujjára akasztott kabát. Lógott és füstölgött. Helyenkint olyanféle szagok nehezítették a levegőt, mint mikor a kovács lovat patkol.

A kövek között egy-egy emberi holttest, polgári halottak, asszonyok is, aggok is, gyermeki holttestek is.

A kastélynak is csak egy-két fala meredezett az égnek. A vén szilfák, hársfák, csupa tépett lomb, csonkult ág. Egy jegenyefa a kapu mellett a tövében tört meg, s holt óriásként hosszan elnyúltan hever a pázsiton. A dáliák és kannák ágját egy kszantoceras-fa temette maga alá. Mintha azok a fák is viaskodtak volna a prüsszienekkel! A nagy pusztulásban csak a szökőkút Neptunusza mosolyog, noha ez is megcsonkult: ágyugolyó sodorta el a jobb karját. De azért csak mosolyog, mint azelőtt. Mintha azt mosolyogná, hogy mikor még a fák is sirnak, az ő csigájából nem esik ki egy csepp víz se.

- Mi történt itten?

- Csak ami más helyeken is, - felelte a tisztünk. - Ezek a fene belgák!... A háztetők cserepei közül lőttek utánunk, mikor kivonultunk. Verfluchte vadorzók! Ablakokból is a nők!... Bestiák!...

Az autó meglassudva haladt itt-ott, ahol a ház az útra omlott. Az előttünk ment autók már eltakarították nagyjából a köveket, holtakat, gerendákat, kémények tégláit, de csak éppen hogy elkerekezhettek köztük az autók.

És sehol egy élő lélek!

A falu végén széthányt nagy ölfá-torlasz. Látszott, hogy a vadorzók rekesztették el nagyhamar az utat, hogy ha az ellenség visszafordul, amíg a torlaszszal vesződik elinalhassanak.

Csakhogy az ellenség az ágyúk csövével fordult vissza.

És sehol egy élő lélek!

De lám mégis! az egyik vadorzó udvarán. Gyermekek állnak, három kis facipős gyermek, - két fiucska, egy leányka. Borzasak, maszatos képűek, sápadtak. Bambán néznek a földre.

Mit bámulnak?

Egy férfi hever az udvaron hanyatt. A gazda? Csak ingujjban. Véres piszkos kék ing. A kezében görcsösen szorít egy feketecsövű puskát. Mellette egy lilaszoknyás asszony ül a földön, háttal a kormos falmaradékknak támaszkodva. Az ölében egyéves forma kisdéd, a szájával keresi az emlőt. Az asszonynak nincsen feje.

- Papa! - nyávogja az egyik fiucska, négyéves forma.

A nálánál is kisebb leány elnyilt szemmel tekint reánk, az asszonynak a vállára nyul. Mintha fel akarná rázni.

- Maman...

Az asszony nyaka-maradványán már megaludt a vér.

S a gyermek tanácstalanul állt ott az apja, anyja holtteste mellett.

Az autó megiramlott és sebes szélként ragadott ki bennünket a faluból.

A falu határán egy nagy puff! alattunk, s az autónk elbillen, megáll.

- Megrepedt az abroncs!

Ott ácsorogtunk a rét szélén, míg a soffőr a kerékkel bajlódott.

Túlról egyikünk se ment, mert ott egy férfi holttest hevert az árokban, fejjel le és lábbal fel. És bizony szaglott már. Csak épp, hogy nyujtogattuk feléje a nyakunkat. De a föld pora és a vér annyira elborította, hogy nem lehetett megismerni, miféle náció.

- Német, - vélekedett a Berliner Tagblatt.

- Belga, - mondta a Sera.

- Se nem német, se nem belga, - különböztette meg a tisztünk, - hiszen ott a kalapja. Nem katona.

S Hellerre nézett, hogy mit szól ő is?

- Se nem német, se nem belga, - ismételte Heller. - Nem is katona. Nem is ember.

- Nem is ember?

- Nem.

- Hát mi?

- Föld.

S beljebb sétált ő is a rétre.

Kedvetlenkedtünk, ásitóztunk ottan.

A Frankfurter Zeitung lehajolt egy feketés vakondturás fölé, s gazdasági vagy geológiai unatkozással szemlélte. Föl is markolt belőle, morzsolgatta.

- Mi ez? - kérdezte a Pressét, - mit gondol: mi ez?

A Presse vállat vont:

- Föld.

- De micsoda föld?

- Belga föld.

- Belga? A föld nem lehet belga. Se francia, se német, se dán.

A Presse vállat vont:

- Engem ez a kérdés sohasem érdekelt: nem vagyok fazekas.

A geológus Heller elé tartotta a földet:

- Mi ez?

Heller zordul nézett reá.

Az ujságíró azonban megismételte a kérdést:

- Mi ez?

- Ember, - felelte Heller.

Az ujságíró elmosolyodott. Visszapergette a földet, s leveregette a keztyűjéről is.

- Az imént azt mondta az emberre: föld. Most meg a földre azt mondja: ember. Ezt még nem hallottam.

- Annak nem én vagyok az oka. Az ember: föld. A föld: ember.
- Lesz. Vagy: volt.
- Ember. Vagy hántsuk héját: lélek.
- Már hogy volna lélek? Így érti, hogy a föld: lélek?
- Ugy.
- Matyi legyek, ha...
- Minden porszem lélek.

Csak néztünk rá.

Ő azonban, ahogy szokta, - mintha kalapáccsal verne ki minden szót, - keményen ismételte:

- Lélek. Akár föld, akár kő. Akár mész, akár homok. Akár márga, akár televény: lélek. Veszteglő lélek.

A geologus újságíró azonban nem hőkölt:

- A matéria nem lehet lélek. Vagy víz. Vagy tűz. A vízre nem mondhatom hogy: tűz. A tűzre nem mondhatom: víz. A matéria matéria, és nem: lélek.

Heller a fejét rázta.

- A matéria lélek. Veszteglő lélek. Mint ahogy a gyufában vesztegel a tűz, mint a fellegben a víz: a matériában a lélek.
- A gyufában nem vesztegel a tűz...

Diadalmasan mosolygott.

Heller a fejét rázta:

- Sajnálom, hogy nem vagyok orvos: mingyárt írnék receptet magának, ha ugyan van szer a hajszálhasogatás mániájára.
- No, no, csak nem haragszik tán?...
- Soha. Csak a hangom olyan. Dehát jó, vegyünk elő olyan hajszálat, amelyik már önnek is hasithatatlan: a levegőt, igaz-e, hogy össze tudják ma már süriteni-sajtolni a tudósok? Annyira össze tudják sajtolni, hogy folyóssá válik. Egy nagy teremnek a levegője olyan kicsinyre sűrithető, hogy nem nagyobb egy harmatcseppnél. Csak egy lépés még, s úgy meg sűrűsítik, hogy megkeményül. A föld is sűrítmény.

- A levegőé?

- Lelkeké.

A Frankfurti elképedt:

- Lelkeké? Ezt még nem hallottam.
- Hallani hallhatta, csak hogy nem értette. Meg van írva Mózes könyvében is, csak hogy zsidó parasztnak való formában.

A göndörszakálú kolléga fölkapta a fejét és kémlőn pillantott Hellerre.

- Kérem, kérem, - berzelgett, - a zsidók mindig urak. Zsidó, ha rongyos is úr.

Heller elmosolyodott:

- Nem gondoltam, hogy maga cilinderes és kaftános sokaságnak festené azt a vándornépet, amelyiknek Mózes volt a vezetője. A parasztságot különben én nem a ruhára értettem. A teremtés történetére mondtam, hogy úgy van megírva, ahogyan iskolázatlan elmék is megérthetik. Az iskolázatlan elmék másképpen értik azt a nagy semmit, amiből a világ kiteremtődött, és megint másképpen értik...

- A semmi, semmi, - vágott közbe a göndör, - ha zérus, ha nulla.

- Nono, hiszen nem cáfолоm Mózeset, csak magyarázom. Amit Mózes a semmi szóba foglalt, nem az a semmi volt, amelyik abban a mondásban játszik: fogd meg jól. Semmibe vesző lelkek irdatlan sokasága lehetett az. Aléltan heverő lelkek sokasága szerteséjjel a világtérben, időtlen idők óta. Mint mikor szélvész égett kazalnak a pernyéjét ragadja fel és szórja széjjel a magasban. Képzeljük, hogy a világtér ilyen pernyével volt tele. Mindenik pernye egy magatudatát veszített lélek, holtnak mondható lélek. A teremtés azoknak a lelkeknek az egybesűrítése volt.

- De minek?

- Hogy újra eszméletre térjenek. A tudósok atomoknak nevezik azokat a képzeletbeli parányokat, amelyekből a világ alakult. Én léleknek vélem azokat a parányokat. Mennyivel érthetőbb így a világ keletkezése, s majdan megint az elbomlása a világnak.

- Matyi legyenek, ha...

- Hát csak legyen Matyi. Az igazság azért igazság marad. A föld: lélek. Ha a föld nem volna lélek, nem ébredne életre. De életre ébred. Az első lélek, amelyik megébredt, talán egy mikroszkopos bacillus alakjában mozdult meg. Egy sejtecske volt talán, amelyik akaratlanul is magába szívta a mellette volt porszemet, s életre keltette azt is. Ketté váltak. Aztán a kettő tovább: lett négy, a négy négyszer négy. Stb. Idők folyamán megjelent a földszinén az első növényke, s abban már sok-sok ébredés, de maga-tudatlan élet persze valamennyi. Még akkor is maga-tudatlan, mikor már olyan növény, amelyik már nem a gyökerén át táplálkozik, hanem a levelén át, virágán át. S mikor kifejlődik a virágból az első szájacská...

Legyintett:

- Különben még az ember is maga-tudatlan!

A Frankfurtinak gúnyos mosolygás játszott át az orra környékén:

- Dehát kedves kolléga, mért hevert az az irdatlan sokaságu lélek a világtérben? Mért éppen aléltan vagy eszméletlenül?

Heller vállat vont:

- Mért veszne el a Szahara homoksivatagában a Nilus ha odafordítanak a folyását? A lelkek sokasága valamikor az ősidőkben eltávozott az Istentől...

- Dehát mért?

- Azt én ebben a testemben nem tudhatom. Elég annyit vélnem, hogy eltávozott. Nem lehetett másképp: eltávozott. Szabadakarata volt: eltávozott: Aki eltávozik a világosságtól, sötétségbe vesz bele. Aki eltávozik az Élet forrásától, eltikkad, elalél. Végre halálba merevedik, mint a béka a fagyott földben. Halál a tavaszig. Az aléltakon való könyörület volt a nagy tavasz: a teremtés.

- Matyi legyenek, ha...

- Lesz még maga Mátyás is. S meg fogja érteni, hogy a földnek egy-egy rögecskéjében milliónyi millió lélek hever még komprimáltan, aléltan, s várja feltámadásának az első mozdulását: azt a mikroszkopikus sejtecskét...

Legyintett. Látszott rajta, hogy únja.

- Mit hegedülök én siketeknek? Elég magának, ha annyit tud, hogy az ember testbe zárt lélek.

- De ha a test: föld, és a föld is lélek?!

- Hát lélek a lélekben. Mi más a világ? Minden atomja lélek. Önök azt mondják: örök a matéria. Én azt mondom: örök a lélek.

Nem figyeltem tovább a beszélgetésre. Hellerrel különben se volt kellemes semmiféle beszélgetés. A lakatosban csak először érdekes, hogy olyan kulcs van, amelyik minden lakatot megnyit. Később már nem érdekes: mesterség, hát mesterség, - kinek-kinek megvan a maga mestersége. Dehát hogy a Heller kulcsa is megnyitna minden lakatot, azt csak ő maga hiszi.

Odébb sétáltam.

Egy nagy hársfa állt az útszélen. Megálltam a hüvösén. A hársfa sörényi apró barnás borsóval volt tele. Leszakítottam egyet s elzuztam: magvacska fordult ki belőle.

Mégis furcsa, - gondoltam, - hogy ez a pirinkó mag, ha földbe kerül, ekkora fává növekedik. Nem a mag növekedik ekkorára: a magból csak indul a fa. De miből épül hát a teste? Ágai, gallyai, levelei? Mi a fa egyáltalán? Egy sejtecske a csirában, mikor életre indul. A sejtecske már földet bont, földet szí fel, eszik, iszik. De amit eszik, iszik, benne is marad, életté változik. Láttam egy ezerszeresen nagyító üvegen át, hogyan válik ketté a megnőtt sejt. S akkor már ketten esznek, isznak, kettejükben változik életre a holt föld. Aztán a két sejt megint kettő-kettő, tehát már négy. S akkor már négy sejt bontja a földet: eszik, iszik, munkálja életté a holt földet. Az emberi szem csak azt látja, hogy a fa megindult, és nődögél. Valami láthatatlan mives építi. Dehát mennyi fa van a világon, mennyi fű és egyéb zöld élet! A föld csakugyan életre változik!

Indulunk!

Visszaültünk az autónkba. Én háttal ültem s a füstölgő falut láttam megint. Mintha fehér rongyok szállnának fölfelé.

Szegény árvácskák!?

Ki felelős értük?

Rend idején mellén ragadja a törvény a gonoszt és megrázza:

- Mit cselekedté!

De mennyi most az árva hét országban is? Mennyi emberfészekben csipognak az apjukat váró csibék? Hol az a kéz, amely mellen ragadja majd a főgonoszokat s megrázza őket:

- Mit cselekedté!

S hol vannak azok a leányarcú fenséges szép szárnyasok, akiknek képét az imádságos könyvünkben olyan áhitattal szemlélgettük, - gyermekkorunkban.

Valami városkában ocsúdtam fel. Az utcákon német katonaság nyüzsgött. Ágyuknak végtelen sora dübörgött át a kövezeten.

Az autónk megállt egy egyemeletes sárga ház előtt, amelyre ki volt írva, hogy

FŐ-HADPARANCSOLÓ HIVATAL.

Benmaradtunk, míg a kísérő tisztünk vissza nem tért a közölhető jelentésekkel.

- Az éjjel, nem tudom hol hálnak, uraim. - mondta mosolyogva. - A császárt várjuk. Minden ház sebesültekkel van tele. A szállásmester nem bírja elvégezni a dolgát. Sapperment!

Az autónk bizonytalanul mozdult tovább. Egy vasáros-boltnak az ajtaja előtt megállította a tisztünk.

- Nézzünk be ide, - mondta, - talán van annyi hely, hogy legalább leülhetünk. Der Teufel...

Bizony ott is sebesültekkel volt tele az udvar: belgák, németek vegyesen. De azok csak járó betegek voltak: fakó arcuak, kedvetlenül cigarettázók. Egymást kötözgették.

- Hol a gazda? Le patron!

Gazda helyett egy éltés asszony tipiskélt hozzánk. Gyolcs fejkötő fehérlett a fején, és csuronvíz zsebkendő a kezében. Az arca vörös volt a szeme körül, s a szeme a sirástól dagadt.

- A gazda bent van a szobában, moszjő, - mondta, - koporsóban, s'ylvousplaít.

- Adjon nekünk, madám, asztalt valahol és lámpást, sziuplee. Ezek az urak ujságírók. A házának biztonság, ha szállást ad nekik.

- A pincében, - mondta gondolkodva asszony, - nem: a földélszobában, sziupllee, ahányan elférnek, meszjő.

Hágtunk szűk falépcsőn föl az emelet fölé. Ágy és két szék és egy lepedővel betakart szekrényke volt minden butora a szobának. Az ágy alig kétarasnyi széles. A két szék, konyhából kivetett faszékek. A szekrény: végére állított ferslog.

- Hogyan férünk be ide kilencen?

Háboruban nincsenek efféle kérdések. Az ágyra ültünk hatan, a székre ketten. A ferslógot középre vontuk, s megtettük iróasztalnak.

A tiszt a küszöbre ült és cigarettát sodort.

Megirtuk a cikkünket: nyolc ujságíró, nyolcféle nemzetnek. Depersze csak német vagy francia nyelven. Mert a tisztünk ezen a két nyelven túl csak a kameruni szerecsen nyelvet értette még.

Én beleirtam a cikkembe a négy árvácskát is.

- Mért kell ezeknek szenvedniök? - kérdeztem a publikumtól. - Mért kell szenvedniök azoknak, akik nem zavarták a tengeri kereskedelem versenyét? nem zavarták az angol, német, francia és orosz börzepapirosok értékszámait? akik nem dobtak bombát senkire, és nem kiáltották egyszer se:

- Á Berlin!

Fáradt kézzel nyomtam pontot a cikkem végére. S megintelen-megint az a bibliai kép jelent meg a szemem előtt:

- Ki vétkezett?

A tiszt átnézte a cikkeinket. Föléjük is firkantott a tintaceruzájával, s rányomta a bélyegzőt is:

Zensurirt.

A szolgája vitte a póstára.

Elindultunk aztán, hogy vacsorát szerezzünk, és szállást is jobbat, ha kedvez a szerencse.

Vacsorát találtunk is, de a szerencsének más dolga volt aznap este, - csak két társunk birta elfogni. Nekünk hatunknak vissza kellett térnünk a manszárd-szobába.

Az ágy az öreg amerikaié. A bátrak a padlóra fekszenek, szardínia-rendben. Én a két széket választom: majd csak úgy ülve, mint a tyúk.

A zsebbeli lámpáskám még ég a ládaasztalon. Nem szoktam eloltani, mikor széken hállok, csak épp hogy elfordítom. De távol az álom: a nap borzalmi foglalkoztatják még az elmémet. S különösen az a négy árvácska ki nem múlik az eszemből.

Ott hálnak-e az apjok, anyjok mellett?

Vagy még most is rázogatták őket:

- Papa! Mama!

A lakosság ha elfutott is, talán valaki visszalopódzik közülük, hogy valami értékét megmentse, vagy halottját elássa. Vagy hogy a sebesültje nyugtalanítja, s nem tudja, hogy a sebesült polgárokat behozták a sebesült katonákkal együtt a városba.

De hogyan hagyhatták ott azokat a gyermekeket azok a menekülők, vagy a piros keresztések, akik a sebesülteket szedték össze. Bizonyosan elbujtak szegénykéik a ház omladékai közé. A félelmetes prüsszienek... Talán csak akkor jöttek elő s néztek szét félénk nyúl-tekintettel, mikor már az autók járása megindult?

De ha magához szedte is valaki őket, mi történik velök holnap? holnapután? s tovább is?

De hát úgy éreztem, mintha az egész emberiség felelős volna azért a négy kis árváért.

De hát mért éppen a négy árva gyötör engem? Hiszen ezernyi ezer gyermek fejére száll ebben a korban az árva szó! És ezernyi ezer családra a gyászruha. Azzal a sok gyászposztóval és kreppel mely e háború alatt Európa boltjaiban elfogy, ha fényes nappal beborítanak az eget, éjre sötétülne a világ. S az Adria medrébe nem férne az a sok könny...

Honnan és miért ez a sok szenvedés?

Az asztalon az amerikai ujságjai hevernek. Fölvettem az egyiket, hogy gondolataim más útra térüljenek.

Az ujság első lapja persze ordító betűkben háború-hírek.

Elfordítottam.

Belől már a polgári élet békés mozgásai:

Községi választás s közben néhány arckép. De egy zongorahirdetés is, hogy ingyen adják, mert a sorsolási jegyet ingyen kapja, aki az ujságot járattja.

A villamos vasut kritizálása, s közben egy cigória kávé dicsérete. Az örlőt ingyen adják.

Egy halál hír arcképpel, s közben az Onyx harisnya magasztalása. Ingyen kap harisnyát mindenki, ha ott veszi a harisnyakötőjét.

Sok-sok hirdetés: farmok kínálata, s ezzel a címmel: ajándék. Orvosok hirdetése, patikusok hirdetése. Grammofon és aranyóra ingyen. Általában minden ingyen, sőt olykor vasuti vagy hajózási jegy is ráadásul.

Most már értem, miért költöznek ki a magyarok Amerikába.

Visszafordítottam az ujság belsejébe. Az arcképek között már előbb is a szemembe ötlött egy beretvált-arcu embernek a képe. Ismerős arc volt, ha nem is megrántón ismerős, de valamilyen módon ismeretlen. A betűk összefutásában az egyik községi bírónak néztem, akit megválasztásra ajánlott az ujság. Most, hogy megint megállt rajta a szemem, olvasom az aláírt nevet:

Francis Simpson.

S látom a róla szóló cikk nagybetűit:

HÁT MÁR A BIRÁK IS GYILKOLNAK?

Szórakozottan kezdtem a gyilkos bírónak az olvasásába.

A rendőrségen egy utcai limonádé-árus jelentkezett.

- Gyilkos vagyok. Én vagyok Edward Sheldonnak a gyilkosa.

A rendőrségnél örültek alkalmatlankodnak olykor: mindenféle bűnnel vádolják magukat.

A napos tiszt hivatalos egykedvűséggel kérdezett:

- Ki volt az a Sheldon? Hol lakott? Mikor ölte meg?

A jelentkező nyugodtan válaszolt:

- Sheldon Edward pék volt Cherry-Creekben, Nevada államban. Február végén történt, hogy megöltem őt. Fényes nappal, délelőtt tizenegy órakor öltem meg.

A rendőrtiszt átszólt a szomszédaszobába:

- Nevada állam, Cherry-Creek város. Edward Sheldon pék meggyilkolása. Állítólagos gyilkosa itt jelentkezik.

A szomszédaszobában egy könyvnek a levelei suhotoltak, aztán egy kedvtelen hang szólott odabent:

- Dobjátok ki.

A jelentkező megrándult.

- Mért dobnának ki? Kötelességük, hogy tömlöcbe vessenek, megbüntessenek!

A szobából ismét hangzott a hideg, nyers hang:

- Dobjátok ki: a gyilkossal ezelőtt két héttel végeztek.

A jelentkező komoran ingatta a fejét:

- Ártatlan volt. A gyilkosságot én követtem el.

- Mi a bizonyítéka?

- A péknek a pénze, pénztárcája és a gyűrűje. Itt van.

S egy csomó pénzt, egy fekete pénztárcát; s egy topázos gyűrűt vett elő a belső zsebéből. A rendőrtisztnek az asztalára tette.

- A gyilkos én voltam. Akit pedig kivégeztek az urak, az a szegény betűszedő, öcsém volt nekem. Elmondom, hogyan történt. Nem kételkedhetnek a vallomásomban.

- Elmondhatja.

- Hát így történt: Délelőtt tizkor léptem be az öcsémhez. Aludt még. Mert éjjel szokott dolgozni, mióta ujságot szedett. Ha megkeresik önök a fényképét, láthatják, hogy hasonlítok reá. Annyira hasonlítok, hogy az asszonya, mikor bebocsátott, az ő nevével szólított meg:

- Megint elvesztette a kulcsát Simpson úr?

Nem feleltem.

Arra a tréfára gondoltam, hogy az öcsém, ha később jön, az asszony mennyire elbámul.

Beléptem az öcsém szobájába. Mondom: hogy otthon volt már: aludt.

Nem akartam felkölteni, pedig fontos ügyben mentem hozzá. Egy leánynyal ismerkedtem meg. Cseléd szegény, de jó, becsületes, arcra is kellemes. Csak három öltő ruha a vagyona, meg egy imádságos könyv. Ha nem volna becsületes, több ruhája volna. És az imádságos-könyve mellett takaréktári könyve is. Sarah a neve, igen nekemvaló. Ha nincs is pénze, gondoltam, van énnekem száz dollárom az öcsémnek is másfélszáz. Eddig a hátamon hordoztam a limonádét, ha megnősülök, bódéba áruljuk. Üvegtetejü vasbódéban. Az öcsém ideadja a pénzét kölcsönbe. Beszéltünk már erről. Ő maga mondta:

- Legalább te házasodnál meg, bátya. Így csak lézengünk a világban. Valami üzletkét fundálhatnál akkor: ha asszony van, lehet. A karácsonyt, husvétot nem kocsmákban töltenék, hanem, mint gyermekkorunkban.

Nohát most itt a házasság: örülhet az öcsém! Már fél éve nem látott. Az igazat megvallva: összevesztünk akkor, s azért is nem találkoztunk fél év óta. Dehát máskor is összevesztünk, verekedtünk is olykor. Elmúlt a daganat, elmúlt a harag: mikor megint találkoztunk, úgy beszélünk egymással, mintha semmi történt volna.

Leültem az ablak mellé és cigarettát sodortam.

Az ablak egy kis vakudvarra nyílt. Semmi egyebet nem láthattam onnan, csak egy másik ablakot, - szemben-áttal. Az volt a péknek az ablaka. Nyitva volt az az ablaka. A nap rézsut tűzött: láttam, hogy egy kövér szőke ember alszik az ágyban, s hogy az ajtó be van támasztva székkal. Az asztalon az ablak előtt ott hever az órája, gyűrűje. Arany az óra.

Tűnődtem: csak be kellene nyúlnom az ablakon, s akkor a kezemben van Sarahnak a keze is, s a vasbódé is, vagy vasbódénál is nagyobb üzlet. Az első lépcső a milliommosságra. S hátha ott a pénztárcája is a közelben, kezem ügyében?

Szóval: tűnődve néztem a pék ablakára: hogyan lehetne odajutni?

Ahogy levizsgálódok az emeletről, látom, hogy két létra van lenn. Az egyik hosszú a másik rövid. A falnak van támasztva. Mind a két létra. Egy háromméteres zsinórral meg valami kampóval fel lehetne húzni, azt a hosszabbikat: át lehetne hidalni vele a két ablak között.

... az ablakzsinór... Az éjjeli szekrény fiókjában harapófogó...

.....

... a pék felébredt...

...véres kezemet megmostam az öcsém lavórjában... A létrát visszabocsátottam a helyére. Az ablaktáblákat becsuktam. Az apró bankót az öcsém kabátjába dugtam... Az aranyórát a mellénye zsebébe. Legyen boldog!

.....

Senki se látta, mikor elhagytam a szobát...

...

... három hétig hol gyalog, hol vonaton...

... Sarahnak még csak nem is irtam. Tartottam attól, hogy a póstai bélyegző...

.....

... Végre Newyorkban...

... Csak akkor olvastam két ujságot. Igaz, hogy jól olvasni nem tudok. Semmit se irtak az ujságok a pékről. Tovább árultam a limonádét. De még mindig csak kicsiben. S mindennap olvastam az ujságot. A pékről semmi.

Mégis nyugtalan voltam: hátha azért nem irnak az ujságok... Nem akarják, hogy a gyilkos meghallja maga mögött a csizmakopogást? Eltökéltem, hogy Európába helyezem át az életemet. Nem árulok többé limonádét: másba kezdek, - új életet kezdek: tejsarnokot nyitok talán. Az jövedelmezőbb. Sarahnak majd csak akkor írok, hogy jőjjön utánam...

Megváltottam a hajójegyet, s úgy volt, hogy másnap reggel...

Akkor este is vettem ujságot megint. Ez ezelőtt két héttel történt...

Itt az ujság...

Ez a rövid hír:

A nevadai pék gyilkosát,
Francis Simpsont kivégezték.
A makacs gonosztevő még
a villamos széken is kiabálta,
hogy ártatlan.

Letettem az angol ujságot, s alvásra nyujtózkodtam el a székemen.

Olvastam már efféléket. Az alföldön nem is nagy ujság, hogy egy egy nazarénus bekopogtat a rendőrségen:

- Azér jöttem vóna, alásan jelentem, loptam egyszer...

S megmondja kitől.

Megmondja: mit.

Megtériti.

Gyilkost is olvastam már, hogy jelentkezett, nem is egyet. Mindig csodálkoztam rajta, mikor olvastam. De csak egy-egy percre.

Most azonban, hogy hosszan és részletesen olvastam egy romlott embernek ezt a töredelmét, elgondolkodtam rajta:

- Mi hajtotta ezt az embert a rendőrségre?

Az öccse sorsán már nem változtat a vallomása. Ifjabbik Simpsonnak mindegy már, hogy ki a gyilkos. Mindegy már, hogy ártatlanul ítelték el. Ha Niagaraként ömlik is a sirjára a sajnálat könnye, ő attól nem szedelőzködik fölkelésre többé.

- Mi hajtotta idősebbik Simpsont a rendőrségre?

A baromnak is van annyi esze, hogy nem megy magától a vágóhidra, hanem csak ha hajtják. Simpsonnak több az esze a baroménál, s ment a vágóhidra.

- Ki hajtotta?

- Senki se hajtotta, mégis ment. Tehát valami mégis csak hajtotta. Kényszerítette, hogy odamenjen, ahol szenvednie kell.

- Dehát mért?

Mért akar szenvedni idősebbik Simpson?

Semmi se könnyebb, mint nem szenvednie! Hiszen még csak keresni se kereste volna immár senki, hogy ki ölte meg a péket?

Simpsonnak szabad a választása: hogy a jövő héten egy szerelmes női szembe nézegessen-e bele, vagy a börtön patkányainak a szemébe.

Simpson választott.

Mіндеzen már álmosan tünődtem. Furcsáltam Simpson, s mégis azt éreztem, hogy Simpson nem cselekedhetett másképpen. Ha én vagyok Simpson, én is úgy cselekszem. Rá hajt valami. Valami erő. Valami törvény, ami erő.

De mi az a törvény? Mi az az erő?

Hol van?

Honnan kelt?

Honnan nyújtja ránk a kezét?

Fáradt szemem ismét rányillott annak a Simpsonnak az arcára. Közönséges arc, nyugodt, becsületes szemü arc. Nem eszes, de nem is ostoba, csak amilyen a legtöbb a világon. Senki nem vélné, hogy gyilkos gondolatok foroghattak valamikor ezen arc mögött.

S ahogy a szemem ismét bezárult, a Simpson fénykép tallérnyi arca előttem maradt. Terjedt, nőtt. Elkülönödött az ujságtól. Életnyi nagyságra nőtt. S lassankint az egész ember... Állt előttem mint a pincér szokott állni, mikor a rendelésre vár.

Különös, - gondoltam, - még ébren vagyok, s az álomkép ime már megjelent de csak halovány árnyékként. Az élő test színei nincsenek rajta.

Hellerre pillantottam, az amerikai kollégára, hogy lássam a valót is az álomkép mellett.

S láttam is Hellert félkönyéken hevert és nézte Simpson. A vánkosára könyökölt a jobbjaival, a baljaival meg a paplant fogta a mellén.

Nézte Simpson nyugodt érdeklődéssel.

S néztem én is.

Egyszer csak más árnyékokat is látok. Eleinte csak néhányat, aztán hogy jobban szétnézek, haj, tengernyi sok ember! S mind Simpson! Mint mikor sokszorosító tükörbe néz valaki, s magamagát látja ezerszeresen.

A szobának persze már nincs fala: valami nagy térségen vagyok, valami végtelen mezőn, valami nagy embersokaság között, amely arccal mind felém fordul.

Még mindig érzem, hogy ülök. De körülöttem is ülnek. Olyan árnyékemberek, mint Simpson. Már csak árnyéknak mondom, noha az árnyék feketés, holott ezek szinte átlátszók, mint a fakó üveg. Mintha fakó üvegből készült Apollószo­bor állna hómezőn, s egyszer csak megmozdulna. Ilyenféle árnyékemberek. Fiatalok, öregek, de valamennyi hasonlít Simpsonra.

Valami halk zsongás, mintha a füle­met bedugva állanék a debreceni vásárban.

- Hol vagyok? - tünődöm, - s kik ezek?

Heller megszólal mögöttem:

- Még nem tudod?

Elámultan tekintek reá.

Már nem fekszik: áll, csakugy, mint én. S köpönyeg van rajta. Furcsa, hogy tegez. Mégfurcsább, hogy ő is árnyék. De legfurcsább, hogy nem szoltam semmit, s ez az ember mégis tudja, amit gondoltam.

- Hát hogyne tudnám, - feleli elmosolyodva. - Te is látnád az én gondolataimat, ha fejlettebb volnál nálamnál.

- Fejlettebb volnék?

- Fejlettebb, tökéletesebb. Hiszen a földi tested életében is...

Megszeppenve tekintek végig magamon.

- Földi testem? Nem vagyok tán halott?

- Földi nyelven: halott. Egy bomba az imént váltott át bennünket a földi életből a végtelenség életébe. Tehát: a földi tested életében is tapasztalhattad, hogy például a kisgyermeknek a gondolatait mindig látja az anyja, apja, dajkája. A te lelkivalód így aránylik az enyé­mhez.

- Köszönöm. Hát a lelkek világában volnék?... Vén ujságíró vagyok: nem csodálkozok már semmin se. Ki az a többenél fehérebb, aki ott középen ül, ott a tisztáson?

- A vezérünk.

- Vezér? Hát még itt sincs egyenlőség?

- Fűszálak közt sincsen.

- De itt? A végtelenségből mért ne lehetne egyforma a porciónk? Minek nekem még itt is a vezér, principális, igazgató, és egyéb előljáró. Még itt is hám legyen rajtam!

- Vezér, fej, első, mindenütt van, ahol társaság van. Ha csak két ember ül is együtt, az egyik vezére a másiknak. Akármennyire egyrangúak is. Vagy akármennyire egykorúak, akármennyire udvariasak, kölcsönösen alázatosak, vagy kölcsönösen gőgösek. Ha valami hirtelen veszedelem érné őket, abban a pillanatban kimozdulna az egyikből a felsőbbség, a másikból az alsőbbség. S az alsóbb alkalmazkodna a felsőbbhöz.

Csak ő beszélt. Ami itt betükbe van foglalva, hogy én mondtam, csak ugy értendő, hogy: gondoltam.

De az arcát valamivel világosabban láttam már Hellernek. Fialabbnak láttam már, mint szokott lenni. A szeme se olyan hideg. Nyugodt és nemes és boldog volt az az arc, mint az első miséjét mondó papé, mikor kifordul az oltártól és a Dominusz vóbiszkumot mondja a hiveknek.

Megfogta a kezemet:

- Még nem eszmélsz tisztán az örökkelkiséged eszméletével, azért állsz itt olyan idegenül. Láss és hallj az én erőmmel.

S ahogy fogta a kezemet, mintha a tenyeréből a világosságnak valami patakocskája indult volna a kezem ereibe, s az ereken át a testembe, szemembe.

Minden árnyékember egyszerre megszinesült. Csakolyanná vált, mint a földi életben szokott lenni. A nagy sokaság... Mintha egy elképzelhetetlenül nagy templom tele volna különféle ruhájú emberekkel, s egyszerre eltűnének a falak, bolthajtások, oszlopok, a sokaság meg úgy maradna, olyan sűrű figyelő sereglet, ahogyan állt.

Lehetett ott látni ködmen mellett palástot, palást mellett condrát, condra mellett aranygalléros tisztet, tiszt mellett kofát, kofa mellett püspököt, püspök mellett törököt, török mellett cukrászt, gyereket, leányt, fehérhajú agnót, őz-szemű fellah-nőt, görögöt, szerecsent, kinait, zsidót. Mai divatu ruhás hölgyeket, s mellettük krinolinokat. Simahajuakat és vuklisakat. Barátokat, cigányokat, bányászokat, kozákokat, királyokat, kéményseprőket, koldusokat, soha-nem-láttam ruhákat és arcokat. Szóval: olyan egyvelege tarkált ott az emberiségnek, amilyen csak farsang harmadik napja után zavaroghat valami részeg kosztümtudósok az álomlátásában.

A sokaság szinte mozdulatlanul állt. De olykor meghullámozott, mint a tó, mikor hajó indul a partról s a kereke veri a vizet s a hullámok elfutnak, távolba múlnak. Aztán megint az a figyelő mozdulatlanúság. Aztán megintcsak... olykor meg is kavardott, mint mikor forgószellő kap fel egy csomó pelyhet, vagy papirozt, vagy falevelet, s megint visszateríti a földre, csak hogy más rendben.

Látszott, hogy nincsen súlya legköpcösebb embernek se. Ha valamelyik előbbre akart jutni, csak fölillant a helyéről oly könnyen, mint a cigaretta-füst, vagy ha éppen sietett, oly könnyen, mint a tükörrre vetített napsugár. S a többi feje fölött alig arasznyira lebbenve ereszkedett le előbbre.

Csak a tisztáson ülő vezér maradt olyan különös fehér színű, amilyennek a tél festi az ablakokra a virágait. Olyan színű volt az arca is, ruhája is. A szeme se volt fekete, szemöldöke, szempillája se.

És mégis tisztán látszott a szeme: olyan volt, mint két tiszta gyémánt, - szinte elviselhetetlen nézésű, mint mikor magnéziumfény villan a szemünkbe. A ruhája is inkább az ó görög ruhához hasonlított, amilyenben Krisztust is festik. De olyan színe volt annak a ruhának, mintha zuzmárás volna, s derékon alól elmosódott.

S mintha ülne.

S mellette még két másik lélek is a fehérségnek szintén abban az átlátszó pompájában.

Előttük udvarnyi szabad tér, len-virágszínű a porondja.

S mint ahogy a partok között rejtetten haladó lokomotív füstje szállong olykor méternyi kis szakadékokban, úgy szállt a sokaság fölött egy utazó lélek is többnyire másodmagával. De olykor többedmagával is. Mindig fehéren. Csak mikor leereszkedtek, akkor váltak színesekké. De akkor is az elől jövő fehér maradt, olyan jégvirágszínű, mint a vezér meg a társa. S hasonlított arcában és ruhájában a templomok alabastrom angyalához, csak éppen hogy szárnya nem volt.

A sokaság szeme az olyan fehér érkezőt érdeklődéssel kísérte a jövetelében is, leszállásában is.

És szólott egy olyan leszállott fehér, ott a tisztáson, a három férfi előtt:

- Egy spanyol molnárné... A testi szervezete olyan, hogy a szülésben meghal. A gyermeket bérelt szivek fogják nevelni. Négy-öt éves korában egy vigyázatlan órában a vízbe fulladhat.

A sokaság meghullámzott, mint mikor a májusvégi szellő végiglehel a búzatáblán.

S egyesek előváltak. Fölillantak, lebocsátkoztak nagysietten a tisztásra.

A kép olyan volt, mint mikor törvényszéki tárgyalás van, s behívják a tanukat. A három ülő lélek a bíró.

Valami tiz lélek lengült be a tisztás közepére, vagy nyolc spanyol paraszt, köztük két leány is. Egy bársonykabátos fiatal úr is, szintén spanyol. Egy tizenhét éves forma suhanc is. Az már nem spanyol ruhában, hanem ófranciában, harisnyásan és csatos cipőben.

- Ezek, - mondta Heller, - a különféle előbbi életükben vízbe fojtottak valakit.

A hirhozó megmondta, hogy melyik községben él az a molnár, hogy iszákossá fog válni bánatában. A malmát a legényeire bizza: lopják, csalják majd, uzsorások is rákapnak, kimellesztik a vagyonából. A gyermekkel az első évben jól fog bánni egy cseléd. Elvesztette ugyanis a maga gyermekét. De aztán a cseléd férjhez megyen: a gyermek ridegebb kezekbe kerül.

A tiz várakozó közül egy fejintésre előválasztotta az egyik parasztot a vezérnek mondott:

- Nokedvaló.

A lélek az örömtől szinte megrázkódott.

- Mióta várok, - mondta boldogan. - Mióta várok! Kétszáz éve!... Köszönöm.

Meghajolt a bírák előtt. Néhány lélekkel kezét fogott, megölelkezett.

- Viszontlátásig...

S föltreppent a hirhozóval, mint mikor a pásztortűz füstjét sebes szél ragadja tova. De vagy negyven másik lélek is röppent utánok. Fölkanyarodtak mint valami galambkaraván.

- A testvérei, - mondta halkán Heller. - Nem földi értelmű testvérei, hanem lélektestvérei örökidőkön át. Elkisérik odáig, ahol testet ölt. Ott mégegyszer elbúcsuznak tőle. Siratják. Ott is marad, amelyik teheti, s vigyáz reá. S mikor eljön az az idő, örömmel segítik...

- A vízbe?!...

- A megváltásba. Mit képedezel? Nem jár az nagy szenvedéssel. A vízből kimentettek mind azt mondták még a föléléstésük után, hogy nem kinlódnak. De ha szenvedéssel járna is...

- Dehát mit szól erre majd az apa? Ez a lélek nem az ő lelkéből való.

Heller megbotránkozva nézett reám:

- Az ő lelkéből? Isten lelkéből való a lélek, nem emberből.

- Nem emberéből? Hát a gyermek nem...

- Nem. Ha emberből keletkezne a lélek, el is kellene múlnia. Mert ami kezdődik, el is múlik. A lélek azonban éppen azért nem múlhatik el, mert nem kezdődött.

- Nem kezdődött? Mi az ami nem kezdődött?

Heller megint rosszalóan nézett reám.

- Te szerkesztetéd tán a zsidó kalendáriumot?

- Soha nem is láttam.

- Hát akkor mondhatysz ilyet: mi az, ami nem kezdődött? Hol a mindenségnek a partja? Hol kezdődik a kicsi? Hol kezdődik a nagy? Hol kezdődik a világtér sötétsége? Ha lehetne olyan sötétség, amely nem kezdődött, mért ne lehetne világosság is olyan? A lélek abból az örök világosságból való rész. Mondjuk: sugár. Maga-tudatára ébredt sugara az Istennek. Az Isten a világosság, az öröktől fogva való világosság, az öröktől fogva való sötétségben. A belőle való rész se lehet más, csak örökéletű, - kezdetlen és végezet nélkül való.

- Dehát mégis: hogyan lesz fia az a lélek, annak a molnárnak?

- Hogyan lesz gyümölcse a dió a diófának? A gyümölcsöt nem az a fa alkotta, mégis gyümölcse. Termett rajta. Az övé. A fa nem tudhatja, hogy honnan és miért?

- Az ember tudhatná. A példázat nem jó. Hogyan lesz fia az a lélek annak a molnárnak?

Heller vállat vont:

- Testileg. Örülni fog neki, mindig. Elvégre: mi a gyermek? Magasból jött vendég. Aki nem tudja is, érzi. Érzi, hogy a gyermek fején a magasság csillagainak egy sugártörédeke hamvadoz. Érzi, hogy valami szent kapcsolat a gyermek, valami szent kapcsolat, valami nagy élő világ-titokkal, amelyből a földi szem nem láthat egyebet, csak az ilyen kis hozzáérkező élő jeleket. Hát mi ellentéte lehet annak a molnárnak is az apasága ellen? Szenvedni nem szenved a gyermekért. Merőben más a születés ott, ahol az apa az élet igáját a gyermekért vonszolja, vagy hogy vérét kell ontania érte. S megint más ügy, mikor a lélek olyan helyen ölt testet, ahol az apa mosolygó aranyalma, vagy ahol zord szemöldökű tirannus.

Szerettem volna többet is tudni erről a rejtelemről, de valami nyöszörgés hallatszott, mint mikor az ágyban fekvő beteg kér egy korty vizet.

A tisztáson egy női lélek állt. Mai divatu fekete ruha volt rajta, de csak otthoniasan. A haja is úgy volt fésülve, ahogy a nők olyan napon fésülködnek, mikor nem mennek ki a házból. Kalapot különben más nőknek a fején se láttam. Egyáltalán nem volt senki fején se kalap, csak épp a katonatisztekén volt sapka vagy csákó, s az apácák fején a vélum.

- A nevelésem az oka, - búsongott a nő. - A nép gyermeke voltam, és udvari tisztviselő vett feleségül. Különösen a szolgálóim... Rabokként bántam velök. Egyszer egy fülbevaló veszett el. Gyanakodtam az egyikre, s a rendőrségre hurcoltattam. Mikor már ott volt, megtaláltam a fülbevalót. Magam kevertem el hanyagságból a régi ruháim kacsatja közé, mikor egy bársonycsokrot kerestem aládában. Hát megtaláltam, de resteltem, hogy az uramnak megvalljam. A leányt meg, gondoltam, hogy majd elbocsátja a rendőrség. Egyszer csak olvasom, hogy a leány megvallotta: ő lopta el a fülbevalót. Megvallotta, hogy a szeretőjének adta. A szerető elzalogosította az ékszer, hogy pénze legyen. Külföldre utazott, arra kellett neki a pénz. Meg is nevezte a szeretőjét. Megrendültem. Megértettem, hogy kinozták, s azért vállalta el a bűnt. Valami ösztökélt, hogy kimentsem, de halogattam, szégyeltem. Ma is a börtönben ül. Mit cselekedjek?

A bíróféle lelkek közül megszólalt a baloldali:

- Visszatérsz. Ismét női testbe. Fekete kenyérre, mezitláb, alacsony életre. A cseléded lesz a gyermeked, - majd meglátjuk, ha felkerül: fiú legyen-e vagy leány. Szenvedni fogsz érte szeretetből, amennyit vétkeztél szeretetlenségéből. Keress családot, ahol testesülhetsz.

- Oh, örömmel!...

A következő jelenetek is ehhez hasonlóak voltak. Mind tanácskozás, hogy ki miben hibázott? Hogyan igazíthatja meg a gyöngeségét?

Vagy értesítés jött:

- Itt meg itt egy iparos házaspár: késes. Az életük csupa viszálykodás. Gyermekük fog születni. A nő nem fogja a gyermekét szeretni: korán elhagyja. A gyermek mostoha kézre kerül.

A sokaság a mostoha szóra megmozdult. A sok fej helyenkint úgy hullámozott, mint mikor a dereglye von barázdát a tavn. Sokan tolongtak elő.

Heller megszólalt:

- Rosszul bántak az anyjokkal ezek, mikor odalent éltek.

Egy lélek messze mögülök röppent a térre:

- Az a test le van foglalva! A férjnek apja foglalta le.

A fejemet ráztam:

- Abszurdum!

- Mért volna abszurdum? - csodálkozott rám Heller.

- Hogy a fiam legyen az apám, az apám a fiam!...

- Mi ebben a csodálni való?

- Minden családi rend összezavarodik így.

- Családi rend? Te még mindig földi szemmel látsz. Hát az nem furcsa, hogy egy tizennyolc éves nő meghal, mondjuk: szülésben, a gyermeke, meg, aki szintén leány, kilencvennyolc évet élt. Hát akkor milyen szemmel nézel, ha a kilencvennyolc éves anyóka, a tizennyolc éveset így szólítja: anyám. Vagy a tizennyolc éves az aggot: leányom. A lélek-családok merőben mások. Itt is vannak családok és nemzetek. A nemzetek csak azok a lélekrajok, amik a Földön s egyéb csillagokban, de a családok nem azok a csoportok, ahogy a Földön csoportosulnak. Voltaképpen egy család minden nemzet.

Nem értettem.

A szememet egy napraforgó színű lélek fogta meg. Ott állt a tanács előtt. Sárga selyem kaftános ösztövérférfi, fehérszakálu, vén. Azon kesergett, hogy úgy élt a vagyonában, mint a kukac az almában. Nem törődött a maga kerítésén túl se egyes emberekkel, se a nemzetével. Evett, ivott, pipált, szeretkezett, és csak az ablakán és ujságján át szemlélte, hogyan bajlódik az emberiség.

- Krisztus szava a talentumról, - mondta halkán Heller, - emlékszel?

Röviden eligazították: olyan vidéken fog születni, ahol misszionáriusok élnek. Csodálattal tiszteli majd őket, s még fiatalon belép közéjük.

Aztán két sötétszemű lélek következett. Görögöknek néztem őket a ruhájokról. A két görög nem magát vádolta: egymást vádolták.

- Hiszen rosszalom, de ez a kutya hamis irásokkal pörölte el a birtokomat.

- Mert te meg taplót dugattál a búzakazlamba.

- Anyád meg az anyámról azt beszélte...

- Ha újra kell testesülnöm, csak távol ettől más csillagon!

Csodálkozó morajlás hangzott a sokaságból.

- Még itt is!...

A főlelkek egy összetekintéssel tanácskoztak. Aztán a középben ülő szólott:

- Keresnetek kell valami kis telepen vagy elhagyott tanyán két szomszéd házat, ahol védekezni kell rablók ellen. S ahol az egyik, házban így óhajtkoznak: Bárcsak leányunk lenne! A másik házban: Bárcsak fiunk lenne! Te leszel a fiu. Utána két évre: te leszel a leány. Játsszótársak lehessenek s idővel férj és feleség. A nőnek meg kell halnia a férje védelmében. A férjnek meg kell halnia a feleségéért való búsulásban.

A fejemet ráztam:

- Ezek hát kereshetnek. S hátha nem lesznek boldog házastársak? Hátha a férjnek a szive erősebb izomzatú? A sziv csak a rossz poéták verseiben reped, mint a fazék. Ahol azonban nincs arterio-szklerózis.

Heller elmosolyodott:

- Hát keresni fognak: száz meg száz évig, vagy akár ezer éven át. Az örökkévalóságból kitelik.

- Dehiszen addig összebékülhetnének.

- Nem, itt bajos. Itt nincs életküzdelem. A vasat csak a tűz forrasztja össze. A lelkeket a szenvedés, az egymásért való szenvedés. Addig fognak keresni és kerestetni, migcsak meg nem találják a nekivaló helyet. S akkor majd összeölelkezve térnek vissza a lelkek igazi világába.

- Dehát sok a gyűlölködő: hogyan keressen az valamennyi elhagyott tanyát, s elhagyott tanyán két olyan házaspárt, amelyik egyike leányt kíván, másika fiut.

- Az elhagyott tanya nem ritkaság. Csak a városi ember véli ritkaságnak. A tengerpartokon a szétszórt halászkunyhók, a lakatlan országokban a telepítések. Aztán ahol már két fiu van, nem kíván-e az anya leányt? Ahol sok a leány, nem kívánnak-e oda fiut?

- A kívánság választja-e meg?

- Nem. De ha a kívánság egyezik a felső hatalmak véleményével, teljesül. Aztán hát az ilyen kereső lelkek más alkalmakat is találnak. Olyan helyen például, ahol azt látják, hogy az anya ikreket fog szülni, ezrével vetekednek a gyűlölködők, hogy beleszállhassanak a két kis testbe. Az is megtörténik, hogy az ikrek egybenőtt testtel születnek, s előre látható, hogy a testük tartós lesz. Az ilyenek méginkább szeretik egymást. A nagy gyűlöleteket, amelyek több testi életen át se szűnnek meg teljesen, az összenőtt ikrek testében való élet megszünteti.

Csak néztem Hellelre.

Furcsa volt, amiket mondott.

Hogyan, hogy én soha életemben nem gondolkodtam azon:

Mért vannak ikrek is?

Mért van egyáltalán mindenki?

S ha már van, mért, hogy egyik embert, mintha huszárnak szabták volna, másik, mintha csak tévedésből vált volna emberré birka helyett?

Mért hogy az egyik el se tudja képzelni az életet selyemruha és bőzndorfer nélkül, a másik meg boldog, ha jó foltot talál a festett olcsójára, s bodzafurulyánál vigadoz?

Mért jaj az élet itt-ott a kastélyban? mért tyuhaj néhol a vályogfalu házban? Mért...

- Hallja, kolléga, - mondtam egyszerre körülpillantva, - én ujságíró vagyok, átlátok minden szitán. Ez is csak szita.

- Micsoda szita?

- Álom. Ha olyan is, mintha ébren volnék, tudom, hogy csak álom.

- Hát mikor ébren vagy, mért nem tudod, hogy az is álom?

- Az nem álom.

- De álom. A test élete is álom. Ki vagy szakítva a szabad végtelenből: lokalizáltak. Eperfára tett hernyó vagy. S azt véled, hogy a hernyó-állapot az életed, - zöldüléstől hervadásig. Lám, ha azt álmodod, hogy amerikai nábob vagy, világért se jut eszedbe, hogy ébrenvalóságodban magyar ujságíró a neved. S ha bizton tudod, hogy ébren vagy, s ujságíró vagy, némi előzményekkel, világért se jut eszedbe, hogy némi előzmények előtt nem is sokkal hal voltál? Kilenc hónapig hal voltál... Emlékszel rá, hogy hal voltál? Kilenc hónapig se nem ettél, se nem ittál, se nem lélekzettél, mégis éltél, ficáinkoltál, a Ponciusodat! Hát arra, hogy emlékezhetnél, hogy hal-voltodnak előtte meg itt voltál, ahol most vagy?

- Tehát ez a valóság? ez itt?

- Ez. Bár most rövidke visszaváltódás a földi életből.

- Mire jó?

- Mi mire jó?

- Ez a rövid visszaváltódás mire jó?

- Hogy mikor nézel, láss.

Nem értettem, amit mondott. Tünődve néztem a magasba. Nagy lélekrajok szálltak ott, fehér vándorfelhőként, de nem egy irányba.

A fejemet ráztam, mint Heller szokta:

- Mégishát halottak között vagyok, vagy élők között?

Heller elmosolyodott:

- Élők között, akik földi nyelven halottak.

- Tehát: a lelkek világában. Most megfogom önt Heller kolléga! Bocsánatot kérek, de megfogom, mint ahogy a kártyakeverőt megfogja a jószemű. Ujságírónak nem keverhet kártyát másik ujságíró. Az álmot bizony nem keverik össze, én örökké józan szememnek, a valósággal!

- Csak bátran!

- Szives engedelmével. Hát ha ezek itt: lelkek, minek a ruha? Mert vannak itt aggok és fiatalok, és gyermekek? holott az örökkévalóságban nem lehet vén senki, se fiatal, se gyerek. S minek a léleknek láb? Hiszen a láb földi mozgásra szerkesztett készség. Minek a fog? Hiszen a fog földi tápláléknak az elapítására való készség. Éshát ezek a messziről sietve érkezők nem lihegnek? Nem lihegnek!

S nevetem, mint a cigány, mikor elcsipi az ürgét.

Heller azonban nem zavarodott meg, mint az ürge: csakolyan nyugodtan nézett rám, ahogy előbb:

- A ruha, a láb, a fog, a földiarc vonásai csak formai valóságok. Itt nincs se fagy, se forróság. Itt a láb nem járásra való. Fogra sincs itt szükség. De ha neked szeretteid élnek még a Földön, ha azok ki is lépnek majdan a testből, hogyan ismernek meg téged, ha nem olyannak látnak, amilyen voltál? Hogyan ismernek meg mások is az apjokat? anyjokat? testvéreiket? pláne abban az első órában, mikor a halál leoldja a bilincseket a lélekről, s úgy vagyunk, mint az arab regék szegénye, akit általában királynak öltöztettek, hogy az ébredésén mulassanak. Hát ha nem maradna meg az előre-menteknek a rég-lelkeknek a földi formája, hogyan ismernek rájok? Hogyan ismerne meg az anya a sokat siratott gyermekét? Vagy a gyermek a sokat siratott anyját? Itt, barátom, az arc, a test, a ruha csak olyan, mint mikor a forrás-kút medencéjéből iszol. Odatenyersz, s látod a vízben az eget és magadat. Igaz-e, hogy benne van az égben az arcod? benne vagy ruhástól, egész valódban? Hát benne is maradsz. A földi tested elbomlik, az égi tested megmarad. Ha aztán már nincs a Földön senkinek, akit szeretünk, se más csillagban, elváltozik ez a szintestünk is mégfinomabb formákra. De azok feljebb vannak. Oda nem szagolsz ma!

S egy mellette álló hölgynek a derekán átlegyintett a balkarjával. A karja úgy szelte át, mintha füst-oszlopot vágott volna ketté.

A hölgy egész maradt. Ránk se tekintett. A figyelme egy távoli színözönre irányult: mintha egy kettévált szivárványnak a lefelé hajló ívén bomlott volna alá valami virágözön. De meg lehetett ismerni, hogy emberek. Felénk özönlöttek valami magasabb vidékről.

Elámultam.

S valami édes borzongás ömlött rajtam végig.

- Mért nem tudják mindezt a lent-valók? - mondtam gondolkodva, - hogy ne siratnák úgy a halottaikat?

Heller vállat vont:

- Akik gondolkodnak, tudják. Akik csak gondolnak, azoknak hiába minden okosítás. Minél kisebb a lámpása valakinek, annál hetykébben hiszi, hogy nincs nagyobb világosság az övéénél. Ami az ő kis világosságánál túl van, arra azt mondja:

- Semmi.

Az ilyenek eszejárása ez:

- Minden a Semmiből kerekedett elő. A föld, az élet, a csillagok miriádja. A leány kiáltása:

- Eggyetlenem!

A gyermek kiáltása:

- Anyám!

S a lelkiismeret kiáltása:

- Istenem!

A vasuti és hajózási forgalom bizonyos hogy csinált rend, de a csillagok forgalma a magasságban, a vérkeringés az emberi testben, a gondolatkeringés az emberi agyban, a tojásból a madár, s a madárból a tojás, - ez már nem csinált rend, ez már magától van.

A zsebóra petyegője csinálmány, de az emberi mell petyegője nem csinálmány, ez magától van.

A tengeri nézelő csinálmány: domború lencse, homorú lencse, - optikai csinálmány. De az emberi szem: domború lencse, homorú lencse, - magától van mindöröktől fogva.

Minden magától van, amit nem emberi kéz alkotott. És a Véletlenség az igazgató. Mert más kéz nem lehet a világon, csak amit testi szemmel látunk. És más igazgató nem lehet a világon, csak a Véletlenség. Évmilliók, brilliók, hipernumeró idők óta igazgatja az a tekintetes Véletlenség a Nap keltét, fektét, és az ember keltét, fektét. A világ öntözését, és a világ szárítását. A levegőjárást a tengeren, és a levegőjárást az emberi mellben. A hevet és havat, és az emberi test $36\frac{1}{2}$ - $37\frac{1}{2}$ fokos mindig-egy melegét. No sok nyilvános mindent. Még azt is, ami nem nyilvános. Még azt is, amit csak a tudósok látnak a nagyítóüvegeikkel, meg a kicsinyítő üvegeikkel. Sőt még azt is, amit a tudósok se látnak se nagyítóval, se kicsinyítővel! Ám ők a Semmi-hivők látnak, tudnak mindent, - üvegek nélkül is. Ők látják csak tisztán, hogy egy a bizonyosság, a Semmi. No meg a vak hazardőr, az a velőtlenül okos Véletlenség. Lélek nincsen, csak test. Gondolkodni nem a lélek gondolkodik, hanem a faggyu.

S gunyosan nevetett, mintha én irtam volna Büchnert, Stirnert és Moleschottot.

Aztán megint elkomolyodott. Megfogta a mellemen a kabátomat, és emelt szemöldökkel kérdezett:

- Hát a szeretet? Micsoda a szeretet az emberi szivben? Hogy a manóba tudta már úgy kimesterkélni az a velőtlen Véletlenség? Hiszen voltaképpen a Véletlenség is Semmi! Egyik Miska, a másik Mihály! Hogyan szerkesztette bele a szivbe az a Semmi a szeretetet? Azt a csodás láncot, amely összeköt kettőt, összeköt tizet, százat, milliókat! Összeköti az Európában élő fiut, az Amerikában élő apával. Összeköti a sir szélén állót a sirban fekvővel. Micsoda fonál az, amely nem ismer távolságot, ha milliókban kell is számolnia, mint a csillagásznak, - ha tudja, hogy akit szeret, túlhan van valahol a csillagásznak is kábitó távolságon, megvan: él, - az a fonál, hozzávezeti: megtalálja! Arravaló is, hogy megtalálja. Arravaló, hogy egy legyen vele örökkön. Bárhol. Akár a Földön, akár a Mennyben. Dehiszen igaz: nincs menny, - a szeretet is porrá válik a csizmával.

Kellemetlen volt, hogy így reszelte a tormát az orrom alá.

- Mégishát, - mentegetődztem, - ki kellene nyitni a szemét az olyannak...

- A macskának az ötödik napon? Majd eljön a nyolcadik napja is minden szemnek.

- Dehát akkor mért boszankodik kedves kolléga?

- Sajnálom őket, az boszant. S hogy boszankodok, az bosszant. Okos ember nem boszankodhatik. Ez figyelmeztet mindig arra, hogy a tökéletesség útján még nekem is sok a járnivalóm. Dehát sajnálom őket, a boszankodásig sajnálom. Sajnálom, akik csak akkor érzik az örök-való szellőjét, mikor a temető gödrénél állanak. S akkor is azt vélik, hogy az örök-semminek a szellője? Vagyishát az ő logikájuk szerint: mivelhogy a Semmi szülte a Valamit, tehát a Valami most visszaszüli magamagát Semminek. Az ilyennek nincs vigasztalása. Ugy áll a halál hidja végén, mintha taglóval sujtották volna homlokon. Érzi, hogy van valami túlhan, hiszen a melle reszket belé. De mert teljes életében egyetlen szent igazságul csak a Semmit hitte, a Valamit akkor se hiszi már, ha előtte áll, és az arcába lehel. Elvesztettük, akit szeretünk? Dehát ő mit vesztett? Hát mit vesztett? A szeretetünket nem vesztette el, csak az élet nyügeit, bajait, jajait vesztette el. Azon sirjunk-e, hogy ő örül?

Egy türelmetlen lélek heves beszéde zavart meg bennünket:

- Nekem kell ott születnem! Nekem! Mikor dözse voltam, tudva itéltem el egy ártatlant. Azok a szülők katonának nevelik a gyermeküket, mert az apa is katona. Az apa dorbézoló fráter: pénzt úgy szerez, hogy katonai titkokat ad el egy idegen hatalomnak. A fiut az anyja becsületesnek neveli. Nem lesz nehéz, hogy annak idején a fiut árulás büzébe keverjétek s elitelhessétek. Négyszáz éve várok!

Már nem is érdekelték ezek a történetek.

Tudtam, hogy a kevély alázatos életet kíván. A kapzsi aki más házát vette el, olyan helyen születik, ahol az ő házát a vihar vagy a víz dönti majd össze, vagy más bizonyosságos pusztító. Az árvapénzek sikkasztója koldustestben fogja összeszedni krajcáronkint a bűnét, mint ahogy a gabona-uzsorás majd szeletenkint koldulja össze a kenyerét. A gyilkos gyermekéül kéri az áldozatát. A magagyilkosa nyomorék testbe kívánczik, s ragaszkodni fog annak a nyomorult testnek az életéhez. Csak az az állami senki-gyerekek bér-anyái közül nem tudom mi lehet majd némelyik? Konflis-ló?

Beszéltek, beszélgettek körülöttem, a sokaság is zsongott olykor, de én már nem figyeltem rájuk. Gondolkodva csüggesztettem le a fejemet: feljebb is szeretnék valamit látni, ahol a lelkek már nem a reparációk kérdésével foglalkoznak. Különösen a magyarságot szeretném látni, Árpád apánktól Rákócziig, és a Névtelen Nótáriustól kezdve Petőfiig. Szeretném látni Géza vezért feleségestül, Gyulát, Koppányt, Vatát, Szent Istvánt, Szent Lászlót. S megcsókolni az édesjő Szent Margitunknak a kezét.

Hol vannak?

Hogy élnek?

Mennyien vannak?

De nem mertem szólni Hellernek. Ugy voltam már vele, mint a gyermek, mikor a professzor az utcán beszélget vele. Nem mer szólni a gyerek, mert attól tart, hogy ostobaságot mond.

A figyelmemet egy kérdő hang rántotta a tanácstérre.

- Hol van? Ez neki lenne jó.

- Már meghalt, - felelik, - meghalt.

S valaki mondja:

- A múlt héten.

Nagyszemmel néztem Hellerre:

- Hát mégis...

- Mit mégis?

- Hát mégis van halál?

- Van, - felelte nyugodtan.

- Dehát itt? Az örökélet világában? Hát itt is temetnek?

- Temetnek. Mikor valaki megtalálja a neki való testecskét, s beleszáll, azt nevezik itt temetésnek. Annak a neve itt: meghalt. Hiszen földbe száll. A test föld. Siratják. A test a koporsó, mozgó koporsó. Akit belefektetnek, elveszti a tudatát az élete örökkönvalóságának. Csak az érzésében marad meg. Vagy nincs-e az érzésében minden földi embernek is, hogy az élete

örök? Nézd a gyermeket: lehetetlen neki megmagyaráznod, hogy elmúlik. Érzik, hogy nem múlik el. Az érettkorú ember is ha netán ette is a korpáját a filozofiának, nem gyötrődik azon, hogy egy napon ráfujnak a gyertyájára. Hát aki egy-egy szakaszra testet ölt, nem visz abba a testbe az örökkévalóság országából csak kis motyót. Abban a motyóban benne van a karaktere, hajlamai, fogékonyságai, szóval: a maga kis korallfája, amely az új testbe tovább fejlődik.

A sokaságban mozgolódás támadt: egy turbános lélek állt a tanács előtt.

- Király voltam...

S elmondta, hogy úgy érezte, mintha az ő testén nem volna hatalma a halálnak. Az élete egyetlen gondolata az volt, hogy övé legyen a világnak minden aranya. Nem volt neki elég, amit adóban zsarolt, a leggazdagabb polgárokat gyanuba kevertette s a vagyonukat elharcolta.

Már akkor nem az a főlélek ült a tanácsszéken, amelyik az előbb. Másik három ült ott, szintén fehérben pompázó, szintén gyémánt-sugaras szemű. Tehát itt is váltogatják egymást.

- Miképpen szenvedhessek? - fohászodott a király, mélyből szakadó sóvár szóval. - A népek sok siráma se bánt annyira, mint az az öt ember, akit gonoszul bajba kevertettem, elpusztítottam, megölettem. Hol vannak?

- Halottak, - mormolta a sokaság.

- Mind az öt?

- Mind az öt, - felelte néhány hang.

- Dehát meddig? Meddig várjak rájuk? Nem bírok várni: könyörüljtek rajtam!

Csend következett, mint mikor a tárgyalóteremben az ítélet olvasására köhént az elnök.

A középben ülő főlélek kiáltott:

- Apagyilkosok!

S várakozón nézett:

A sokaság megmozdult.

Öt lélek vált elő, különféle nemzetiségekből való.

A főlélek a volt királyra nézett:

- Inséges tartományban keress női testet. Valami kevert nemzetiségű helyen. De szegényes föld alatt. Ezt az öt apagyilkost szüld meg egy-egy évi időközökben, és neveld őket könnyeiddel, verejtékeiddel, álmod szakadozásával, falatjaidnak a megvonásával. Ennek az öt léleknek korán árvaságra kell jutnia, apátlan árvaságra... S te is otthagyd őket korán, hogy a többi szenvedést is, amit okoztál, más és más testbe átszenvedd.

Az öt lélek boldogan nyujtotta a kezét a volt királynak.

Nekem azonban úgy rémlett, mintha türelmetlen volna már az a széle-láthatatlan nagy embererdő, az a sok milliányi sokaság, amely várakozón állong a főlekek körül.

- Hát mikor? - mormogták, - hát mikor és hol? A jelek tornyosulnak...

Mint a tenger halk mormogása:

- Mikor?

Hellerhez fordultam:

- Mit várnak ezek?

- Ezek, - felelte, - olyan helyen kívánnak születni, ahol húsz-harminc év múlva háboru lesz.

- - - - -

Valami nagy buffanás... Az ablaküvegek is rezegnek... Lent az utcán katonák ezreinek marsa rengeti a házat.

Bámulva látom, hogy a lámpáska ég előttem s egy ujságképre veti a világosságot.

- Simpson...

S ahogy újra látom a képet, egyszerre tudom, hogy mért annyira ismerős ez az arc nekem?

Csak azért, mert mindnyájunk arcából van benne valami.

MEGÉRKEZETT.

- Történet a bolgár-török háboru után való időből. -

Megérkezett hát jó Radicskov Bogdán is, a mi bolgár kertészünk.

Sohse hittem, hogy elmenjen. Hiszen itt nőtt fel. Csak éppen telente nem láttuk. Jött a gólyákkal, ment a fecskékkel. Nyáron magyar, télen bolgár. De ha bocskort nem viselne, senki el nem hinné, hogy bolgár.

Azelőtt négy-öt társa is volt. Most csak két asszonyt látok a kertben. Locsolják a káposztát lapáttal. A nap süt. A verebek csipognak. A fákon csendesen érlelődik a gyümölcs. Két asszony...

De lám egy csecsemőgyerek is. Lapedőben lóg a gyepü mellett az almafa legalsó ágán.

Bogdán ül mellette a gyepen s legyezi lapulevéllal. Pipázik is persze. De a fején lám kötés van Bogdának. A félszemét, félfülét takarja a kötés.

- Jónapot Bogdán barátom! Sokszor gondoltam magára a télen. Hogy mondok: hátha már a másvilágon kertészkedik?

Bogdán fölkel és köszön. Mosolyog.

- Dehogyan kéremalássan. Nem olyan az én természetem. Próbált engem a halál mindenféleképpen. Nem birt velem. Tessék beljebb, tekintetes uram.

- Hát mi baja a fejének Bogdán?

- A fejemnek semmi, hálstennek. Csak a szememet kell még takarnom, meg a félfülemet.

- Csak nem vesztette tán el?

- Bizony elhagytam mindakettőt. Valahol Lüle-burgász alatt váltam meg tőlük.

S közben az ajtóhoz sántikál, hogy megnyissa. Bottal sántikál.

- Tán a lába is, Bogdán?

- Abból is elvitt az ördög egy darabot: a jobb lábamat. Fábul van térden alul. De már szinte megszoktam.

- Szörnyűség! Hát nem jobb lett volna ittmaradnia?

Elmosolyodik. Vállat von.

- Ennek így kellett történnie, tekintetes uram.

Leülök kisidőre magam is a gyepre. Gyepen jó heverni. Két asszony is figyelmessé válik. Néznek. Az egyik vénecske, másik fiatal, félénk tekintetű, kis parasztnő.

- Tán megházasodott maga Bogdán?

- Meg, - feleli mosolyogva. - De csak három hete.

Visszaül a gyepre a gyerek mellé, s időnkint legyezi.

No furcsa. Dehát lehet, hogy Bolgárországban hamarabb érik a gyümölcs.

- Hát mondjon valamit, Bogdán barátom. Hiszen sok minden történt magával. Ihol egy szivar: gyújtson rá. Aztán mondja el azt a sok mindent.

Bogdán mosolyogva rázza a fejét:

- Ki győzné azt hallgatni, tekintetes uram. Egy hétig nem érném végét. Hej, tekintetes uram, száz esztendő alatt nem történik annyi, amennyi velem másfél év alatt történt. És megint másik száz esztendő alatt nem történik annyi, amennyi velem csak egy nap történt.

- Hát csak azt az egy napot mondja el. Csak azt, amiről gondolja, hogy vén fejjel is emlékezni fog rá.

- Vén fejjel? Mindenre fogok én emlékezni.

A kisedre tekintett. S legyezte gyöngéd figyelemmel.

- Hát jó, elmondom a legnagyobbat, tekintetes uram. Ott kezdem ahogy két éve idejöttünk. Tetszik talán emlékezni Brankóra, arra a magasabbik legényre, aki velem volt, meg egy vén emberre, a Brankó öregapjára? Még tetszett is mondani, hogy milyen böcsületes képű az öreg, meg a fiu is. Hát azok egyfaluból valók voltak velem.

Azok miatt veszett el nekem a szemem, a fülem, a lábam. Vagy talán vétkezem: nem azok miatt. Én magam szurtam ki a szememet. Én magam vágtam le a fületem. Én magam törtem le a lábamat. Én magam. Mert gonosz ember vagyok én, tekintetes uram, a Föld hátán sincs gonoszabb nálamnál.

- Nono, Bogdán.

- Ugy van az, tekintetes uram. Ezelőtt egy évvel magam se hittem volna, dehát hiába: belülről is vannak.

Hát kéremalázatosan, hogy tovább-mondjam: A mi házunk közt meg a Brankóék háza között a Popovék háza áll. Popovék szegények, csak három hold a birtokuk, de fiok nincsen, csak egy leánykájok: Milica.

Nem sokat törődünk se Popovékkal, se a leányukkal. Minden nyáron Magyarországra jöttünk, és dolgoztunk. Iszen tetszik tudni. Szép másfélezer koronákkal tértünk haza, - mindenikünknek ötszáz korona. Volt úgy, hogy hatszáz is.

Harmadéve ősszel, mikor hazatérünk, csak elámulok, hogy meglátom Milicát. Szép nagy-leány. A télen még gyermek volt, éretlen, sovány, fakó. Ősszel nagylány, telképű, ringójárású nagylány.

A boltból jött hazafelé, és ahogy rámpillantott, elpirult:

- Jó estét, Bogdán, - mondja szemérmesen.

És csak elsuhant mellettem, be a házba.

Láttam a szemén, hogy örült a látásomnak. De én úgy elképedtem, hogy nem birtam megszólítani.

Nem szoktunk hozzájuk átjárni. Mert tetszik tudni, az asszonyok mindenütt patvarkodnak. Egyiknek a tyukja elvesz, a másiknak a szemétdombján keresi a tollát. Nincs tyúk, se tolla, de van bezzeg harag. Egyiknek a malaca áttör a kerítésen, megeszi az uborkát. A kár tiz fillér, a szemrehányás száz forint.

Szóval: nem szoktunk átjárni, csak épp, hogy a férfiak beszélgetnek olykor a kapu előtt.

Látom másnap Milicát: még szebb. Látom vasárnap: akár az Isten anyyala.

Délután átjön hozzám Brankó. Beszélgetjük, hogy mit dolgozzunk a télen? Kosarat fonjunk-e vagy méhkast? Vagy hogy szőlőkarót faragjunk? Az idén ingyen kapjuk az akácfát.

Egyszer, hogy magunkra maradunk, aszongya Brankó:

- Láttad-e Popovéknak a lányát?

- Láttam, mondok.

- Igaz-e, hogy csudamód felvirágzott?

- Mint a kender, - mondok.

- Mint a mályva, - feleli elgondolkodva.

Mindig jóbarátom volt Brankó, de abban a percben nem tetszett nekem. Mért mondja: mint a mályva?

Azon éjjel még többet gondolkodtam. Milica lesz a feleségem, vagy senki. Kicsi korától ismerem: jámbor, szófogadó, csendes természetű. A beszéde csak mint a szellősusogás. Sohse lesz afféle nagyszáju, rikoltom-asszony. No nekemvaló. De hogyan szóljak apámnak, anyámnak?

Mert tetszik tudni nálunk is csakugy néznek a lány mögé, mint itten.

Másnap látom, hogy Milica a kukoricagórét rakja össze a kertben. Ott pipálok a kerítésen, várom, hogy meglát és köszön. Hát köszön is, hogy közelembre ér, és megint elpirul.

- Tudod-e Milica, - szólok akkor neki, - alig ismertem rád: úgy megnőttél.

- Én mingyár megösmertelek, - feleli Milica. - Pedig te is változtál.

- Én-e?

- Bajuszod nőtt.

- Hát nőtt. Magyarországon a bajusz is jobban nő, mint itten.

- Szebb ország az?

- Szebbnek nem szebb. Mert Bolgáriánál szebb ország nincsen. De gazdagabb. Hapedig te is ott volnál, akkor még szebb is volna.

Nézett a szemembe.

És akkor láttam, hogy a szeme olyan mély, mint a mély kút, mikor kék az ég fölötte. Az arca elpirosodott. Csak pislogott. Nézett, nézett rám.

- Hogyan mehessek én oda? - felelte végre halkán.

Erre csak ennyit kellett volna mondanom:

- Velem.

De az ördög elállította a nyelvemet. Csak vertem a pipámat a markomba, mivelhogy kiégett. Gondolkodtam, hogy kimondjam-e? vagy ne mondjam ki? Vele szóljak-e előbb vagy apámmal, anyámmal.

Amig ezen tűnődök, bekiáltják a házba. Milica elfut. Én meg azt gondolom: szólok mégis az ügyről apámnak, anyámnak:

De nem szóltam aznap este. Apám rosszkedvű volt.

- Holnap esső lesz, - egyre csak ezt hajtogatta.

Nem az esső bántotta, hanem a köszvény.

Anyám is kedvetlen olyankor.

Hogyan mondjam meg?

Milicának az apja csak dudás. Földjük alig három hold, az is köves. Az én apám is dudás, de az én apám kocsmában nem dudál, csak farsangon és csak jó házaknál. Nekünk nyolc hold a mezőnk és két tehenünk is van. Az ilyesmi meggondolni való. Éshát a házasság olyan sor, hogy akármikor érkezünk bele, mindig idején érkezünk.

Másnap megint lesem Milicát. Délután ahogy átnézek: látom is. A kertnek a tulsó szélén áll. És beszélget Brankóval.

Énvelem csak felfordul a világ. Haragudtam Milicára, hogy csak úgy áll Brankó előtt, mint énelöttem, csakolyan pirosan, szemérmesen.

De aztán arra gondoltam, hogy mit tehet egyebet, ha megszólítják? És hát Brankó úgy se fogja elvenni. Brankóra is azt mondanák otthon: megbolondultál-e? Brankóéknak tiz hold a mezejük, magzó pénzük is van. Brankó választhatja a legjobb módu leányt.

Estefeleg átlátogat hozzám Brankó: mennék-e vele kukorica-fosztásra Petkovékhoz.

- Jó. - Még örültem, hogy legalább szólhatok veled.

Szóltam is az úton:

- Ujságot mondok Brankó. De csak neked.

- No mi a?

- Megházasodok a télen.

- Meg e?

- Meg.

- Kit veszel el?

- A szomszédunknak a lányát.

- Popovét?

- Azt.

Nem szól rá. Csak mikor a hidat meghaladjuk.

- Könnyü a ládája, - mondja.

- Majd megtöltjük Magyarországon, - feleltem vígan.

Megint ballagunk. Megint megszólal:

- Megegyeztél velem?

- Még nem, odáig még nem érkeztünk.

- Akkor csak füst: a pipád füstje beszél.

- Lehet, - feleltem könnyedén.

Ha akkor mást felelek, minden másképpen történt volna.

De nem beszéltünk többet, csak ballagtunk. A fosztáson Milica nem volt ott. Csak jómódu lányok.

Brankó lebelgett egyikkel másikkal. Én egyikkel se.

Hazatértem többedmagunkkal voltunk. Nem beszélhettünk.

Másnap délután eső esett. Ahogy almot viszek az istállóba, látom megint Milicát. Górért visz be ő is a tehénnek. A felső szoknyája a fején. Igen illett neki, hogy úgy volt.

Odamentem hozzá.

- Milica, - mondom, - gyer közelebb egy szóra...

- Tessék, - aszongya szemérmesen.

- Hát, - mondok, - csak azt akarom mondani, hogy vigyázz, el ne ázz. Mert a cukor elázik az essőn.

És másefféle ostobaságokat mondtam.

Aztán egy óra múlva megint kieszeltem valamit. Azt fogom tőle kérdezni:

- Emlékszel-e mikor kicsi voltál, tiz éves, aztán bent találkoztunk a városban a kocsálláson karácson előtt. Nekem valami szénapolyva esett a szemembe, és te kivetted a zsebkendőd sarkával. Mit ígértem?

Erre ő elmosolyodik. Mert gyűrűt ígértem neki, afféle krajcáros gyűrűt, kékköveset. És meg is vettem. De lyukas volt a zsebem: elveszett mikorra vissza érkeztem a kocsállásra. Hát azt fogom mondani:

- Mit szólnál rá, ha most megint megvenném a gyűrűt?

Erre ő felelni fogja:

- Megköszönném. De te csak tréfálsz.

Én azt mondom rá:

- De hátha nem köveset veszek, hanem karikagyűrűt?

Igy kieszeltem.

S megint kimentem, hogy meglesem, elmondom neki.

Hát ahogy kilépek, látom, hogy a Radulovék garádjánál áll és Brankóval beszélget.

Már akkor igen forrt bennem, hogy Milicát nem engedem másnak. Át is mentem este Brankóhoz. De bent ült az öregapja is: nem fordithattam szóba.

Azt mondja Brankó, arról beszélgetnek az öregapjával, hogy kár a telet áthenyélni. A városban jobbnál jobb szolgálatok akadnak. Egy falumbeli gyerek orvoshoz került, aztán egyebet se dolgozott, csak ajtót nyitogatott. Ruhája meg olyan volt, akár a hercegnek: csupa aranygomb a kabátján és fehér keztyű a kezén. Háromszáz koronát keresett csak ajtónyitogatással.

- Nem bolondság, - mondja Brankó. - Ha én is olyan helyre kaphatnék... Gyösz-e velem?

- Örömet, - mondom. - Okosabb munka a karófaragásnál.

S magamban gondoltam: hushagyóig megkeresek vagy százötven koronát. Az éppen elég lesz a lakodalomra. Tavasszal aztán Milica velem jön. Brankó béreljen földet másutt.

- Hát mikor indulunk?

- Holnap, - feleli Brankó.

Gondoltam: ezt szeretem én, - legalább nem beszélget többé Milicával.

Mert igen bántott, hogy kétszer is láttam vele. Mit kerülgeti, ha nem veszi el? Hiszen ha éppen akarná, elvehetné. Mert csak az anyja él már, meg az öregapja. Azok már nem igen parancsolnak. Szidnák, morognák, végre is beleegyesülnének. Csakhogy én is ismerem Brankót, tudom, hogy inkább szomjan halna, hogysen egy pohár sörért tizenhat fillért eresztene. Hát még egy rózsáért hogy eresztene el maga mellett egynehány hold földet!?

Az éjjel azt álmodtam, hogy a kerítésnél állok a vén cseresnyefa alatt Milicával. A cseresnye virágában, Milica is virágjában.

A két tenyerembe fogom Milicának az arcát és belenézek a szemébe:

- Engeded-e, hogy megcsókoljalak?

- Majd Magyarországon, - feleli Milica.

S abban a szempillantásban elmult előttem.

Csak nézem: hova lett? Nézek a cseresnyefára is, hát látom, hogy a cseresnyefának úgy hull a virága, mint a hó.

Mikor már mind lehullt, látom tulnan, hogy Radulovék ott ülnek a kertben. Az öreg Radulov ott pipázik a szarvasfejes fapipából, amit Brankó hozott neki Pestről. Az anyja tojást válogat tyúk alá szakajtókosarából. Brankó meg csak ül a padon egy lánnyal és öleli.

Nézem, hogy ki az a lány? Mert a Brankó mellére volt borulva. És Brankónak csak az arcát tartotta, hogy csókolhassa.

Amint aztán fölemeli onnan a fejét, megösmerem.

Kiáltok is rá:

- Milica!

A leány visszafordul és mosolyog:

- Veled csak Magyarországon.

*

Hajnalban indultunk. A lányról nem szóltam semmit se apámnak, se anyámnak. Gondoltam: jobb lesz, ha levélben megíratom. Mert tetszik tudni: írni én nem tudok, se olvasni, se írni. Dehát minek is: husz fillérért megírják a piacon, akik jobban értik. Milicának küldök alkal-milag egy nagy szivet, tükröset, szépet: abból megérti, hogy mi a szándékom.

Brankót egy kályhás fogadta meg, engem egy vendéglős. Brankónak hol sarat kellett taposnia, hol kályhacserepet szállítania targoncán. Én csak nevettem. Nekem csak bort kellett fel-felhoznom a pincéből, meg tüzelnem a konyhán. Meg reggel a bevásárlásnál cipelnem a terhet, ennem innom annyi volt, hogy püspök se eszik-iszik többet.

Brankóval olykor találkoztam. Dugtam is neki hol pecsenye maradékot, hol egy-egy pogácsát, beszélgettünk is.

- A kereset jó volna, - mondta, - mert csupa uraknál dolgozunk. De a mesterség ronda: csak sár meg polyva, megint sár megint polyva. Így paszatolunk reggeltől estig. Mégiscsak a kertészkedés az igazi.

- Én is meg volnék elégedve, - mondtam. - Már három likkal tágitottam a nadrágom szíjján. Csak mégis jobb volna otthon. Az a lány, az nem mulik ki az eszemből. A szeme, az a mély szeme...

- Hát, - aszongya, - akkor legjobb, ha elveszed.
- Meglátom, - feleltem. - Az ilyesmit meg kell gondolni.

Nem akartam neki mondani, hogy már eltökéltem a házasságot. Akkor se szóltam neki, mikor karácsonkor falunkbeliekkel találkoztam, és szívet küldtem neki, tükröset, meg egy piros kis selyemkendőt. Valami különös érzés mindig visszatartott, hogy ne beszéljek sokat Milicáról. Hát nem is igen beszéltem. Csak ha sóhajtottam:

- Az a mély szeme...
- Vedd el! - mondta mindig.
- Még gondolkodok, - feleltem óvatosan.

Vizkeresztkor jön hozzám.

- Haza kell mennem, - mondja búsan, - nézd behittak katonának. Ma hazamegyek, holnap talán már fegyverben állok.

S mutatja a cédulát. Kérdi, hogy kaptam-e én is olyat?

- Nem kaptam. - A céduláját nem olvastam, mert nem tudok olvasni. Még örültem, hogy engem nem hívnak be. Az igaz, hogy nem egy-esztendőben születünk.

Valami hat hétre rá falunkbeli szekeret látok a piacon. Filippov hozta be a bornyuját. Mert bikaborjut ellett a tehene. Odamegyek. Beszélgetünk.

- Mi ujság otthon?

Mond egyetmást. Aztán azt mondja:

- Igazis hát a nagy lagzi is megvót.
- Micsoda nagy lagzi?
- Hát a cimborádé.
- Melyiké?
- Brankóé.
- Kit vett el?
- A Popovék lányát.
- A Popovék lányát?
- Azt ám. Mit bámulsz, mint a szent Theodor képe.
- Milicát?...

- Hát persze, hogy azt. Hiszen más leánya nincsen. No olyan lagzi vót... Hajjaj! (A füle mellé legyintett.) Még a lovak is táncoltak az istállóban. Három dudás játszott. Apád is köztük.

- Az én apám?
- Mit képedezel? Hát talán nem dudás az apád? Sohse dudált szebben.

S beszélte a lagzit, de már én nem hallottam. Csak álltam mint vágóhidon a marha, amelyet már egyszer homlokon sujtott a mészáros taglója, és a végső ütést várja.

- Hazudsz te Filippov, - nyögtem végre. - Részeg vagy, hazudsz.

Megharagudott rám, elvörösödött.

- Én vagyok-e részeg? - mondja. - Még el se adtam a borjut, máris részegnek mondanak. Aztán hogy hazudok... hiszen még én adtam kölcsön a hurkatöltőmet a lakodalomra.

Még az állam is reszketett.

- Mire te hazaérsz, - mondtam neki, - Brankó már odafenn lesz az Istennél.

És elsiettem tőle.

Értettem már, hogy az a cédula, amit Brankó mutatott, nem behívó cédula volt, hanem más-
valami irás. Alakoskodott, megcsalt, megfosztott a kincsemtől!

Csak épp, hogy egy kést vettem útközben, egy nagy disznóölő kést.

A gazdám meglátta, hogy hazakészülök.

- Olyan nincs, - mondta, - hogy hushagyóig elmenj. Hushagyóig szegődtél, addig maradsz
vagy helyetted hozol.

Filippov is nyomomba két rendőrrel. Bezártak három napra, meg is vertek.

Hát jó, hogy bezártak. Az is jó, hogy megverték. Mert amíg ott feküdtem a három napi
áristomban, elcsillapodott bennem a gyilkosság dühe.

- Nem megyek haza, - mondtam, - soha többé ebben az életben nem megyek haza. Mert ha
hazamegyek, megölöm! Mire jó, hogy megöljem? Ő se fog élni, engem is felakasztanak. Hát
nem megyek haza. De ne kerüljön elélem ebben a földi világban! Ne kerüljön elélem.

Éshogy méginkább megcsillapodjak, elmentem gyónni. Meggyóntam, hogy ölni akartam.

A pap elszörnyülködött.

- Tudod-e, - azt mondja, - hogy a tiz legnagyobb parancsolat között van ez. Örök bűnhődés a
gyilkosnak a sorsa.

Igen kegyes ember volt az a pap, nem öreg, de már okulárés. Szép arany okularé volt a szemén
és sok mindent beszélt igen malasztosan, szép nagy okossággal.

- Dehát annak mi a sorsa, - feleltem, - aki másnak a választottját orvul elragadja?

És sirtam.

- Ez nem a te ügyed, - felelte. - Arról majd ő számol a másvilágon. Bizony mondom neked,
jobb lett volna nem születnie.

Megkönnyebbültem valamennyire, de nem teljesen. Mikor kijöttem a templomból, ahelyett,
hogy hazatértem volna, arra eszmélkedtem, hogy kívül vagyok a városon, a temető mellett.

No lám, még a lábam is a falum felé viszen.

Megint elfogott a keserőség. Egy fakereszt állt az útfélen, annak a korlátjára ültem és sirtam.

- Ördög vagy te Brankó, ördögnél is rosszabb!

Amint ott kesergek, egyszer, hogy a korlátra tapintok, valami tüskeforma keményet érzek a
fában. Nézem hát késhegy. Több is van ott olyan. Némelyik már rozsdás, de némelyik meg
azon fényes, ahogy beletörték.

Engem is elfog erre megint a dühös keserőség: előveszem a késemet, beleszurom a kereszt-
fának korlátjába.

- Nem öllek meg Brankó, de megátkozlak! Megátkozlak itt a kinszenvedő Krisztus színe előtt. Akkor válasszon el Isten a feleségedtől, mikor legjobban szereted! Akkor fusson ki a szemed, mikor halálosan szomjan keresed a vizet! Akkor törjön el a lábad, mikor handsárral kergetnek! A házad jusson idegen kézre, feleséged koldus özvegységre! Mostoha apa nevelje fel az árvádat!

Ez megkönnyebbitett. A késem hegyét beletörtem a korlátfába. Ameddig azt a vasat ki nem eszi onnan a rozsdá, rajta lesz Brankón az átok.

Visszatértem a gazdámhoz.

Tavaszzal hiába vártak engem haza: másfaluból való kertészekkel társultam és idejöttem megint ebbe a városba. Tudtam, hogy Brankó nem mer idejönni.

Az volt a szándékom, hogy itt is maradok. Apámat, anyámat is elhozom. Majd találok én magamhoz illő leányt a magyar földön is. És akkor Milicát is elfelejtem. Majd valamikor hazatérek: ha már annyi pénzt gyűjtöttem, hogy már különb gazda lehetek otthon Brankónál.

Hát szépen is kerestem itt: a föld kövér és a víz nem költséges. A sárgarépat kiváltságos szépen meghizlalja ez a föld itt. Csak éppen, hogy a kedvem nem tért meg. Mintha azt a kést nem is a kereszt korlátjában hagytam volna, hanem a magam mellében.

Hiába néztem itt nekemvaló leányt. Akadt volna három is. Egyik a Bice molnár lánya, tán tetszik ismerni, - derék dolgos leány. A másik egy bakternek a lánya, Örzse nevű. Táncoltam is vele. A harmadik vincellérnek a lánya, az is takaros, szép, házuk is van. De hiába Milica csak egy van a világon.

Ősszel pecsét jön, hogy siessünk haza: háború lesz a törökkel. Tetszett olvasni ugye az ujságban? Mink is olvastuk.

Némelyek örültek a hirnek, némelyek nem örültek.

Én örültem. Brankónak is be kell rukkolnia, ott kell hagynia házáat, feleségét.

S olyan érzés fogott el, mintha a háború nem is másért volna, hanem, hogy az átkom teljesebben.

Teljesebben!

Milica nem kell már nekem, - gondoltam, - rá se nézek többé, ha visszakerülök a faluba, de a Brankó vére kell! Verje meg az Isten minden szerencsétlenséggel!

Még aznap összeszedelőzködtünk. A bérletet csak én magam tartottam meg a következő esztendőre. A társaim nevettek!

- Hátha meghalsz te bolond!

- Ha meghalok, akkor már ugyis mindegy: akár itt vesz a háromszáz korona, akár török veszi ki a zsebemből.

Én nem a faluba tértem vissza, hanem egyenesen Szófiába mentem, be a kaszárnnyába.

El akartam kerülni, hogy Brankóval ne legyek egykompanyiában. Később aztán arra gondoltam, hogy Brankóval ugye leszek én egy csapatban, merthiszen ő idősebb egy évvel, jobb ha falunkbeliekkel leszek együtt.

Filippolinál aztán kértem is, hogy tegyenek át az Ilcsev ezredébe.

Hát Brankó is ott volt.

Mikor megláttam, úgy éreztem, mintha jéggé dermedt volna szívem. Minden belsőrészem szinte magához fagyalt. Csak megálltam, mintha a lábamat megkötötték volna. Bántam már, hogy odahelyeztettem magamat.

Brankó a szempillantásaimat is kerülte. Jártunk keltünk egymás mellett, mintha idegenek volnánk.

Azt akarja az Isten, hogy a szemem előtt vessz el, - gondoltam.

S valahányszor felém közeledett, olyan gyűlölet fojtogatott, hogy szinte fuldokoltam belé.

Ha harcba kerülünk, s török golyó nem talál, majd beléd téved egy hazai! - gondoltam sötéten.

A gyilkosság dühe újra felkelt bennem. Nem lehet az igaz, amit a pap mond. Hiszen a háború is gyilkosság, sokadalmas gyilkosság, s lám maguk a papok szentelték meg a fegyvereinket, szentelték meg a gyilkosságot.

Mentünk, marsoltunk. Soha nem jártam mellette, soha nem ültem melléje. És ő is került.

Lehet, - gondoltam, - hogy egy a szándékunk. Tudja ő, hogy a puskám előtt nem tanácsos járnia. Nekem is jó lesz ügyelnem, hogy mögém ne kerüljön.

Mikor Lozengrad alá értünk, másnap hajnalban a legjobb álomból ver fel a riadó.

- Harcba megyünk!

Egy két perc alatt rendbe rándultunk. Az ég akkor kezdett világosodni. Köd borította a világot. A sárga fákon hideg nyirok ült.

- Fiúk! - mondta a századosunk, Karavelov nevű, igen derék tiszt ur, - a bolgár fegyver dicsőségének a napja ez: a zászlónk becsületére gondoljatok!

Vezetek bennünket félóráig tartó meneteléssel. Senki se szólt. Csak a lépések robogtak, fegyverek csörögtek.

Valami szőlődomb alatt megálltunk.

- Itt lapuljatok meg. Innen fogunk kirontani.

Már akkor dörgött az ágyu. Reszketett a föld. De sem a füstöt nem láttuk, sem a lángot. Csak a ködben valahol távolacskán hallatszott olykor különös robogás, mintha százezernyi üres söröshordót hurcolnának futó lovakon. A távolban a katonabandák fujták a Szuma Maricát.

- Huzódjunk feljebb, - mondta a hadnagy úr, - a Kis-Petkov nevű, - a lejtőn nagyobb erővel rohanhatunk majd le.

Huzódunk, lapulunk.

Időnkint a dörgés erősödik.

Egyszer csak a hegyet is mintha ráznák, mint mikor őszzsel az almafát megrázzák. S csakugy hull is a golyó épp oda, ahol előbb hasaltunk.

- A török felülről fog ránk rohanni, - véli mellettem Ivanov.

Asztalos volt az az Ivanov, már jó negyvenes és négy gyermeknek az apja.

- Fölülről fog ránk rohanni ezrével, - mondja, - és mink mind ittmaradunk.

Rajtam borzongás futott át. A hegyre nem lehetett fellátni a ködtől. A föld rengett.

Keresztet vetettem magamra.

Brankót mindössze hét katona választotta el tőlem. Egyszer csak hozzám kerül a többi háta mögött, leveszi a süvegét.

- Bogdán, - mondja, - a halál mesgyéjén állunk. Vétkeztem ellened... Bocsáss meg, ha lehet...

A hangja alázatos volt, a szeme könnyes. Mint gyónás előtt, mikor a bűnös megköveti aki ellen vétett.

Szótlanul nyujtottam neki a kezemet.

De az a mozdulat nem a szívem mozdulata volt. Csak illett, kellett, mert akik mellettem álltak kétfelől, látták, hallották.

Nem, nem bocsátok meg. Ebből a harcból nem fogsz te életben hazajutni!

- Hasra! - kiáltott a hadnagy ur.

Brankó visszafordult a helyére.

Valami különös tompa robogás hallatszott a hegy alatt, mintha ezer mangorlót vontak volna meg. Az ágyuk meg-megbuffantak, meg-elhallgattak egynehány percre.

Hasrafeküdtünk.

A következő percekben lángoló és sustorgó bomba csapott le a dobosunk mellett és siketítő robbanással vetette fel a földet.

Emberi kiáltások, sok sok dühös kiáltás és robogás alulról s mi egyszerre benne vagyunk a füstben lángban, porban, fergetegben.

Török sapkák pirosnak elő a füst közül s futnak ránk nagy dobogással, rendetlenül.

- Na - nos! - hangzik mindenfelől a parancs.

S mink bajonettel rohanjuk meg a futókat. Egyik másik szembefordul és üt, vág, lő. De a legtöbb védtelenül rohan a csapatunk közé.

- Ne kutya!

Izzadt, rémült, véres, rongyos emberek lihegnek, verekednek, bukdosnak.

A vér a puskámon annyi volt már, hogy már a kezem csuszott rajta.

- Napred! - kiáltozza egyre a hadnagy úr.

S újult erővel támadunk.

Merre van Brankó? Ha még él s előttem jár, most rásütöm a halált. De Brankót sehol se látom a füstben, csak török és török.

Egy század összevagdalozott velünk, abból egy ember se maradt. De másik török csapat verekedik velünk össze. Holttestek fölött küzdünk. Egyszer csak bomba robban, s iszonyu ütést érzek a fejemen. Megtántorodok. A földet mintha kihuznák a lábam alól.

Lovasság dübörög, mikor megint eszmélkedek. Arccal fekszek a földön és össze fognak tiporni. Nagy kinnal fölemelem a fejemet, de mintha mázsás nehéz volna, megint visszacsügged.

- Istenem, - fohászkodok, - csak most az egyszer könyörülj rajtam! Küldd ide szabadító angyalodat, hogy össze ne gázoljanak elevenen.

Soha ugy nem könyörögtem az Istennek.

Abban a pillanatban érzem, hogy valaki megragadja hátul az övem, másik kézzel a galléromat, és fölemel. De oly hirtelen-könnyen, ahogy egy követ felkapunk.

A lélekzet is eláll bennem. Ha török azért emelt fel, hogy földhöz csapjon megint. Ha bolgár, áldja meg az Isten.

Hát bolgár. A hátára vett, mint valami zsákot. Visz. Letesz az ágyu mellé, a vöröskeresztes kocsi mellé.

- Ezt a cimborámat belül tegyétek jó helyre, - mondja.

S én megismerem Brankó szavát.

Akkor valami megmozdult bennem. Tehát Brankó nem akart megölni.

S azon kábultan, véreemben, nyomoruságomban is ezen gondolkodtam:

Mért tette?

Azért, hogy megengesztelődjek iránta? Talán a kezem mozdulásáról látta, hogy élek, s gondolta, ha életben maradok, megbocsátok neki. Ha meghalok: nem fogom vádolni az Ur széke előtt.

Fölemeltem a fejemet. A köd már eloszlott. A nap ezernyi holttestre süt. A dombos sárga mező, mint a piros foltokkal javított sárga nadrág.

A sebesülteket hordják. Látom, hogy Ivanovot is két puskára fektetve cipeli négy katona. Mind a két lába úgy lóg, mint a fűrészporral kitömött bábué.

Bevittek szekéren a táborba és ott bekötözték bennünket.

Kis idő múlva fájás esett a fülembé, fejembe. Elvittek egy parasztházba. Sokan feküdtek már ott. Éjjel olyan volt a fejem, mintha megnőtt volna akkorára, mint a szófiai nagytemplom kupolája. S mintha fejemen át dübörgött volna az egész lovashad.

Napokig tartott ez az állapot.

- Hol vagyunk? - kérdeztem a mellettem fekvő sebesültet. Egy borzas sárkefeszakálu ismeretlen.

Elmosolyodott:

- Bulgáriában.

- Mit nevensz ezen?

- Azt, hogy egyre Magyarországot emlegetted: Csókolj meg Milica! Szép macska lehet az a te Milicád.

Két hét múlva ismét a táborban voltam: Csataladzsa alatt.

Brankót ott-találtam. Örvendő arccal lépett elém:

- Hálistennek, - mondja, - egész vagy.

És a kezét nyújtotta.

- Csak a fülem veszett el, - feleltem röstelkedve. - Bombadarab csapott meg.

Azon röstelkedtem, hogy nem tudom megköszönni a bátorságát. Nem tudom. Hiába: nem mondja a nyelvem. Ő is látta, hogy nem akarok vele beszélgetni.

Már akkor csak három katona volt köztünk, ha sorban álltunk.

Tán harmadnapra történik, hogy kiküldenek vagy kétszázunkat egy távoli erdőre, amelyet nem is lehet látni induláskor, csak papiroson. Az volt a parancs, hogy maradjunk ott éjszakára is.

Már akkor dühös voltam a törökre: nincs kegyelem a verebének se!

Délután egy égő török faluba jutottunk. De csak az alsó vége égett. Másfelől is érkezett egy ezredünk. A lakosság elvonulását láttuk a távolban, egy kőporos hegy kopárján. Szekerek, lovak, gyalogfutók.

A falut körülvettük. Nem nagy falu volt, de jómódu lehetett a lakossága, mert emeletes házak is voltak benne, törökös házak: földszint kő, az emelet fa, szemét a házak előtt. Mert a török a szemetet, trágyát a ház elé veti ki.

A távolból láttam, hogy a falu vénei fehér lobogóval, fegyvertelenül járulnak a sereg elé. Lehetnek vagy tízen. Csupa fehérturbános, fehérszakálas ember.

Egy tiszt eléjük lépett. Mélyen meghajoltak előtte. Láttuk, hogy megfordulnak.

Minden faluban így történt, - ahogy később hallottam. A tiszt azért ment eléjük, hogy visszaküldje őket:

- Minden fegyvert összeszedjétek és a községhez elé hordjátok. Puskát, pisztolyt, kardot, handsárt. Tik tudjátok, kinek hány fegyvere van. Ha csak egy fegyver is rejtekben marad, azzal a fegyverrel hal meg az elrejtője. De tik is valamennyien.

A következő órában ott hever halomban a fegyver a községhez elé, s ott álltak a vének. Mély hajlongással fogadták a tisztjeinket. S hogy ha egy hadnagy megállt előttük, valamennyien letérdeltek.

- Minden fegyver itt van?

- Egy se hiányzik.

- No majd meglátjuk. Katonák, vizsgáljátok át a házakat. Gyujtogatni nem szabad, mert itthálunk.

A házak többnyire üresek voltak. Akinek lova, szamara, ökre volt, elmenekült. Csak a zsidók, bolgárok maradtak ott, meg a vének, betegek, s az effélék családja. No meg a földhöz ragadt szegények, akiknek minden vagyona a rajtavaló rongy meg egy rossz kalyiba.

A katonák persze azonnal elfelejtették, hogy fegyvert kell keresniök.

- Pénzt, az apád arkangyalát!

Akinek nem volt pénze, megölték, hogy eltagadja. Akinek volt pénze, vallatták, hogy hova rejtette a többit? S ha előadta a többit, vallatták, hogy hol van még? S megölték, hogy eltagadja. A csecsemő is kardhegyre került. Merthiszen ha nem él apja, anyja, csak nem nevelik fel a bolgárok?

Sikoltozások és jajgatások hallatszottak mindenfelé a faluban.

- Azt a gyűrűt is az ujjadról!

- Nem jön le.

- Fogd meg pajtás a kezit!...

Ne tessék rám utálattal nézni az én lelkemet nem terheli gyalázatos emlék. Tigriseket öltem én is, de tyúkokat nem. Azt azonban én is megtettem, hogy ahol pénzt nyújtottak, vagy gyűrűt, elvettem. Ha én el nem vettem volna, elvette volna másik társam. No meg holmi apró

emlékeket bizony én is összeszedtem: kanálka, ezüst-csat, egy opálgyűrű... Egy helyen ezüst gyertyatartót is zsákmányoltam és nekiadtam a hadnagyomnak.

- Emlékül, - mondok.

Mások is adtak neki egyetmást. Különösen a szép csibukokat.

Hát mondom:

- Tessék.

- Süsd meg, - aszongya, - hiszen ez csak üveg.

És földhöz csapta.

Igen resteltem. De rohantunk tovább. Tessék elhinni nagy öröm az a katonának, ha zsákmányolhat.

- Oda abba az emeletes házba! - kiáltotta Brankó.

A zsinagóga közelében volt az az emeletes ház. Harmadik ház oda.

A kapu be volt zárva, betörtük. Az ajtó be volt zárva, kifeszítettük.

A földszinti szobákban nem volt senki. De a butorok, tálak, kancsók, tányérok a falon, egy kanári madár a kalitkában, - jómódu ház.

- Itt találunk valamit!

Egy perc alatt összetörtünk mindent. Én a tányérokot vertem le a falról, tányért, tálat, kancsót, tükröt. A kalitka is a kezem ügyébe esett volna. De ezt nem bántottam.

Már akkor sötétedett. Egy társam lerántotta a fehér csipke kárpitot rudastól. Összecsavarta, olajba mártotta, meggyújtotta.

- Fel a hárembe!

A fáklyás ment elől a keskeny sötét falépcsőn.

Rézkilincses fehér ajtó.

- Nyissátok ki kutyák!

Semmi feletet.

Egy katona ráduhint a puskatussal az ajtóra. Vállával is próbálja. De a lépcsőn nem vetheti meg a lábát.

- Nem úgy, - mondja Brankó. - Majd én...

S hátravonja a fáklyást. Háttal fordul az ajtónak. Megveti a lábát a felső lépcső két vállán és nekiduhan farral.

Én ezalatt a függőlámpást pillantottam meg a falépcső fölött. Kapok a láncába. Felhuzakodok, hogy belássak: mi van odabent, ha megnyílik az ajtó?

Hát, - mondom, - Brankó nekiduhan háttal.

Az ajtó reccsenve szakad be. Brankó behanyatlik. Abban a pillanatban puska dördül el a szobából Brankónak a feje fölött. A lövés engem lök mellen. Megszédülök, eleresztem a láncot. Leesek, lefordulok a lépcsőn.

A társaim azonban nem foglalkozhatnak velem. Még hallom, hogy dirr-durr: lövöldöznek a szobába, s ordítognak. Bent női sikoltozások.

Aztán elájultam, vagy mi.

Mikor fölébredtem, éjfél lehetett.

Köhögtem.

Eszmélkedtem: hol vagyok?

Részeg vagyok-e?

Nem, nem vagyok részeg, hiszen nem ittam.

Tapogatódzok: ágyban fekszek-e?

Akkor érzem, hogy valami kellemetlen hideg nedvesség borít. Mintha egy csomó varangyos béka ülne a mellemen.

És epesztő szomjuságot éreztem, valami pokoli nagy szomjuságot: a nyelvem olyan száraz volt, mint a tapló. És valami rossz íz volt a számban.

- Hé! - kiáltok.

Azaz hogy csak kiáltanék. S elcsodálkoznak a hangomon, hogy csak nyöszörgés.

- Vízet! - nyögöm, - vízet!...

Megint köhögtem és a szám valami édeses-émelygős izzel telt meg. Vér volt a számban.

- Vízet...

Senki se felel.

Már eszelkedek, hogy hol vagyok. A török családot bizonyosan megölték, s ők feküdtek bele a finom ágyakba. Az asszonyokat egyelőre nem ölték meg. Gyakorta történt efféle. Volt úgy hogy a férfi holtteste ott hevert a szoba közepén, s az asszonynak, leánynak ott kellett vacsorát készíteni, tálalnia, a holttest mellett, a holttestet kerülgetve. Csak a gyermeket ne bántsák.

Füleltem.

Semmi nesz, semmi hortyogás. Csak valami egér rosztogat halkán valamit.

Vízet!

Soha életemben nem éreztem olyan kinzó szomjuságot. Ezek az átkozott cimborák bizonyára jóízűn alusznak valahol a házban, s megfeledeztek rólam.

- Vízet!

Már hiába: magamnak kell keresnem. Valahol csak találok, ha órákig kell is keresnem, ha moslékot találok is, de innom kell, innom, vagy szomjan veszek el!

Feltápászkodok azon kábultan. Tapogatódzok. Lépek.

Hideg fal.

Megint tapogatódzok, lépek.

A lépcső.

Tapogatódzok, lépek. De oly gyenge a lábam, alig állhatok. A kisgyermek lába remeg úgy, mikor járni tanul.

Megint fal.

Valami roppanik a lábam alatt. Fésű vagy dió?

A lépcső alatt lesz a vizesedény, bizonyosan találok ott affélét...

Tapogatódzok, lépek.

Az inaim reszketnek.

- Vízet! Vízet!...

Valami állódeszkába ütközök. Amint onnan hátralépek, a föld elvesz alólam, s én le... valami lyukba, gödörbe vagy pincébe...

Ma se tudom mi volt: hamutartó volt-e? vagy krumpliverem? vagy pincegádor? vagy hogy kenderkészítő eszközöket tartottak ott.

Mondom: nem tudom.

Igen mély nem volt, de oldalt estem belé, és az arcomat, orromat homlokomat valami vasba ütöttem, vagy cserepekbe, lehet hogy a lámpás cserepeibe. Az ütődés oly fájdalmas volt, hogy megint elájultam.

Kiáltásra ébredtem fel.

Bolgárul kiáltottak és kivontak a lyukból. Éreztem, hogy arcom csupa vér és az orrom, homlokom, bal szemem irtóztatóan fáj. De nem láttam, csak homályosan: valami vörös világosságot.

- Vízet, - nyögtem, - vízet!

Hanyatt fektettek, s egy kancsó vizet csorgattak az arcomra.

- Innom adjatok, innom. Egy akó vizet adjatok!

- Az istenfáját, - mondta egy hang, - ez hát a fején járt a lába helyett.

Bekötötték mind a két szememet, s lefektettek szalmára. Csak zörgésétől, tapintatáról tudtam, hogy szalma, és azt is éreztem, hogy szobában vagyok. Látni azonban nem láttam semmit.

Feküdtünk ott többen is, nem tudom hányan. Hol egyik nyöszörgött, hol a másik, hol többen is egyszerre. De a könnyü sebesültek beszélgettek. A sebesülésükről beszélgettek, meg arról, hogy akiket a zsinagógába fektettek, azok alá szénát adtak. Azoknak jobb.

- Brankó él-e? - nyöszörgöm egyszer, hogy egy momentumnyi csend volt.

- Melyik Brankó? - kérdi egy bágyadt hang.

- Radulov Brankó. Hiszen tudjátok, hogy földim.

Senki se felelt.

Kis idő múlva megszólal mégis egy hang:

- Álmodik ez.

Mind a két hang ismeretlen volt. Akkor eszmélkedtem, hogy bizonyára más ezredből valók.

- Tik is itt sebesültetek meg? - kérdeztem.

- Nem, - felelték, - minket úgy hoztak ide. Te ki vagy?

Mondom a nevemet. Mondom a falumat.

Egy sem ismert.

Egyszer ételt hoztak, kását, én szerettem volna levenni a kötést a szememről. Hogy egyik másképp? Azonban nem engedték.

Hát csak úgy ettem, mint a vakok, és különösen sok vizet ittam. Soha életemben nem ittam annyi vizet. És a szemem rettenetesen viszketett, dagadt is volt, tüzelt. Szerettem volna jégbe takarni az egész arcomat.

Végre aztán jött valaki s újra megmosott derékig.

- Szerencse, - mondta, - hogy átment rajtad a golyó.

Köszönöm az ilyen szerencsét, - gondoltam.

Azt tudtam, hogy meg vagyok sebesülve, de hogy át is vagyok löve, - nem tudtam.

A szememről is le akarta venni a kötést, de irtózatot fájdalom nyilalt az agyam velejébe.

- Hagyd így!

- Nem lehet, - felelte. - Mert elgennyed a szemed.

- Hát majd én veszem le, de áztasd meg előbb jól.

Hát áztatta is a kötést sokáig.

Mikor végre levettük, csak sötétséget láttam, vörhenyeges sötétséget.

- Még mindig éjszaka van? - kérdeztem elbámulva.

- Dehogyan is, - felelte, - fényes dél van, csak hogy te nem látod.

Akkor irtóztam el, hogy megvakultam.

Oly nagy szomorúság szakadt rám, aminőt soha életemben nem éreztem. Mert vigasztalás van a halálban is, de mikor azt mondják: soha többé nincs neked virradat, nincs neked napfény, nincs neked emberi arc, hanem mintha pince volna az egész világ, úgy élsz, mint pincebogár, arra nincs vigasztalás, legalább akkor-időben nincsen.

Mármost tessék ehhez hozzáképzelnem azt a sok nyögést, jajgatást, nyöszörgést...

Kellett ez nekem?

Ha Magyarországon maradok, semmi bajom. Nézem a káposztáimat, hallgatom a méhek zümmögését... Nézem most itt a pokol éjszakáját, hallgatom a sok jajt, s távoli ágyunak komor duhogását. Nincs többé élet, nincs többé zöld mező, nincs többé boldogság!

S ezekben a siralomházi gondolatokban egyszercsak megszólal valami kedves édes madár-csicsergés. A fejem fölött.

Ő Istennek kis hegedűse!

Soha oly édes gyönyörű madárénekecskét nem hallottam. Hát van még élet és boldogság a világon?

- Mi madár dalol itt? - kérdeztem a társaimat.

- Kanári, - mondják.

Akkor jut eszembe, hogy nem bántottam a madárkát. Valaki talán ennie-innia adott, s a madárka nagy boldogságban megszólalt.

Februáriusig feküdtem. A sebesültek változtak körülöttem, az ápolók is. Enni hol kaptunk, hol nem, az ágyneműt nem változtatták.

És én feküdtem a rondaságban, elhagyatottságban, a társaim halálos nyöszörgése és nyögdelése között továbbra is. Egyetlen vigasztalásom a madárka dalolgatása volt. Mintha azt dalolná:

*- Ne csüggedj el, ne csüggedj el!
Van még élet a világon.
Lám én örökös rab vagyok:
Se napfényem, se virágom,
Mégis mindig dalolgotok.*

Mindennap megkérdeztem: adtak-e neki ennie és innia?

Egyszer igazi doktor is jött, és megnézett bennünket.

- A fél szemed megmarad, - mondotta. - Csak ne dörzsöld a sebeset, akárhogy viszket is.

Már akkor kezdtem is látni, de csak piros színben mindent. Az előttem álló ember is csak olyan volt nekem, mint valami vörös árnyék.

Megtapogattam a kabátom zsebét: benne van-e a kiskanál, ezüstcsat, gyűrű?

Bizony csak a gyűrű maradt meg, a szép kis opálgyűrű. Az is csak úgy, hogy lyukas volt a zsebem és lecsuszott a bélésbe. Jobb szerettem volna, ha a kiskanál marad meg. Anyámnak szántam azt a kanalat.

Februárban aztán fölkeltem. Haza akartak küldeni.

- Nem, visszatérek a hadba. Hacsak úgy birom is a puskát, mint a gyermek. A szememért száz török megy a másvilágra.

Mikorra visszatérhettem a táborba, már Drinápolyt ostromolták. Messziről dolgoztak még, oly messziről, hogy a várat nem is láttuk. Reggeltől estig bufogtak, dörögtek az ágyuk, de néha még éjszaka is. S dombok mögött, árkokban lappangva huzódtak a csapataink egyre közelebb és közelebb.

Jelentkeztem.

Megdicsértek. Nevemet is felírták. Káplári csillagot adtak. Már akkor tisztán láttam. Csak a balszememet vitte el az ördög.

De voltak ott a hadban más bekötött fejűek is.

- Még az élelmi csapathoz, - mondja a hadnagyom.

- Parancsa szerint hadnagy úr, - feleltem. - De egy alázatos kérésem volna.

- Mondd.

- Száz törököt szeretnék előbb a puskám végére szedni. Igen dühös vagyok rájuk, bocsánatot kérek.

Elmosolyodik. Vállat von:

- Hát jó: eredj vissza a századodba. Amott vannak a domb alatt.

Mentem.

Brankó megölelt.

- No csakhogy élsz pajtás, - mondta örvendezve. - Már elsirattalak. Hova. Hát hova a csudába vesztél te egyszerre? Hiszen a hátam mögött voltál a lépcsőn. Éjfélután tovább kellett marsolnunk, mert ellenséget jelentettek a közelben. Kerestelek, de senki se tudott rólad, - úgy jöttünk el.

Elmondtam neki, hogy jártam. Már akkor tudtam vele beszélni, noha még mindig nem olyan melegen, mint valamikor.

Aztán én kérdeztem, hogy mit műveltek ott a házban.

Nevetett.

- Furcsa vacsora volt az. Kár hogy ott nem lehetél. Soha életemben annyit nem nevettem. A töröknek csak az az egy töltés volt a puskájában. Afféle régi elöltöltő puska volt az. A mieink egyszerre lefülelték. Ezt nem öljük meg! - kiáltottam. Elevenen adjuk a tiszt urak kezébe. Ennek cifrán kell meghalnia! Könyörgött a török, hogy csak az életét hagyjuk meg: mindenét vegyük el. Adott pénzt, gyűrűt, mindent. A nagy lármára feljön Kis-petkov hadnagy úr is.

- Mi történik itt? Mit találtatok?

Erre a töröknek a két felesége a hadnagy elé borult:

- Irgalom, kegyelem! Mindenünket vegyétek el, csak minket ne bántsatok meg a gyermekeinket.

Nem volt szép egyik se, csak a lány volt volna valamennyire, - a haja, szeme, - de hát éretlen kis zöld lány volt még, tizenkét éves se talán. Két fiucskával együtt lapult a sarokban - mintha egy jérce takarna a szárnyával a két ijedt nyulacskát.

Nézi a hadnagy úr a finom szobát, rézágákat, ongorát, aztán magát a törököt. Őszes ember már, de java erejében.

- Nini, - mondja, - hiszen te szakács voltál Brusszában.

- Az, - feleli a török örvendezve.

- Meg borbély is voltál aztán Sztambulban.

- Az, az, borbély is voltam.

Utólag tudtuk meg, hogy a hadnagy úr csak ráfogta az ismeretséget. A török meg kapott rajta. Ma se tudom, hogy mért nem menekült el az a török? Bizonyára hozzájok tartozott valaki a falu vénei közül: remélték, hogy megmenthetik a házukat.

- Nohát csinálj nekünk jó vacsorát, - mondta a hadnagy úr. - Oldozzátok el! És hozzatok birkát, tyúkot, bort.

A török letérdelt. Könyörgött. A szavát nem értettem persze, de ahogy a hadnagy úr biztatta, nyilván hogy bünbocsánatért könyörgött, mivelhogy ránk lőtt.

Igen figurás ember volt az a hadnagy úr.

- No menyecske, - mondja a fiatalabbik asszonynak, - ne félj semmit, csak a nyakamba kapaszkodj, akkor nem mernek bántani.

A gyerekeket elbocsátottuk hogy hordjanak forgácsot az apjoknak.

Hát ott mulatunk, tréfálunk, kutatunk. A török hordja keserves képpel a kenyeret, fűgét, veres-hagymát, mazsolát, sajtot, süti-főzi a birkát. Igen neveltük, hogy olyan kényszeredetten mosolyog, és mikor fordul, csikorgatja a fogát. Kivált hogy a feleségét ott látta a hadnagy úrnak az ölében. Meg tán hogy én az idősebbikkel tréfálkoztam.

No volt ott nevetés.

De aztán meguntuk az asszonyokat, ongorán se tudtak jóra való nótát, hát kidobtuk az ongorát az ablakon, az asszonyokat meg az ajtón. El nem szöknek, merthiszen az udvar is tele van katonával.

Eszünk, iszunk, vigadunk. Tanakodunk is közbe, hogy bizonyosan van még elrejtett pénze a töröknek. De azt mondja a hadnagy úr, azt hagyjuk végülre.

Iszunk, eszünk, vigadozunk.

Azt mondja vacsora után Petkov hadnagy úr:

- Melyitek merné megborotváltatni az állát evvel a törökkel?

A török ott töltögette a sört. Bora nem volt csak söre volt vagy husz palackra való.

- No, ki meri magát megberetváltatni?

Mindenik a másikra nézett, valamennyien neveltünk.

A töröknek már akkor vérben forgott a szeme, de csak vigyorgott, csikorgott, töltögette a sört a poharakba. Nem értette, hogy miket beszélünk.

Lecsaptam a sapkámot.

- Nohát én ülök neki.

Gondoltam nem mer ez a nyomorult ártani.

Mikor már ültem, jobb szerettem volna mégis nem ülni. Most már mindegy, gondoltam, ha valahogyan mégis bele mer nyisszantani a nyakamba, a kezem a handsáromon tartom: annyi erőm mindig lesz, hogy beleforgatom.

- Ez az úr beretválnozni óhajt, - tolmácsolta a hadnagy úr. - Lássuk: nem feledted-e el a mesterségedet?

A török rámnézett. (Láttad volna azt a nézést.) Aztán meghajolt:

- Ahogy parancsolják.

A szoba közepére ültem. A török elővette a beretváját, szappanját, habverőjét. A társaim néztek nagy várakozással. Mint a cirkuszban, mikor az következik, hogy a komédiás bedugja a fejét az orozlán szájába.

És nagy csend.

A török reszkető kézzel szappanoz. És ki-kifürel. Szappanoz. Én csak tartom az államat, feni a borotvát. Arra már vizsgolt a hátam.

- Nyujtsd ki hát a nyakad, - mondja a hadnagyom, - hiszen nem fér oda.

Nevetnek, hogy dőlnek belé.

Két katona két gyertyát tart a fejem mellett, hogy a borbély lásson, meg hogy az én nyugtalanságomat is lássák, és röhöghessék.

Ránézek a törökre. Látom, hogy a keze remeg. A homlokán verejték csillog. Az arca sápadt.

Lenn női sikoltás hallatszik, olyan sikoltás, hogy szinte hasadt belé a ház. Nem tudom melyik lehetett a három közül, bizonyosan a leány.

A török megrándul. Behunyja a szemét és összeszorítja a fogát.

De akkor már fölkeltem.

- Ilyen remegő kézzel mégsem engedem magamat...

Törölgettem a szappanhabot a képemről.

Igen röhögtek rajtam.

A török csak áll. Azon behunyt szemmel fölemeli a fejét, és a saját torkán rántja át a beretváját.

A plafonig fröcskölt a vére.

Brankó aztán azt is elmondta, hogy nem maradt ott éjjelre eleven török egy se.

Nekem nem tetszett ez az elbeszélés. Éppenséggel nem értettem, mi volt neki annyira mulatságos? De nem szóltam rá semmit.

Az ezredünk napokat töltött ott Drinápoly alatt lesben.

Még virradatkor kivonultunk holmi köves dombok mögé, hajlatok mögé, árkokba. Ott lapultunk délig. Néha az ellenség ránk irányozta az ágyut. Néha ki is jöttek, ők is lappangva és összelövöldöztünk. Már akkor tudtam, hogy a fő a nyugodt célzás. Örültem, hogy a lövésem után a török megtántorodott, arca esett.

Délben azonban a török sohse jött elő. Csak vagy kora reggel vagy ebéd után két órakor, vagy három órakor.

Nekem még akkor kötés alatt pihent a szemem és egyre nedvezett. Mindennap meg kellett mosnom, új vattát tennem reá, meg valami sárga bűdös port.

Egyszer, hogy délre maradt a kötészsere, mondom a hadnagyomnak.

- Engedje meg, hogy maradjak addig. Negyedóra múlva ott leszek én is az árokban.

No nem hiába péntek volt, sohse szerettem azt a napot.

Hát ahogy köti ott egy pajtásom a szememet, ismerős szót hallok.

- Azt mondták itt találom az Ilics ezredet.

- Itt van öreg, itt.

Csak elámulok. Hát az öreg Radulov, Brankónak az öregapja. Szűrösen, bocskorosan, ahogy a faluban szokott járni. Csak épp hogy egy hosszú somfabot volt nála, meg tarisznya az oldalán.

- Hát, - azt mondja, - él-e még az én unokám? Brankó, Radulov Brankó? Mert azért gyöttem.

- Radulov Brankó a tizedes? Hát hogyan élne?

- Itt van?

- Itt.

- Szeretném látni.

- Nem lehet most.

- Hát mikor?

- Semmikor. Egyáltalán hogy a fenébe eresztették kendet ide? Menjen haza békességgel.
- Mán én pedig nem megyek. Ameddig nem látom, nem megyek, mutassák meg, hogy él, hogy eleven, akkor elmegyek.

Nevették, otthagyták.

Hümmögött. Elővonta a szarvasfejű pipáját. Gondolkodva tömögette.

Akkor aztán elejibe léptem.

- Jónapot Radulov bátyám.
- Nini, - mondja vigan, - te vagy-e Bogdán? Hát a fejed mér van bekötve?
- Takarom, ami nincsen.
- Szemed?
- Szemem is, fülem is.
- Hát Brankó?
- Annak semmi baja. Csak az egyik ujja van ellőve.
- Hálistennek. Szeretnék vele egykét szót szólani.
- Este talán lehet.
- Előbb nem? Hát hol van?

Addig-addig, hogy az öreg engedelmet kért a századostól: hadd beszéljen az unokájával.

- No csak siessen hát öreg, mert két órakor már kezdődik a bál.

Rámbizzák. Vezetem.

Brankó azt hitte, álmodik.

- Nocsak huzódjon ide mellém az árokba, - mondja boldogan. - Mi ujság otthon?

Nekem már ott volt a helyem Brankó mellett. A köztünk volt cimborákat mind ellőtték. Az öreg túlfelől telepedett melléje. Előhuzta a pipáját, a szarvasfejes fapipát. Minden szavukat hallottam.

- Hát, - azt mondja a pipáját a markában tartva, - éppen azért gyöttem, hogy elsoroljam. Mert már nem volt nyugtom tőlük. El kellett jönnöm, hogy hirt vigyek rólad. Mert tudod, mindenfélét álmodnak otthon. Anyád látott álmában. Igaz is, hát nem is ezen kezdem, hanem hogy Milica már túl van a bajon.

- Mi lett?

- Fiu.

- Erős?

- Szép, nagy.

- Hálistennek.

- Tiszteltetnek, csókoltatnak mindközönségesen. Ihol egy tok cigaretta. Utközbe vettem neked.

- Köszönöm, éppen jókor.

- Hát... anyád rosszat álmódott. Hogy aszongya, mintha kihajtotta volna a libáit a pástra, aztán csak elbámul, hogy egy fekete gunár van közte.

- Barna a gyerek, vagy szőke?

- Hát most még szőke. De te is szőke vótál kicsi korodba. Adj egy szál masinát, ha van.

- Formáz rám?

- Akár csak téged látnálak pólyában.

Rágyujtott és jóízűn pőfékelt.

- Hát aszongya anyád: kinek a gunárja keveredett ide az enyimek közé? Nézi, hát akkor látja, hogy a mi gunárunk, csakhogy szint váltott a tolla. Mingyán felkölti Milicát, hogy aszongya: - Ébredj egy percre...

- Milicának nincs baja?

- Nincs. Mán harmadnapra felkelt. Hát aszongya anyád: - Ébredj egy percre Milica, mert olyat álmódtam, hogy ez valami nem-jót jelent. Elmondja neki. Milica is tünődik.

- Mán meg is keresztelték?

- Meg hát. A te nevedre. Hát aszongya Milica: azt tudom, hogy a lúd jóérmű álom, fekete gunárral még senki se álmódott. Azt a paptul kell megkérdezni. Adj még egy szál masinát.

- Erős a gyerek?

- Csupa élet. Hát reggel, hogy én is ébredek, nekem is elmondják. Én csak a fejemet rázom. A fekete szín nem jót jelent. Anyád egésznap óbégatott. Milica is sirt. Az ölébe veszi a gyereket. Aszongya: - Egyél kis árva, egyél. Erre én is elsavanyodok. Mondok: a terringésit, most jut eszembe, hogy én is álmódtam. Azt álmódtam, hogy tüzet rakok az udvaron, és egy nagy nyaláb forgácsot vetek rá. Mikor már javában ég, akkor látom, hogy egypár bocskor is sustorog benne. Kitettem a bocskoromat, hogy száradjon, hát fene teremtette, bolond fejjel beledobom a tűzbe. Igazis: Hoztam egy sódart. Ihol a tarisznyámban, ha ehethnél.

Igy diskuráltak jóízűen, boldogan.

Én meg hallgattam őket gyötrelmes szívvel. Kináltak a sódarral, de nem ettem. Csak hallgattam szomorun, kötözgettem a bocskorom szíjját, mert éppen a közepe foszlott fel a szíjnak.

Egyszercsak Brankó fölemeli a fejét.

- Húzódjék le kend. Kezdődik.

Nagy dörgések rázták a földet s kis idő múlva egy sor puska ropogott felénk.

Magam is csak akkor néztem fel. Sok török bomlott ki ellenünk. Csakhamar benne voltunk a füstben, durrogásban, pokolban.

Egyszercsak nagy csattanás hangzik mellettem. Mintha vassal csaptak volna puskacsőre.

Tekintek Brankóra.

Hát a földben az orra. A puskája meg előtte hever. A két marka, ahogy fogta a puskát, úgy fogja a semmit.

Nem volt időm szólni, mert a törökség alig ötven lépésnyire volt már tőlünk, és nagy ordítások, füstök, durrogások, - dőlt ránk a sok török, mint a földönfutó fergeteg.

Egy bomba mögöttem durrant el, és a szele kivetett az árokból a földdel együtt.

A török rajtunk!

Látom, hogy a társaim fölkelnek és futnak. Csak az öreg Radulov maradt. Felkapja a Brankó puskáját. Káromkodik. Lő.

Nem láttam többet. Én is felugrottam.

- Itt a halál!

Szörnyű érzés, kéremalásson, mikor futni kell. Rosszabb érzés a támadásnál, sokkal rosszabb. Mert mikor támadunk, nem gondolunk arra, hogy meghalunk, hanem hogy az hal meg, akit támadunk. De mikor futunk, csak arra gondolunk, hogy mink halunk meg.

Hát futunk lelkendezve. De füst elől, füst hátul, földi villámok, ropogások, ordítások, dörgés, durrogás, csattogás és a füstben vörös villámokban bajonetek fehér villogása.

- Most adj lábat teremtő Istenem, csak most az egyszer!

Futok, ahogy az inam bírja. Megint egy bomba... Harsogva csattanik el-szét. Földhöz üt a villáma szele.

Ahogy siketen, vakon felkelnék, csak elbitolyodik alólam a ballábam.

Elestem.

Belémbotlottak, rámtiportak, megint belémbotlottak. Egy új bomba földdel borította el a hátamat, fejemet.

Én csak maradtam arcon.

És nem törődtem már semmivel. A vérem folyton folyt. Alám folyt és melegített, hidegített, de alig éreztem. Csak mintha egyre könnyebbedne a testem.

Isten veled élet! Isten veled Milica!

A halál nem fájdalmas. Csak elkönyvedés, megsemmisülés. Olyan könnyűnek érzem magamat, hogy azt véltem: hogy egyet nyomnék a kezemmel a földre, fölemelkedne a testem, mint a füst.

Estefelé szedtek össze bennünket.

Annak se örültem.

Mért nem hagynak békén: nekem már ugyanis végem.

Valaki bekötötte a lábamat térdben.

Minek a?

Szekérre tettek és vittek.

Mire jó?

Másnap lefűrészelték a térdem kalácsa alatt a lábamat, s megint bekötötték. Megint szekérre tettek. Hoztak Szófiába.

Ott a kórházban sokáig feküdtem. Apám, anyám is meglátogatott. Hoztak sonkát, és tiszta inget meg pipát.

Brankót is keresték a sebesültek között. Nem találták.

No vagy meghalt, vagy más kórházban fekszik.

Mindegy.

- A zsebemben van egy opálgyűrű. Vigyék el a feleségének. Neki szántam. Legalább ha meghalok, megemleget.

Aztán kezdett javulni az állapotom. Áttettek másik kórházba. A királyné is meglátogatott. Fényképet is adott, meg egy szál virágot, nekem is. Megkérdezte hogy van-e feleségem?

- Nincs, felséges asszonyom, nem is lesz soha.

- No, azt mondja, ilyet ne beszélj, mert lesz.

Nem tudtam rá szólni, csak könnybe lábadt a szemem.

...

Másnap hallottam, hogy Brankó meghalt, az öregapja is. Ott halt meg mind a kettő az árokban. Egysíriba temették őket. Az öreget is katonai parádéval.

...

A kisgyermek nyörvögött, megsiramlott. Bogdán legyezte, ringatta.

- Nono, kicsikém, nono, - csillapította gyöngéden. - A fene ezeket a legyeket!...

A nagy elbeszélésben bizony megfélekedezett a legyezésről, s az alvó emberkét ellepték.

Sirt bőszen.

Bogdán a szeméhez ernyőzte a tenyerét és szétnézett a kertben. Kiáltott a fiatalabbik asszonynak:

- Milicám, kedves!...

EGY NEHÉZ KRAJCÁR.

Arról beszélgettünk, hogy az anyai szív hogyan megérez mindent!

Mintha külön szeme volna, távolba ellátó. Mintha külön füle volna, - távolból is halló. Mintha csak egy üvegfal választaná el attól, aki messze sok mérföldnyire van tőle. Mintha a szive ezer mérföldnyire is megrezenne olykor mint a telegráf-gép: Ott koppan, itt is koppan.

Micsoda rejtelmes erő az a megértő képesség! Az anyai szív!...

Egy agg asszony ült a társaságban, kilencven esztendő-s matróna, - egy nyugalmazott kuriai bírónak az anyja. Fejet rázott a beszélgetésünkre:

- Dehogyan érez, dehogyan érez, - mondotta el-elnedvesülő szemmel. - Ma is elnehezül mindig a szívem, ha rá gondolok...

A Pali fiam hiszen tudjátok, hogy elment, beállott negyvennyolcban... Elment ő is...

Pápán laktunk már akkor. Az uram halála után telepedtünk oda. A mi kis vagyonunk maradt a jegyzőség-nél, elég volt kettőnknek. Pali már akkor az utolsó évét járta az iskolán, Pesten. Én meg csak magam éldegéltem Pápán egy léckerítéses két szobás házacskában.

Huszonegy éves volt akkor a fiam, szép szőke legény, pörge bajuszu, táncos lépésű legény. S egyenes, mint a nádszál. Ha lányos ablak alatt ment el, a lányok kinyitották az ablakot és utána néztek. Mindig csinosan járt s ha csak egy pelyhet is látott az atilláján, szinte ijedten kefélte le magáról.

Hát megjött Pestről, de csak épp, hogy meghozta az ügyvédi diplomáját. Eltetette velem a levelesládába. S másnap már búcsuzott:

- Mennem kell anyám, és talán jóideig nem térek haza.

Akkor mondja meg, hogy felcsapott ő is katonának.

Majd elájultam.

Mondja, hogy csak két napra kért szabadságot, hogy tőlem elbúcsúzhasson. Meg hogy az öregapja kardját magával vigye.

- A hátadra, a hátadra! - kiáltok rá szinte fuldokolva. - Innen ugyan el nem megy!

- Hát pedig elmegyek.

Sirva fakadtam.

- Nem gondoltad-e meg, hogy egyetlen fiam vagy! Éppen nekedvaló oda menned, ahol emberek ölnek! Dehogyan is lépsz ki innen! Én magam megyek el azokhoz a tisztetekhez. Megmondom nekik, hogy számár vagy! Elhirtelenkedted. Ó jaj Istenem, ilyen meggondolatlanság!

De hiába volt minden lamentáció-m, minden könyörgésem.

Máskor boszankodott, ha zsörtölődtem, akkor csak állt, mint a cövek, és szomorún mosolygott. A szeméből láttam, hogy száz anyja ha volna, száz anyja is hiába könyörögne neki. Mindig olyan vasfejű volt, már kicsikorában is.

Csak állt, mosolygott.

Összeszedegtettem hát nagy sirva a fehéreneműjét. Egynehány aranyom is volt: kilenc. Mondtam neki, hogy burkolja be majd egyenkint selyembe, és varrja fel gombnak a katonamellé-nyére.

Semmiképen nem akarta.

- Kapok én pénzt ott, - mondta, - amennyi nekem kell. Jobb helye van itthon a pénznek az ilyen háborus világban.

Nem, semmiképp nem fogadott el egyet se.

Hát hamarosan pogácsát sütöttem, jó tepertős pogácsát. (Mert épp fogytán is volt a zsirom) belenyomtam egybe mind a kilenc aranyat. Azt az egy pogácsát a zsebébe tettem, hogy az úton költse el.

Elment.

Irt haza egynehányszor. A lapokban is olvastuk egyszer a nevét, hogy hadnagygyá léptették. Milyen büszke voltam rá! Reszketett érte a szívem, és mégis büszke voltam. Ha ilyen hamar hadnagy, még generális is lehet belőle!

Engedné az Isten! - fohászkodtam!

Aztán jöttek a véres szörnyü hírek, csatákról: mindennap vérrel volt tele az ujság. Más anyák is olvasták az ujságokat. Sirdogáltunk, reménykedtünk, imádkoztunk.

A tél ebben múlt el.

Tavaszzal olvastuk, hogy jön a muszka.

Akkor még szörnyübbé vált a háború. Egyik nap a másik után jöttek a rettenetes hírek: hol győzelem, hol veszteség. De mindig vér és vér és halál.

És egyre több és több család öltött gyászruhát.

Csak kánikula végén hallottuk, hogy már vége a háborunak. Világosnál szakadt vége.

Vártam a fiamat, hogy megjön.

Aztán olvastuk, hogy a muszkák már el is takarodtak.

A városba egyenkint szállingóztak haza, akik katonának voltak. Egyik-másik látta is a fiamat, ki Mórrott, ki Gödöllőn, ki Debrecenben.

Aztán olvastuk, hogy az osztrák fogdosatja a tiszteket, az urakat.

Akkor már bujdosók is jelentek meg a városban.

Egyik, egy fiatal kálvinista rektor, - azt mondta, hogy egy kompániában szolgált a fiammal, s vele harcolt minden csatában. Nincs semmi baja.

Azt igen megvendégeltem. A fiam szobájába fektettem. Pénzt is adtam neki, meg egy inget.

Csak a fiam nem jött.

Olvastuk aztán azt is, hogy a generálisokat akasztják.

Oh hála Istennek, hogy Paliból nem lett generális!

Tudakolódtam, hogy a hadnagyokat is akasztják-e majd? Oh bár hadnagyságig se vitte volna!

Dehát hol van? Miért nem ír? Csak egy sort írna vagy üzenne.

De semmi.

Csak a bujdosók, csak a koldusok...

Soha annyi koldust, mint abban az időben!

És én valamennyit megkérdeztem, aki katona volt, hogy ismeri-e a fiamat? Csak egyet nem kérdeztem, véletlenül csak egyet nem kérdeztem.

Aztán már arra is gondoltam, hogy nekem is gyászruha való talán, csak nem akarják megmondani.

Egyszer úgy este kilenc órakor egy magas vállas fiatal pap kopogtat be hozzám. Katolikus pap, de bajszos, szakálas, paraszt szűr alatt honvédruhás. Kérdezi, hogy meghálhatna-e nálam a félszerben vagy az istállóban? A plébánián nem mer jelentkezni, mert olyan helyen kérnek segítséget legjobban, éshát olyan helyen lesnek leginkább a zsandárok a bujdosókra.

Hát csak jöjjön be.

Látom a ruháján, hogy csupa por és igen elnyűtt ruha. No majd a félszerben vetek jó ágyacskát.

Adtam annak is ennie. Egy kis lencsemaradékomból volt: nekiadtam.

- Jöjjön csak, költse el itt a szobában.

Hát attól már nem úgy kérdeztem a fiamat, mintha az én fiam volna, hanem a szomszédomból fia volna a Szekula kerékgyártóé. De persze nem a Szekula-nevét mondtam, hanem a fiam nevét.

- Ismerte-e?

- Ismertem, hogyan ismertem volna. Hiszen egy században szolgáltunk Palival. Szép, szőke fiú, vidám.

- Az, az. Ismerte? Mert igen várják, - rebegtem, - igen várják...

Legyint:

- Várhatják azt. Elöttem ütötte le a kartács Isaszegen.

Én csak elhalok.

Fellocsol.

Vigasztal, hogy nem bizonyos, amit mondott. Lehet, hogy más volt az, akit elütött a kartács, csak hasonlított rá.

Másnap aztán ismerősök is vigasztalnak, hogy ne higgyek minden idegennek: hazudnak összevissza, csakhogy hasznát lássák.

De én csak sírtam, hogy azt hittem, beleőrülök, vagy belehalok.

Hanem aztán egy asszony barátomnak az anyja mondott valamit. Annak a szava mégis megnyugtató.

- Ha a fiad igazán meghalt volna, - mondotta, - megérezted volna te azt. Mert az anya szíve megérez mindent! - mint a beteg csont az időváltozást.

Ez a szó megvigasztalt. Nem éreztem az isaszegi csata napján semmit. Sem utána.

De hát hol az a fiú, hol?

S vártam, vártam.

Azt is mondták, hogy az osztrák besorozta a magyar hadjávát erőszakkal maga katonájának.

Dehát ha őt is besorozta, miért nem ír?

S vártam.

Délben meg vacsorakor odatettem mindig az ő tányérját is az asztalra, hogy ha megjön, mingyárt odaülhessen. Este megbontottam az ágycsészét, hogy ha éjjel jön, mingyárt lefekhessen. Reggel, mihelyt ébredtem, siettem ajtót nyitni: hátha már ott áll?

És ha cigányasszony jött, valamennyivel megvettettem a kártyát, olvastattam a tenyeremet.

Egy se jószó halált, mind csak szép reménységet. Valaki sokat gondol ide erre a házra. Levelet ír. Ő maga jön.

Vártam.

Egy októbertől kezdve szép napos délutánján ott varrogatok a konyha ajtóban. Lepedőt foltoztam, régi jó vászon-lepedőt, még az anyám hagyatéka volt. Ritkult helyenkint a szála. Arra varrtam foltot.

Ülök a zsámolyon, varrogatok. Gondolkodom a fiamról.

Egyszer, hogy felpillantok, egy harmincéves forma sánta koldust látok a léckerítésen át az utcán, a tulsó soron, amint vánszorog görnyedt háttal, lógó fejjel, két mankón. Vánszorog.

Abban az időben, mondom, igen sok koldus járt. Ki égett volt, ki nyomorék. Ki a rácokra panaszkodott, ki a németre, ki a muszkára.

Nyúlok a zsebembe, hogy van-e krajcárom? Kenyeret vagy ételt szoktam adni a koldusoknak, de nem akartam abbahagyni a varrást.

Hát nézem, van-e krajcárom?

Van egy. Teszem az ölembé, a lepedő alá, hogy mikorra a koldus beérkezik, ne kelljen megint a zsebemben keresgélnem.

S varrogatok tovább.

Hát a koldus csakugyan belátogat az én udvaromra is. Csakúgy félszemmel pillantok rá a varrásom mellől. Rohoda rongyos, szennyes, mezitlábás ember. A szakála torzas, a haja zilált. A fején szakadt szélű, ócska szalmakalap.

Biceg a mankón.

Megáll előttem. Nem szól semmit.

No bizonyosan néma is szegény.

S odanyújtom neki balkézzel a krajcárt. Varni akarok tovább.

A koldus nem nyúl a pénzért, - megszólal szemrehányón, panaszosan.

- Anyám.

TUL A HÁBORUN.

Megérkezett hát, haza vergődött vad Oroszországból a mi házunk halottja is. Hálístennek hiánytalanul, foltoztatlanul, mint annyi más sokan, akiket itthon már a csillagos magasság lakóinak véltünk.

Regéli persze a zivatarait, a háború sok pokol-orkánját, srapnelekkel fűtött levegőt, vérrel festett árkokat, barátjait, akiket a Halál keze mellőle kapott el, s más sok mindenféle gyötrelmeit, forgódásait a Halál aratóábláin.

Mondom aztán a negyedik napon:

- Ne beszélj már többet a háborúról. Bár mentől előbb elfelejthetnénk. Csak azt mondd még el: hogyan fogtak el a muszkák? Micsoda érzés az a perc, mikor a katona a vállán érzi az ellenség markát? Milyenek az arcok? Hogyan viselkednek a foglyok az első percekben, első órákban? Mit mondanak? stb. Erről nem olvastam az ujságban soha semmit. Te se beszéltél még róla. Pedighát azon kellett volna kezdened.

Vállat vont.

- Semmi különös nem volt abban. Nem viselkedett senki másképpen, mint ahogy szokott. És érezni se éreztük valami világvégének.

- Lehetetlen!

- Semmi különös. Kirendeltek bennünket a Nyeszter mellé, mint ahogy más napokon is. Tűzeltek ránk, mint ahogy mink is tűzeltünk, mint más napokon is. Csak épp hogy akkornap nagysokasággal zúdult ránk a muszka. Nagy volt a nyomás. A mi ezredünket is visszavonták. Minket állítottak vagy százhuszunkat hátvédnek. Mikor aztán minden patronunkat kilőttük, elfogtak bennünket.

- Dehát hogyan? Téged például hogyan fogtak el?

- Ott álltam az árok szélén, csak épp hogy a fejem volt ki. Egy muszka hadnagy, ahogy mellettünk rohantak el a muszkák, ránk tekintett, megismert. A husvéti barátkozásokról való ismerősöm, arról a fegyverszünetes egy-két napról. - Szervusz! - kiáltotta vigan. S lenyujtotta a kezét, hogy kiségiten. Futott mingyárt tovább. Minket aztán két szuronyos muszka közrefogott. Én rendbe kiáltottam a maradék harcosaimat, s megindultunk be Muszkaországba, - akárcsak az egri főutcán meneteltünk volna végig.

- Nohát ha terád bizták volna, hogy megírd Krisztus urunknak a tragédiáját, elvégezted volna tizenöt sorban. Neked csak ennyi a rabságba jutásod története? Hát mégiscsak előre tudtátok ott, hogy százhuszan nem vertek vissza félmillió muszkát. Arra is gondolhattatok, hogy egy-két óra és füvet pirosít a véretek: itt a végek vége. Már hát ahogy tik hiszitek. Semmit se gondoltatok, mikor elfogtak? Semmit se éreztetek, mikor neki-indítottak a muszka panganétok közt a vad és ellenséges bizonytalanságnak?

- Nem érezt ott senki semmit. Nem gondolt ott senki semmit. Elmondhatom akár óráról-órára, percről-percre hogyan történt.

Semmi érdekesség nincs benne. És se én nem voltam nyugtalan, se a társaim, - akárcsak egy békebeli unalmas marsnak a kérdése volt volna.

Hát így történt:

Junius 7-e. Felhőtlen meleg nyári nap. Reggel 7 órakor int a hadnagyom, Csáka:

- Gyere a századdal: a víz-árokba. Parancs.

Fogjuk a puskát, megszálljuk a helyünket az árokban. Nem ásott árok, csak vízmosta. Az alján folydogál is valamelyes kis vizecske. Az emberek az árokpartnak támasztják a puskáikat: sütögetik, - ki előre, ki oldalt a szélrózsa muszka irányába. A mindennapi zene: ágyúmorgás, puska-ropogás, patata, golyó-sijjegés és golyó-kopogás a vasból vert fej-védeken. Néha srappel harsan, gránát buffan, ha közel, hát harsogva reccsen a tűzében, mint a lecsapó istennyila. A szokott unalmas lárma, puskapor-bűz, közben a srappel kénfüstje, mint a régi kénes gyufának a szaga.

Délfelé Csákaival beszélgetünk. Kitekint közben az árokból.

- A muszka mozgolódik, - mondja - nézd csak.

Nézem én is.

Hát csakugyan látom, hogy a távoli réten és nagy búzatáblán több muszka mozog, mint szokott: rendetlen összevisszaságban szökdelnek előre. Bukdácsolnak, bujnak a búzába. Meg fölkelnek, meg lebuknak ismét.

- Mozog, - hagyom rá, - estére alighanem támadnak.

- Tudod, hogy mink most hátvéd vagyunk? - mondja halkán, - az ezredünk háttal van már felénk.

- Majd csak szólanak nekünk is.

- Ma nem ebédelünk.

Megint felnyújtja a nyakát: nézgelődik.

- Jelentsd a...

S amikor azt mondja *a*, hallom, hogy golyó sittyen el közöttünk. Csáka meginog kissé, elnyaklik, dől arcra, mint a zsák. Mégcsak a kezét se nyújtja maga elé.

Fogom a telefont.

Jelentem, hogy a muszkák mozognak, és hogy a parancsnokunkat ellőtték.

- Tartani! - hallom hadi nyelven.

Tehát maradunk.

A parancsnok most már én vagyok.

- Kérek municiót és erősítést!

A munició nem jön.

Erősítés se jön.

Az ebéd se jön.

Csak a muszka ágyugolyó jön egyre sűrűbben és sűrűbben. Csupa acél-cserép már az árok mélye.

Méginkább behúzódnak. Sütögetjük a puskákat. A legényeink is ki-kikukkannak és csóválgatják a fejüket.

- Az istenfáját...

Óráról-órára várom, hogy jön a telefonparancs: vonuljunk mink is vissza. Jelentgetem is időnkint:

- A muszka nagy sokaságban mozog. Segítséget kérek!

- Tartani!

Mindig csak ez az egy szó a válasz.

Öt óra tájt megint jelentem:

- Már indul ránk a muszka tenger! Mit tegyünk?

- Tartani!

Hat óra tájt jelentem:

- Lehetetlenség, kérem! Már kétoldalt is környeznek! Municiónk fogytán! Tíz perc és bekerítenek teljesen!

- Tartani!

Az embereim is kérdőn bámulnak rám. A muszkaözön már alig száz lépés, s igazán mint a vihardörgésben közelgő vizáradat: emberfejek és villogó panganétek félelmetesen mozgó nádasa.

- Tartani!

Kérdőn nézek az embereimre:

- Mit tegyünk? Vagy foglyul esünk mingyárt, vagy meghalunk.

Ma is a szemem előtt egy Zsidey András nevű kövesdi embernek a képe, - nagy erős ember, már deresedő negyvenes, szürke nagy bajusza kocsisan kikent, - olyanformára torzul a képe, mint akinek a fogát huzzák:

- Haljunk meg! - csikorog keserűn, - inkább, hogysesem fogság...

A többi hallgatott. De az arcokon nem látszott semmi félelem, vagy aggodalom. Csak épp hogy komolyak voltak...

Ami municiónk volt, kilövdöztettem hamarost háromfelé. Aztán kidobattam a puskát az árokból a már fejünknek meredő szuronyok elé. A puskazárat persze előbb mi magunk kapkodtuk ki a puskából, és tapostuk bele az árok sarába.

Akkor vált elő a porfellegből az a muszka hadnagy. Szalutált. És nyujtotta vígan a kezét:

- Szervusz!

Kihuzott az árokból. S otthagytott. Sohse láttam többé.

A nap akkor nyugodott.

Rendbe szólitottam az embereimet. Egy másik muszka hadnagy udvarias-komolyan kérdezte, hogy van-e revolverem?

- Nincs.

- Rakjátok le a hátizsákot is! Mindent!

Én csak egy rongyot dobtam le a hátamról, bizonyosan robbanó golyó rongyolta össze. A sapkámon is három lyuk, a köpönyegemben is egy. Az alumínium-kulacsomat az egyik közmuszka mingyárt a maga nyakába akasztotta.

A hadnagy intett aztán két köz-medvének. És a sorunk megindult a por-homályban. Elöl egy szuronyos muszka, hátul a másik.

Ennyi volt.

- No és aztán?

- Indultunk a poros emberáradatban. Azok nyugatnak, mink keletnek.

Egy órai haladat után, megállítottak bennünket egy emeletes ház előtt. Magyarul és németül tudó muszka tisztek vallatták a legénységet az erőink és állásaink felől. Én egy alkalmas percben átoldalogtam abba a csapatba, amelyik már túl volt a gyóntatáson. A közmuszkák ott szedték el tőlünk az óránkat, pénzünket, bicskánkat, lábtekercsünket, bakancsunkat, - már hát akinek a bakancsa jónak látszott. Az enyim csupa sár volt: meghagyták.

Sötét éj volt már, mikor tovább-índítottak bennünket. Már akkor országúton. Elöl egy lovas kozák. A dárdáján lámpás, csak afféle istálló-lámpás. Nem láttunk egyebet, csak azt a lámpást. És bizony ugyancsak el kellett lépkednünk a ló után. De magunktól is siettünk volna, mert golyók füttyögtek még akkor is a fejünk felett. A mieink golyói.

Nagysokára aztán kijutottunk a veszedelemből. A kozák lova is lassabban lépkedett.

Virradt.

Valami faluba értünk. A kozák itatott-etetett, hát mink is pihenhattunk kissé. Ittunk, ahonnan a ló ivott. Enni azonban nem ettünk: a konzervünk ott maradt a hátizsákban a Nyeszternél.

De olyan egykedvű volt ott mindenki, mintha a magunk hazájában marsoltunk volna és pihentünk volna közben.

Aztán tovább-marsoltunk. Mentől távolabb a foglyot a harctértől! - ez a szokás, - nehogy az ellenség a szerencse hirtelen fordulatában visszaszerezhesse az embereit.

Marsoltunk szótlánul, egykedvűen, étlenül a széles muszka országúton, muszka mezőkön, muszka dombokon által, muszka rétek, muszka gabonatóblák, lucerna-táblák, ugarak, parlagok között. Marsoltunk.

Már akkor másik kozák lovagolt előttünk. Ahányszor pípára gyújtott, megállította a lovát. Olyankor persze megállt a sorunk eleje is, s megállottak az utánok valók, megállt a sor végig az országúton.

A pípára-gyújtás nem olyan rövid művelet, mint a cigarettára-gyújtás. Bicska-keresés előzi meg nagy lomhán. Kotrás követi. A kotrás után hozzáveregetődik a pípa a nyeregkápához. Aztán külön fúvogatása következik szárnak és pípának. A dohány papiros-burkolatban van: óvatosan bontogatja a kozák, nehogy egy szál is kihulljon. Merthát osztrák dohány. A pípa is bizonyára hadi szerzemény, mert a kozáknak nincsen efféle szere a muszkák birodalmában. Dehát annál édesebb a kozáknak.

Hát tömi. A tömés is lassú és vigyázatos, nagy szakértelemmel járó művelet. Röviden hát: időbe kerül míg végre pofaközbe igazodik a pípa, és masina keresésére indulhat megint a két nagy piszkos kéz a kaftán zsebeibe.

Az országúton persze mások is jártak. Autóbilok száguldottak olykor el mellettünk a harctér felé. Kozákcsapatok is porzottak elő olykor és vonultak el mellettünk. De parasztokkal is találkoztunk, russzin vagy muszka parasztokkal, akik egyik faluból a másikba igyekeztek a júniusi hő nap meleg- és lószagú porában.

Egyszer hogy megint állunk a pípa tiszteletére, egy piros-selyemkendős paraszt-asszony is megáll az úton. Kosár van nála.

Néz bennünket.

Mink is nézzük, hogy micsoda szép nagy selyemkendő piroslik rajta, s úgy van kötve, mint nálunk a vasárnapra öltözött lányokon és menyecskeken: hátul a derekán.

Az asszony belenyul a kosarába és fonott kalácsot vesz elő. Töri három vagy négy darabra. Hozzánk jön és nyújtja jólélekkel.

Egyszer csak halljuk, hogy robog a kozák lova. Káromkodva ront a korbácsával az asszonynak. Az asszony rémülten fut. A kozák ostor végigcsap a hátán. A szép piros kendő a háta közepén hasadt széjjel, a reklivel együtt. Még a háta meztelenje is kilátszott szegénynek.

Délben megint váltakozott a vezető, merthát a lónak innia is kell, ennie is, nyugodnia is. A fogolynak ez nem multhatatlanul szükséges. S öt órakor megint csak a ló iszik és eszik.

Dehát nem zúgolódott, nem morgott ott senki. Bágyadt egykedvűség hallgatott minden arcon. Meddig visznek bennünket? Hova visznek? Adnak-e ennünk valaha? vagy soha többé? - nem gondolkodott ezen senki. A fő az, hogy mink már túl vagyunk a háborún. Nekünk már nincs többé háború. Csak a katona-ruha van még rajtunk. De nem hallunk többé ágyúszót, nem sütünk el többé fegyvert. Mink már benne vagyunk a béke csöndességében.

Marsoltunk tovább.

Este végre hát megállítottak bennünket egy ronda nagy szeszgyár előtt s betereltek az udvarára. A szesznek persze már a szaga is elmúlt onnan, de a gyár állott, és az istálói lovakkal voltak tele, a háború négy lábú sebesültjeivel.

Az udvaron néhány nagy kondérban valami undorlatos szagú lé főtt: pohánka. A kanál valahogy megmaradt sokunknál, a csizmaszárban, vagy lábtekericsben: ehettünk vízben főtt csorni kását. Akkor se ettem meg, mikor hajdinának ismertem.

Nodehát végre le is fekhettünk. Két nap s közben egy éjjel mindig lábon lenni, s huszonnégy órát menetelni is, bizony nagy fáradalom. Dehát bírtuk.

A gyárnak a cefréző helyisége volt a nyugalmunk tanyája. Deszkapadló az ágyunk, szalma a vánkosunk, derekaljunk, emberszagtól nehéz, töredezett szalma.

Lefeküdtem az egyetlen lámpás alá, - afféle istáló-lámpás alá, - amely a helyiséget valamennyire megvilágította. Körülöttem szanaszét a szalmán magam ezredbeli százegynéhány fogolytársam, meg más ezredekől is vagy négyszáz magyar fogoly-sorsosunk.

Lefeküdtünk s abban a pillanatban el is aludtunk.

Nem tudom hány óra lehetett éjjel, mikor hallom, hogy ágyuznak, ropog a puska, bombák, srapnelek robbannak, harsognak, pattognak, s közben-közben a gépfegyverek ismert monoton patata-patata-szava.

Még erre nem ébredtem volna meg, - megszoktam a harc mezején, - de valami különös zajgás, kiabálás zavargott körülöttem, aminőt a háború folyamán nem hallottam.

Emberi hangok!

- Vigyázz! Szakad!... Kézigránát!... Ide! Ide! Hamar!

S odább is valami különös zagyva zúgás, fojtott kiáltások is közben. De valami hátborzongató hangok, nyögések, kiáltások, - mintha alattunk valami pincében kiáltoznának.

Fülelek.

Hát semmi ágyúszó, semmi robbanások, se fegyverropogás, se patata. Hogy is volna? hiszen hol járunk mink már a háborútól! Csak az a különös zajgás, mintha ezer ember zajongana, kiabálna, jajgatna, nyöszörögne, fuldokolna körülöttem... Dante poklába illő hangok!

- Jaj! Hamar!... A lábam!

Az első percekben persze nem tudtam, hol vagyok. De ahogy megnyitom a szememet, egyszerre megismerem a valóságot: fogság, szeszgyár...

Dehát mi ez a lárma itt körülöttem?

Egy villásbajuszú nagy baka fekszik mellettem: Zsidey. Alszik nyugodtan, édesdeden, mintha a maga ágyában fujkálná az álmod otthon Mezőkövesden.

Nézelődök szét a nagy zúgásban. Fekszik, alszik a többi is. De a zúgás, zajgás betölti a helyiséget.

Fölkelek, leakasztom a lámpást.

Hát minden fogoly-ember fekszik, alszik, szanaszét a nagy helyiségben, de valamennyinek mozog a szája:

- Üsd!... Szurd le... Megállj!... Ránk szakad!... Jóska te... Fussunk!... Ide-ide hé!... Jaj a lábam!... Kézi gránát!... Vízet!... Ne arra hé!... Üsd a kutyát!...

És más érthetetlen kiáltások, morgások, zúgások, nyögések.

Csak a testek aludtak ottan. A lelkek benne forogtak még a háborúban.

(VÉGE.)